

KARADENİZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ * SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

KAMU YÖNETİMİ ANA BİLİM DALI
KAMU YÖNETİMİ YÜKSEK LİSANS PROGRAMI

AVRUPA’DA DEVRİMLER ÇAĞI VE OSMANLI
İMPARATORLUĞU’NA ETKİLERİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Şevki Mert BARIŞ

ARALIK – 2012

TRABZON

KARADENİZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ * SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

KAMU YÖNETİMİ ANA BİLİM DALI

KAMU YÖNETİMİ YÜKSEK LİSANS PROGRAMI

**AVRUPA'DA DEVRİMLER ÇAĞI VE OSMANLI
İMPARATORLUĞU'NA ETKİLERİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Şevki Mert BARIŞ

Tez Danışmanı: Doç. Dr. Atila Doğan

ARALIK – 2012

TRABZON

ONAY

Şevki Mert BARIŞ tarafından hazırlanan “Avrupa’da Devrimler Çağı ve Osmanlı İmparatorluğu’na Etkileri” adlı bu çalışma 20.12.2012 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oybirliği ile başarılı bulunarak jürimiz tarafından Kamu Yönetimi Anabilim dalında **yüksek lisans tezi** olarak kabul edilmiştir.

Doç. Dr. Atila Doğan (Danışman, Başkan)

Doç. Dr. Nezahat ALTUNTAŞ

.

Doç. Dr. Çağatay OKUTAN

Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduklarını onaylarım. . / . / .

Prof. Dr. Ahmet ULUSOY

Enstitü Müdürü

BİLDİRİM

Tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada orijinal olmayan her türlü kaynağa eksiksiz atıf yapıldığını, aksinin ortaya çıkması durumunda her türlü yasal sonucu kabul ettiğimi beyan ediyorum.

Şevki Mert BARIŞ

09/11/2012

ÖNSÖZ

Karmaşık bulduğumuz her türlü soruna giderek daha fazla pratik ve pragmatik çözümler aradığımız çağımızda böylesine bir acelecilikten soyutlanıp geçmişe dönüp bakmak hiç de kolay olmamaktadır. Ne var ki bu sorunlara kalıcı çözümlerin adresi de çoğunlukla geçmişten alınacak dersler olmaktadır. Yeryüzünün tüm dilleri bu bağlamda yüzlerce atasözüne sahiptir.

Siyaset ve tarih kadim zamanlardan bu yana her zaman iç içe olmuş, birbirlerini beslemiş; denilebilir ki insanın kendisi için icat ettiği en yararlı kavramlar olagelmışlerdir. Bu çerçevede gerek günümüz siyasal yaşamının gerekse de tarihsel dinamiklerin sebep olduğu açmaz ve avantajlar bir birlerinden ayrı düşünülemezler. Bu gereklilik bağlamında Osmanlı İmparatorluğu ve askeri, politik ve ekonomik çevresinde karşılaştığı tarihsel devinimler de birbirlerinden ayrı değerlendirilemezler.

19.yüzyıl gibi sadece Osmanlı İmparatorluğu’nu değil yeryüzünün bir bölümünü kökten bir biçimde değiştiren gelişmelerin etkilerinin en sert hissedildiği bir zaman diliminde tarihin yaşadığı sıkışıklıkları takip etmek de bu bağlamda anlam taşımaktadır. Bu çalışmanın arayışı da daha da şiddetlenerek devam ettiğini düşündüğümüz bu sıkışıklığı bir nebze de olsa anlamlandırmak ve analiz etmektir.

Bu anlamlandırma ve analiz etme sürecinde yani tezin hazırlanmasında, nazik saptamaları ve yapıcı eleştirileri ile çalışmanın her anında yanımda olan değerli tez danışman hocam, Doç. Dr. Atila DOĞAN’a öncelikli olarak teşekkür ederim.

Ayrıca, elbette desteklerini her zaman hissettiğim ve gördüğüm başta Annem ve Babam olmak üzere ailemin her bir ferdine de ayrı ayrı teşekkür ederim.

Trabzon, Kasım 2012

Şevki Mert BARIŞ

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	IV
İÇİNDEKİLER.....	V
ÖZET	VII
ABSTRACT	VIII
KISALTMALAR LİSTESİ	IX
GİRİŞ.....	1-5

BİRİNCİ BÖLÜM

1. DEVRİM, AVRUPA'DA DEVRİMLER VE OSMANLI İMPARATORLUĞU 6-43

1.1. Anlam ve Kavram Olarak Devrim.....	6
1.2. Avrupa'nın Görünümü.....	11
1.2.1. Feodalitenin Tasfiyesi ve Ulus Devletler Çağı	11
1.2.2. Avrupa'nın Evrimi	15
1.3. Avrupa'nın Değişimi ve Osmanlı Üzerindeki Etkileri	22
1.3.1. Sanayi Devrimi ve Osmanlı İmparatorluğu	22
1.3.1.1. Ön Sanayileşme Dönemi ve Sanayi Devrimi'nin Teorik ve Pratik Boyutları	22
1.3.1.2. Sanayi Devrimi'nin Osmanlı İmparatorluğu'na Etkileri	28
1.3.2. Fransız Devrimi ve Osmanlı İmparatorluğu	31
1.3.2.1. Fransız Devrimi'nin Teorik ve Pratik Boyutları	31
1.3.2.2. Devrim ve Napolyon Savaşları	33
1.3.2.3. Fransız Devrimi'nin Osmanlı İmparatorluğu'na Etkileri	37
1.3.3. Viyana Düzeni	39
1.3.3.1. Viyana Kongresi	39
1.3.3.2. Emperyalizm ve Şark Meselesi	41

İKİNCİ BÖLÜM

2. OSMANLI İMPARATORLUĞU'NUN AÇMAZLARI	44-77
2.1. Tanzimat'a Doğru	44
2.1.1. Dünya Değişirken Osmanlı İmparatorluğu	44
2.1.2. Milliyetçilik ve Geri Kalmışlığın Gölgesinde Zayıflayan Bir Devlet	50
2.2. Tanzimat Fermanı	58
2.2.1. Tanzimat ve Tepkiler	58
2.2.2. İmparatorluk ve Diplomasi	65
2.3. Yeni Avrupalılar	70
2.3.1. Kırım Savaşı	70
2.3.2. Paris Konferansı	74

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. DEVRİMLERİN ETKİLERİ VE OSMANLI İMPARATORLUĞU.....	78-118
3.1. Islahat Fermanı ve Sonuçları	78
3.2. Islahat Fermanı Sonrası Şark Meselesi'nden Örnekler	82
3.2.1. Lübnan Olayları	82
3.2.2. Eflak ve Bogdan Olayları	87
3.2.3. Sırbistan ve Karadağ Olayları	90
3.2.4. Girit İsyanı	97
3.3. Anayasa'ya Doğru	100
3.3.1. Yeni Osmanlılar Hareketi ve Namık Kemal	100
3.3.2. Meşrutiyet Öncesi Ortam ve 1. Meşrutiyet'in İlanı	106
3.3.3. Kanun-i Esasi'nin İlanı	114
SONUÇ	119
YARARLANILAN KAYNAKLAR	124
ÖZGEÇMİŞ	135

ÖZET

Avrupa’da yaşanan Sanayi Devrimi ve Fransız Devrimi gibi tarihsel olaylar şüphesiz ki dünya ve insanlık tarihinde oldukça önemli bir yeri kapsamaktadır. Özellikle sınırları ve çağları aşan etkileri ve oluşturdukları gerek fikirsel gerekse de kurumsal yapılar nedeniyle birçok yorumun ve incelemenin konusu olmaktadır. Ancak, yine de Çin Başbakanı Çu En Lay’ın, Amerikan Dışişleri Bakanı Kissinger’in Fransız Devrimi hakkında ne düşünüyorsunuz sorusuna 70’li yılların başında “Henüz yorum yapmak için erken” cevabı ironik olmasının ötesinde anlamlıdır. Günümüzde birçok soruna pratik ve pragmatik çözümler ararken geçmişin dinginliğinden sıyrılarak düşülen hataları ne yazık ki engelleyemiyoruz.

Osmanlı İmparatorluğu da tarihsel kaçınılmazlıklar boyutunda söz konusu gelişmelerden fazlasıyla etkilenmişti. Ulusçuluk, sanayileşme, serbest ticaret, parlamento, hürriyet gibi kavramlar İmparatorluk sınırlarından içeri yavaşça girerken iç toplumsal yapı giderek çözülmüş, yönetim katında her geçen gün artarak karşılaşılan sorunlara aranan çözümler de kökten ve kalıcı olamamışlardı. Bu çerçevede Tanzimat Fermanı ve Islahat Fermanı gibi dönüm noktaları dış dinamiklerle iç beklentiler arasında bir denge kurmayı amaçlamış olsa da arzu edilen denge çoğunlukla dış dinamikler lehine olmuş ve İmparatorluk topraklarında milliyetçi başkaldırıışlar önlenememiştir. Bunlara ek olarak ekonomik ve siyasal hayatta karşılaşılan bozukluklar sıradan insanların devlete olan güvenini zedelemiş ve bu süreç de etkisini uzun yıllar boyunca gösterecek çarpıklıklara başlangıç olmuştur. Bu çalışmada Avrupa merkezli söz konusu gelişmeler ve sonuçları Osmanlı İmparatorluğu üzerindeki etkileri ve bu etkilerin desteklediği “Şark Meselesi” çerçevesinde incelenmiş, İmparatorluk’un kendi çıkarlarını korumak için kimi zaman başarılı kimi zaman da başarısız politikaları tahlil edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Şark Meselesi, Fransız Devrimi, Sanayi Devrimi, Osmanlı İmparatorluğu, Ulusçuluk, Hürriyet.

ABSTRACT

No doubt that the historical events such as the Industrial Revolution and French Revolution took place in the Europe encompass a greatly important position in the history of world and humanity. They particularly become the issue of numerous comment and analysis thanks to the ideational and institutional structures that were created by their fundamental effects. The response of Chinese Prime Zhou Enlai to Henry Kissinger's question about French Revolution is, however, highly meaningful in the early of 70's: too early to say. Ignoring the serenity of history, we, unfortunately, cannot prevent the mistakes while we are looking for practical and pragmatic solutions for the problems of today. Ottoman Empire was also strongly affected from the said developments in the dimensions of historical inevitabilities. The notions such as nationalism, industrialization, free trade, parliament, liberty slowly entered the Empire and domestic social structure gradually loosened. The solutions that found by the Ottoman Statesmen for the problems increasing day by day could not be fundamental and lasting. The thresholds denominated as Imperial Edict of Gulhane and Royal Edict of Reform aimed to establish a balance between foreign motives and domestic expectations within this framework. Nevertheless, the balance that was desired predominantly became in favour of foreign dynamics and nationalist uprisings could not be averted. In addition to these developments, the distortions in economic and political daily life harmed to the confidence of ordinary peoples toward the State. This process also became the starting point for the skews that will last throughout long years. In this study, the said Euro-centric developments and outcomes as well as their effects over the Ottoman Empire will be examined within the framework of "the Eastern Question" supported by these effects and the policies of Ottoman Empire that were followed in order to protect its own interests will be analyzed.

Key Words: the Eastern Question, the French Revolution, the Industrial Revolution, Ottoman Empire, Nationalism, Liberty

KISALTMALAR LİSTESİ

a.g.e.	: Adı geçen eser
a.g.m.	: Adı geçen makale
C.	: Cilt
Çev.	: Çeviren
Der.	: Derleyen
Ed.	: Editör
Gen.	: Genişletilmiş
OTAM	: Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi
S.	: Sayı
vb.	: Ve benzeri
vs.	: Ve saire
Yay. Haz.	: Yayına hazırlayan

GİRİŞ

19. Yüzyılda Avrupa'nın içlerinde adeta bir canavar dolaşmaktaydı. Bu canavar; insanın boğazını sıkıp nefessiz bırakacak kadar güçlü ellere, karnına tekmeler savuracak sert bacaklara ya da ona dokunup önünü kesip, engellenebilecek etten kemikten bir vücuda sahip değildi. Çünkü insan zihninin en kuytu noktalarında ortaya çıkmış, kazanma hırısının yarattığı acımasızlıkla eski Avrupa'nın bütün güçlerini kendisine köle yapmıştı. Avrupa'nın büyük devletleri, 17. Yüzyıl İngiliz felsefecilerinden Thomas Hobbes'un "doğal hal" olarak adlandırdığı; düzeni sağlayacak bir üst otoriteden yoksun, herkesin herkesle savaştığı bir duruma sürüklenmekteydi. Hobbes'un meşhur sözleriyle, anarşinin egemen olduğu böylesine bir dünyada hayat kötü, vahşi ve kısa olacaktı.¹

Bu karanlık dünyanın hükümranlığına ulaşmak insanoğlu için hiç de kolay olmamıştı.1700'lü yıllar, özellikle ikinci yarısı itibariyle dünya tarihinde keskin bir dönemeci inşa ederken, ünlü tarihçi Eric J. Hobsbawm'ın ifadesiyle "Devrimler Çağı"nın başlangıcı olarak yeni bir geleceği simgeliyordu.

İngiltere'de doğan "Sanayi Devrimi" ve 1789'un Temmuz'unda meydana gelen "Büyük Fransız Devrimi" tarihin akışını değiştirecek, etkileri yüzyıllara yayılacak olayların başlangıcı olacaktı. İngiliz romancı Charles Dickens, "İki Şehrin Hikâyesi" isimli klasik eserinde Avrupa'da dolaşan canavarın yarattığı duyguları betimlerken aslında insanoğlunun içgüdüsel ikilemlerini kaleme almaktaydı:

Zamanların en iyisi aynı zamanda en kötü zamanlardı, bilgelik çağı ve aptallık çağıydı, inancın devriydi, şüphenin de, ışığın dönemi, karanlığın da, umudun baharı, umutsuzluğun kışydı, her şey ve hiçbir şey aynı anda hem vardı hem yoktu, herkes cennete giderken cehenneme gidiyordu; kısacası çağ; sesi çok çıkan güçlünün, iyiyle kötüyü üstünlük üzerinden karşılaştırmakta ısrar ettiği çağımız gibiydi²

¹ Joseph S. Nye, Jr., **Understanding International Conflicts – An Introduction to Theory and History**, 6. Baskı, Longman, 2007, s.4

² Charles Dickens, **A Tale of Two Cities**, Planet eBooks, s.3

Böyle bir çağda, geleceğin ufukları, Osmanlı İmparatorluğu için sisli bir gökyüzünün denize yansıyan suretinden ibaretti. Tarih, adeta, yaklaşık yüzyıl önce Osmanlı İmparatorluğu için yavaş akmaya başlamıştı. 7 Nisan 1789'da, Fransız Devrimi'ne birkaç ay varken, Osmanlı tahtı yirmi sekizinci sahibi III. Selim'e geçecekti. Henüz on sekiz yaşında olan Selim, Avusturya ve Rusya ile savaşıyor yaşı imparatorluğun genç hükümdarı oluyordu.

1789 yılı birçok modern siyasi tarih çalışmasında olduğu gibi bu çalışmanın da esas başlangıç noktasını oluşturmaktadır. Ancak bu tarihlendirme, öncesinde yaşanan ve sonraki süreç içerisinde de belirleyici olan kimi önemli olaylardan bahsedilmeyeceği anlamına gelmemektedir.

Çalışmanın ana zaman odağı olan söz konusu dönemin Osmanlı İmparatorluğu üzerine etkileri ve bu etkiler bağlamında İmparatorluk içerisinde yaşanan değişim ve dönüşüme yön veren dinamikler 19. yüzyıl boyunca takip edilerek İmparatorluğun hem iç hem de dış siyasal yaşamının şekillenmesindeki rolü incelenmeye çalışılacaktır.

Şüphesiz ki; söz konusu zaman dilimi hem dünya tarihi hem de Osmanlı tarihi üzerinde inceleme yapma amacıyla olan birisi için oldukça zengindir. Bu bağlamda, bu dönem üzerinde araştırmacıların ilgisinin yoğun olduğunu söylemek pek de yanlış bir ifade olmayacaktır.

Daha geniş bir çerçeveden bakıldığında, ele alınacak olan dönem hakkında bilgi sahibi olmadan ne 20. yüzyılın büyük dünya savaşları ne de bu savaşların sonlandığı "İmparatorluklar Çağı" sağlıklı bir zeminde tahlil edilebilir, algılanabilir ve anlamlandırılabilir.

Hele ki imparatorlukların yerini alan modern ulus-devlet kavramının giderek daha fazla sorgulandığı günümüz siyasal hayatının karşımıza getirdiği gittikçe karmaşılaşan sorulara 19. yüzyılın sunduğu cevaplar adeta bir ders niteliğindedir. Bu amaçla çalışmanın ilk bölümünde anlam ve kavram olarak devrim kelimesi tahlil edilmeye çalışıldıktan sonra; modern dünyanın ve bunun en önemli ürünlerinden olan ulus-devletlerin tarih sahnesine çıkışlarıyla birlikte Avrupa'da başlayan ve giderek dünyanın diğer taraflarına da dalga

dalga yayılan değişim dalgasını oluşturan dinamikler incelenecektir. şüphesiz ki bu dinamiklerin tarih çizgisi üzerindeki en kesif noktalarını Sanayi Devrimi ile Fransız Devrimi oluşturmaktadır. Bu bağlamda söz konusu devrimleri 19. yüzyılda Osmanlı Devleti içinde oluşan her türlü dışsal ve içsel hareketten bağımsız düşünmek mümkün değildir. Bu düşünce okyanusunda ise şark Meselesi ya da Doğu Sorunu kavramı oldukça söylenegelen bir deyimdir. Geniş bir çerçeveden bakıldığında, belki, şark Meselesi yüzyılın en önemli meselesi değildir ama eğer böyle bir mesele olmasaydı bugünün dünyasının çok daha farklı bir yer olacağı da muhakkaktır. şark Meselesi'nin başlangıcı tarihsel olarak çok eskilere götürülebilir. Türk tarihi açısından bir Müslüman-Hıristiyan mücadelesi bağlamında değerlendirilirse; Sultan Alparslan'ın Anadolu'da Romen Diyojen'e karşı elde ettiği Malazgirt Zaferi, veya bir başka örnek bağlamında Katoliklerce Müslümanlara karşı Kutsal Topraklar üzerinde hâkimiyet arayışının bir ürünü olarak görülebilir ve bu da Haçlı Seferleri'ni şark-Garp sorunu açısından sembolik ve kültürel öneme sahip kılmak için yeterli olabilir. Kuşkusuz bu örnekler şark Meselesi'nin tarihi ve elbette ki dinsel boyutları açısından da önemlidir. Ne var ki 19. yüzyılın şark Meselesi çok daha farklı dinamiklere sahiptir. Sanayi Devrimi, Fransız Devrimi ve 1815 Viyana Kongresi çalışmamız açısından bu dinamiklerin ortaya çıktığı, geliştiği ve şekillendiği birer köşe taşlarıdır.

İnsanoğlunun daha önceden bulduğu ve uygulamaya başladığı ancak bu üç köşe taşının tetiklediği bir kavram olan emperyalizm ve emperyalizmin yönünün şark'a yani Osmanlı İmparatorluğu'nu hedef almaya başlaması yine Birinci Bölüm'de incelenecek konulardandır.

Çalışmanın izleyen bölümünde Osmanlı İmparatorluğu'nun yaşam çizgisinde en hayati olarak atfedilen dönemi yani 19. yüzyılda yaşanan gelişmeler, bahsedilen dinamikler çerçevesinde incelenecek ve gerek Tanzimat gerekse de İslahat Fermanı'na yol açıp, sonuçları bu güne dek tartışıla gelen olayların etkilerine dikkat çekilecektir. Bu bağlamda, 1789 Fransız Devrimi ve Viyana Kongresi sonrasında İmparatorluğun içine düştüğü açmazlar ve bu açmazlardan sıyrılmak için yapılan reformların söz konusu gelişmeler kapsamındaki etkileri değerlendirilecektir. Ancak, bu değerlendirme yapılırken Osmanlı toplumsal hayatından öte ekonomik ve diplomatik hayatı üzerinde durulması çalışmanın sınırları açısından tercih edilmiştir. Avrupa'da yaşanan köklü dönüşümlerin

İmparatorluk'ta sebep olduğu açmazlar ve başta Padişahlar olmak üzere yönetimden başlayarak toplum düzeyinde yarattığı çaresizlik karşısında bulunan çözüm yollarının neden olduğu yeni sorunlar da ikinci bölümde incelenecektir. Tanzimat Dönemi'nin başlangıcını ve Islahat Fermanı'na yol açan gelişmeleri kapsayan bu bölüm bağlamında Devletin karşılaştığı hayati sorunlara yönelik diplomasiye nasıl sarıldığını ve bu çerçevede kurduğu “denge oyunu” ile sorunları çözmeye çalışması irdelenecektir. Devrimlerin yarattığı heyecanların İmparatorluk içinde oluşturduğu “başkaldırı” ve bu “başkaldırıların” gördüğü dış destekler de bu bölümün içerisindeki inceleme konularındandır.

Çalışmanın son bölümü ise Osmanlı İmparatorluğu'nun uzun yaşam çizgisinde tamamlayabildiği son yarım yüzyılın ilk çeyreğini kapsamaktadır. Bölüm, konunun sınırlandırılması gerekliliği dolayısı ile 2. Abdülhamit'in tahta çıkışı ve Kanun-i Esasi'nin ilanı ile sona erdirilecektir. Bu sonlandırmanın bir diğer nedeni ise söz konusu başkaldırıların ve İmparatorluk üzerindeki dış dinamiklerin biraz olsun durulması ve denge oyununun çok başarılı bir şekilde oynanabilmiş olmasından ötürü yeni bir dönem olarak ifade edilmesi gerekliliğinden kaynaklanmaktadır. Ayrıca Abdülhamit dönemi 1876'da başlayıp 1909'da sona erdiğinden ötürü yeni bir yüzyılın da başlarına denk düşmektedir.

Diğer taraftan bu bölümde Islahat Fermanı ve sonrasında Şark Meselesi bağlamında değerlendirilen Lübnan, Eflak ve Bogdan, Sırbistan ve Karadağ Olayları ile Girit İsyanları üzerinde de bir çözümleme yapılmaktadır. Bu gelişmeler İmparatorluğun gelmiş olduğu noktanın ne kadar kritik bir eşikte olduğunun adeta açık birer göstergeleri gibidirler. Bütün bu yaşanan başkaldırıların dış güçler tarafından kendi çıkarları doğrultusunda İmparatorluk'un iç işlerine karışmak için başarılı bir biçimde nasıl kullanıldıkları da yine bölüm içinde incelenecektir.

Ayrıca, bütün bu gelişmelerin yine İmparatorluk içinde yarattığı yoğun tepkilerin doğurduğu sonuçlar ve Yeni Osmanlılar Hareketi'nin meydana çıkışı ile birlikte Meşrutiyet'e giden yol takip edilecektir. Namık Kemal başta olmak üzere dönem içinde etkili olan fikir adamlarından bahsedilerek her ne olursa olsun sürecin nasıl geri dönülemez bir şekilde ilerlediği gösterilecektir.

Sonuç olarak, bu çalışma şark Meselesi’ni yer yer arka plana alacak; ancak bu Mesele’nin yaratabileceği çeşitli olası komplo teorilerine kapılmadan Osmanlı İmparatorluğu’nun tarihsel sürecin getirilerinden nasıl olumlu ya da olumsuz bir biçimde etkilendiği çalışmanın ana temasını oluşturacaktır.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. DEVRİM, AVRUPA'DA DEVRİMLER VE OSMANLI İMPARATORLUĞU

1.1. Anlam ve Kavram Olarak Devrim

Devrim konusu üzerine çalışanlar için devrim kavramını tanımlamak ve tasvir etmek üzerinde geçirilen zamanın boyutu hiç de şaşırtıcı değildir. Akademi kaynaklı görüşleri yek bir sesle ifade etmek mümkün değildir. Bir dizi kafa karıştırıcı, karışık ve dağınık gözlemler etrafında şekillendirilmeye çalışılan kavram üzerinde genelleştirmeye yönelik yapılan her girişim Kautsky'nin belirsizlik uyarısını doğrulamaktadır. Bu belirsizliği aşmak için ise çabalar sınıflandırma ve kategorizasyon üzerinde yoğunlaşmaktadır. Fransız İhtilali sırasında gerçekleşen Bastille Olayı yalnızca bir isyanı değil bir devrimi de temsil etmektedir. Bu çerçevede birçok bilim adamı katılımcıların sayısı, amaçları, sosyal sınıfları, sosyal amaçları gibi ölçütleri değerlendirerek devrimi; isyan, ayaklanma ve darbeden ayırmaya çalışmaktadır.³

Bu çerçevede devrim kavramının oldukça sıkça kullanılan ama bir o kadar da sıkça yanlış kullanılmaya müsait bir kavram olduğu ifade edilebilir. Kavram bir bukalemunun derisi gibi rahatlıkla kişisel amaçlara uyum sağlayabilmektedir. Kimileri için devrim modern uygarlığı tehdit eden en korkunç tehlikeyi ifade ederken; diğerleri için ise günümüzün karanlık dünyasındaki yegane umut ışığını temsil etmektedir. Bu yorumlar doğrultusunda en az üç kavramsallaştırma fark edilebilmektedir. Bodin, Small, Adams, Sorokin, Ross, Martin, Dewe, Edwards, Webster, devrimi yalnızca egemenliğin konumunda bir değişme olarak görmekte ve siyasi bir fenomen olarak düşünmektedirler. Le Bon ve Ellwood ise devrimi ani sosyal değişimler olarak belirtmektedirler. Üçüncü bir kavramsallaştırma ise tüm sosyal düzendeki değişimi ifade etmekte ve Hydnman, Sunner,

³ Isaac Kraminick, "Reflections on Revolution: Definition and Explanation in Recent Scholarship", **History Today**, 11 (1), 1972, ss. 26-63

Parsons ve Finney tarafından savunulmaktadır. Bu isimlere göre devrim politik olabilir ama dini, ekonomik ve endüstriyel boyutları da göz ardı edilmemelidir.⁴

Türk Dil Kurumu da kavramı belirtilen esasları bir nokta da birleştirerek; yerleşik toplumsal düzeni köklü, hızlı ve geniş kapsamlı olarak niteliksel değiştirme ve yeniden biçimlendirme eylemi olarak tanımlanmaktadır. Ayrıca dünya görüşünde, felsefede, bilimde, sanatta vb.de birdenbire olan değişimler olarak da ifade edilmektedir.⁵

Bu tanımla birlikte kavram olarak “devrim” ise siyaset bilimi veya siyasi tarihi ilgilendiren neredeyse tüm konularda bir şekilde ilgililerin karşısına çıkmaktadır. Şurası bir gerçektir ki isyan edilecek sistemler olduğu sürece devrimler de hep var olmuştur.⁶ Fransız Devrimi, Sanayi Devrimi’nin küresel çıkarı ile bağlantılı olarak iş huzurunun oluşturulması doğrultusunda atılan adımlara hızlandırıcı bir etkide bulunurken⁷, Amerikan Devrimi’nin Fransız Devrimi üzerindeki etkisi de özgün koşullarının bu koşullarla etkileşimi bağlamında asla göz ardı edilemez.

Bu nedenle, devrimlerin hayatın tarihsel gerçekleri olduğu fikrine kavramsal bağlamda katılmamak mümkün değildir. Neredeyse günümüzdeki tüm önde gelen devletler devrimler sonucunda doğmuşlardır. Geçtiğimiz asır otuz civarında devrime tanık olmuştur. Bu devrimlerin kimisi başarılı olurken kimisi de başarısız olmuştur. Öte yandan devrimsel deneyimlerin sona erdiğine dair de hiçbir emare yoktur. Devrimler siyasal iktidar ve hâkim üretim ilişkilerinin yapısal doğası gereği gerçekleşmeye şüphesiz devam edecektir.⁸

Bu pencereden bakıldığında tarihsel bir gerçeklik olarak nitelendirilen devrimlerin ne kadar yararlı ne kadar yararsız olduğu da öte yandan devrim üzerinde yapılan tartışmalardan biridir. Edmund Burke’e göre Fransız Devrimi Avrupa’nın geleceği açısından potansiyel olarak vahim sonuçlara sahip olabilecek “iğrenç ve trajikomik bir

⁴ Dale Yoder, “Current Definitions of Revolution”, **American Journal of Sociology**, 32 (3), Kasım 1926, ss. 433-441

⁵ **Türk Dil Kurumu Türkçe Sözlük 1. Cilt**, 7.Baskı, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1983, s.298

⁶ William E. Lipsky, “Comparative Approaches to the Study of Revolution: A Histogramic Essay”, **the Review of Politics**, 38 (4), Ekim 1976, ss. 494-509

⁷ Karl Polanyi, **Büyük Dönüşüm: Çağımızın Siyasal ve Ekonomik Kökenleri**, (Çev.: Ayşe Buğra), 9. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları, 2010, s. 40

⁸ Ernest Mandel, “The Marxist Case for Revolution Today”, **Socialist Register**, 25, 1989, ss. 159-184

olaydan” başka bir şey değildir.⁹ Burke’un ne kadar haklı olduğu/olmadığı elbette ayrı bir tartışma konusudur. Gerçekte ise, devrimler ne devrimleri savunan romantiklerin beklentilerini gerçekleştiren ne de devrimlerin iktidarlarını kaybetmelerine sebep olacağından korkanların distopyasıdır. İçinde bulunduğumuz çağda ya da diğer herhangi bir çağda devrimlerin önemini anlamak için şu efsanelerden kurtulmak da ayrıca önem taşımaktadır: Devrimler ne kurgusal bir sıfır yılından başlamıştır ne de tarihte boşa geçen zamanları azaltabilmiştir. Fakat belirtmelidir ki; devrimlerin değişimlerin gerçekleştiği ve daha geniş uluslararası ilişkilerin kurulabildiği bazı özel toplumlarda daha biçimlendirici bir etkiye sahip olduğu da doğrudur. Ne var ki; esasında yeni düzenin büyük kısmı eski rejimin yapıları tarafından engellenmiştir ve devrimci programın birçok ögesi asla ilk anda hayata geçirilememiştir.¹⁰ Bununla birlikte, devrimler eğer başarılı olabilirlerse, devrimin inşa ettiği düzen bir süre sonra geleneksel bir duruma kavuşmaktadır ve bu durum uzun sürdüğü müddetçe genellikle yozlaşmakta ve sonunda salt bir iktidar mücadelesi haline dönüşmektedir.¹¹

Devrimsel deneyimlerin gösterdiği üzere Janus Tapınağı gibi devrimler de iki yüze sahiptir. Birisi zarif, soyut ve insancıl bir yüzken; diğeri zalim, şiddetli ve oldukça somuttur.¹² Bu nedenle devrimlerin iki yüzünü anlamak, yalnızca yapısal nedenlerini değil ayrıca gelişmelerini sağlayan içsel süreçleri anlamakla da yakından ilgilidir. Öte yandan potansiyel olarak devrimci süreçlerin sonuçları başlangıç noktaları olmadan okunamaz. Söz konusu devrimci hareketleri şekillendiren sorunlar başından sonuna kadar hareketlerin kendi içsel dönüşümlerini de içerir.¹³

Bu noktada örnek olarak Amerikan Devrimi ele alınabilir. 1760–1790 yılları arasında Amerikan kolonilerinin iç politik hayatlarının çeşitli boyutları incelendiğinde ciddi ekonomik ve sosyal husumetlerin Amerikan Devrimi’nin altında yatan önde gelen nedenler

⁹ Edmund Burke, **Reflections on the Revolution in France**, Londra: Walter Scott Ltd., s.10

¹⁰ George Lawson, “Negotiated Revolutions: the Prospects for Radical Change in Contemporary World Politics”, **Review Of International Studies**, 31 (3), 2005, ss. 473-493

¹¹ Bertrand Russell, **İktidar** (Çev.: Mete Ergin), 4. Basım, İstanbul: Cem Yayınevi, 2002, s.101

¹² John Dunn, **Modern Revolutions: An Introduction to the Analysis of a Political Phenomenon**, Cambridge: Cambridge University Press, 1989, s. 11

¹³ Colin Barker, “Crises and Turning Points in Revolutionary Development: Emotion, Organization and Strategy in Solidarnosc, 1980-81”, **A Journal For and About Social Movements Article**, 2(1), Mayıs 2010, ss. 79-117

olduğu adeta devrimin her safhasında görülebilmektedir. Büyük Britanya'dan kazanılmak istenen bir bağımsızlığın ötesinde, Amerikan Devrimi imtiyazsız sınıfların, kolonyal aristokrasinin özel imtiyazlarına ve siyasal hâkimiyetine karşı verdiği toplumsal bir mücadele olmuştur. Bu doğrultuda sonuçlarının yanı sıra kökenlerinde de Amerikan Devrimi, yalnızca Britanya ve kolonileri arasında bir çatışmanın ürünü değil; ayrıca kolonyal toplum içindeki derin ayrılıkların neden olduğu ve Rus Devrimi'ne olmasa bile Fransız Devrimi'ne denk bir sosyal ayaklanma olarak okunabilmektedir.¹⁴

Arendt'e göre devrimler ile savaşlar, şiddet sahasından ayrı incelenemez ve bu yüzden bu iki durum diğer tüm siyasal durumlardan ayrılmaktadır. Çünkü savaşların bir anda devrime dönüşebilmesi ve devrimlerin de savaşlara sebep olacak kadar endişe verici temayülünün olmasının sebeplerinden biri de, her ikisinin de şiddeti içeriyor olmasıdır. Ancak bu devrimlerin yanı sıra, savaşların dahi daima şiddetle belirleneceği anlamına gelmemektedir.¹⁵

Bu politik ve ekonomik boyutlara ek olarak sosyal açıdan da 19.yüzyılın ileri gelen sosyalist düşünürlerinin neredeyse tamamı kadınların ikincil planda kalışını ve özgürleşmesini de devrimci hareketin klasik mirasının bir parçası olarak tanımlamışlardır.¹⁶ Bu nokta üzerinden de doğal olarak çeşitli politik fikirler ve kavramlar üretilebilmektedir.

Söz konusu yorumlar ve görüşlerin ışığında devrim nedir sorusu gerçekten içinden çıkılması güç bir tanımlar yumağı olarak görülebilmektedir. Arendt'e göre devrimler değişim olarak betimlenebilse de aslında salt değişim demek değildirler.¹⁷ Buna karşılık yenilik şüphesiz ki tüm devrimlerin doğasında var olan bir kavramdır.¹⁸

Peki, 1979'daki İran Devrimi bu bilgilerin ışığında nereye oturtulabilir? İslamcı rejim devrim kavramıyla çok bağdaşmayan sosyal ve kültürel bir muhafazakârlıkla

¹⁴ Jack P. Greene, "The Social Origins of the American Revolution: An Evaluation and an Interpretation", **Political Science Quarterly**, 88 (1), Mart 1973, ss. 1-22

¹⁵ Hannah Arendt, **Devrim Üzerine** (Çev.: Onur Eylül Kara), 1.Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları, 2012, s.20

¹⁶ Juliet Mitchell, "Women: The Longest Revolution", **New Left Review**, 1(40), Kasım-Aralık 1966, ss.11-37.

¹⁷ Arendt, a.g.e. s. 23

¹⁸ Arendt, a.g.e. s. 34

ilintiliyken bir “İslami Devrim”den ne kadar söz edilebilir? “Dinsel” ile “siyasal” ın iç içe geçtiği bir boyutta ikisini ayırmak pek mümkün değildir. Bu bağlamda ilk başta dinsel gibi gözüken nitelikler dahi esasında, çok uzun zaman önce ve çok uzak yerlerde meydana gelen devrimci deneyimlerle benzeşmektedir. Sonuçta, İran İslam Devrimi, klasik devrimlerin başka bir açıdan incelenmesine imkân sunabilmektedir.¹⁹

Çalışmanın ilgilendiği devrim kavramı modern çağa ait olan devrimleri nitelemektedir. Bu kavram 18.yüzyıl öncesinde bilinmemektedir. Bir başka ifadeyle sonrasında devrime dönüşecek olaylar başlamadan önce bu olayların aktörleri karşılaşılabilecek sonuçlar hakkında bir fikre sahip değildi.²⁰ Bu yüzden söz konusu aktörleri bu alanda öncüler olarak nitelemek çok da yanlış olmayacaktır.

Diğer taraftan etimolojik açıdan devrim kelimesinin kökenine doğru bir inceleme yapacak olursak; kelime, Machiavelli tarafından Rönesans dönemi İtalyan site devletlerinde yaşanan kaotik durumlara kadar götürülmektedir. Machiaevelli, şiddetin siyasal alandaki payı üzerinde oldukça ısrarlıdır ve bu ısrarı Fransız Devrimi’ni gerçekleştirenlerin söylem ve hareketlerinde de belirgin bir biçimde görülebilmektedir.²¹

Terim olarak aslına bakıldığında devrim(revolution) kelimesinin astronomi kökenli olduğu görülebilmektedir ve Kopernik’e ait *De Revolutionibus Orbium Coelestium* (Gök cisimlerinin Devirleri/Dönüşleri Üzerine) adlı eser ile doğa bilimlerinde yer sahibi olduğu anlaşılmaktadır.²² Yıldızların devir yapan hareketi karşı konulmaz bir yörüngeyi takip etmekte ve insan gücü onun bu yörüngesini değiştirememektedir. Devrim kelimesinin özellikle bu karşı konulamazlığının altını çizen fakat geriye yönelik devir yapan hareket gibi bir yan anlamı kapsamayan biçimiyle ilk kez kullanımı yani eski astronomik terimin yeni siyasal anlamının tarihsel başlangıcı ise şüphesiz ki 14 Temmuz 1789 gecesi olmuştur.²³ 14 Temmuz 1789’da “devrim” günümüzdeki kullanımını bulan kelime, ABD’yi de kapsayacak bir biçimde bütün yan anlamlarını ve anımsatmalarını ABD’de

¹⁹ Farhad Khosrokhavar ve Olivier Roy, **İran: Bir Devrimin Tükenişi** (Çev.: İsmail Yerguz), 1.Baskı, İstanbul: Eylül 2000, s. 11

²⁰ Arendt, a.g.e. s. 34

²¹ Arendt, a.g.e. s. 46

²² Arendt, a.g.e. s. 53

²³ Arendt, a.g.e. s. 60

yaşananlardan ya da Kurucu Babalar'ın fiillerinden değil Fransız Devrimi'nin işleyişinden almıştır.²⁴

Fransız Devrimi'nin öncüleri dünya uluslarının yeni bir yörünge arayışına yönelik ihtiyaçlarını tetikleyecek ilk adımları atarken devrimin sonuçları elbette çok geniş bir düzlemde etki sahibi olacak ve sonrasında yaşanacak tüm gelişmeleri gerek entelektüel gerekse de pratik bağlamlarda derinden etkileyecektir. Avrupa'da yeni bir dönemin başlaması ile birlikte eski düzen ve eski düzenin kurumsal yapıları tek tek tasfiye olurken eski anlayışların modası geçecek, tarih yeni bir yörünge üzerinde yol almaya başlayacaktır.

1.2. Avrupa'nın Görünümü

1.2.1. Feodalitenin Tasfiyesi ve Ulus Devletler Çağı

Feodalizm Avrupa'da 9. yüzyıldan itibaren oldukça hâkimdi. Ne var ki feodalite hem egemen sınıf aristokrasi bağlamında sürekli bir çatışma kaynağı olurken diğer taraftan da köylünün büyük sıkıntılar çekmesine neden olmuştur. Dönemin birincil üretim faktörü durumunda olan toprağın mülkiyeti feodal beylerin özel mülkiyeti altındaydı. Bu feodal beylerin öncülüğünü ise Kilise yapmıştır. Bu çerçevede Köylü sadece yaşamını sürdürmesini sağlayacak kadar ürünü kendisine alıyor, geri kalanını ise feodal beye bırakıyordu. Belirtilmesi gereken diğer bir husus da köylünün de tıpkı toprak gibi feodal beye ait olduğudur. Bu düzeninin doğal bir sonucu olarak Avrupa köyleri sefalet, sömürü ve savaş içerisindeydi.²⁵

Bununla birlikte giderek güçlenmeye başlayan burjuvazinin gereksinimleri ve yönelimleri, Batı Avrupa'nın mevcut düzeniyle bağdaşmaz bir nokta taşıyordu. Bu gereksinimler, maddi anlamda büyük mülk sahiplerinin, manevi anlamda ise ticarete karşı olumsuz bir tutuma sahip kilisenin çıkarlarına tamamen ters düşmekteydi.²⁶ Bu süreç, burjuvazinin feodal toplumun ticaret kapitalizmi aşamasına geçmesine yol açacak ve

²⁴ Arendt, a.g.e. s. 70

²⁵ Baskın Oran, **Türk Dış Politikası Cilt:1**, 14.Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları, 2009, s. 113

²⁶ Henri Pirenne, **Ortaçağ Avrupa'sının Ekonomik ve Sosyal Tarihi**, (Çev. Uygur Kocabaşoğlu), İstanbul: İletişim Yayıncılık, 2005, s. 62.

“Kral”ın hâkimiyeti altında diğer feodal beylerin ve kilisenin tasfiye sürecini başlatacaktı.

27

Öte yandan Avrupa ticaretinin taşıdığı bazı özelliklere dikkat etmek gerekmektedir. Örneğin, herkesin kullandığı kaba saba ve sıradan gereksinim malları bu ticaretin içinde önemli bir yere sahip olmuştur. Yünlü dokumalar, tahıllar, ringa balığı ve demir gibi oldukça yaygın talep kaynağı olan nesneler bölgeler arası ticarete önemli bir konuma sahip olmuştur. Diğer yandan varlıklı kimseler için üretilmekte olan lüks mallar ve güzel parçalar da Avrupa ticaretinde ancak küçük bir bölümü kapsamaktaydı. Ulaştırmanın çoğu yerde maliyetli olmasından ötürü aralarında fazla mesafe bulunan bölgeler arasındaki alışverişin büyük kısmını yükte hafif ancak pahada ağır mallar oluşturmaktaydı. Bunun için Avrupalılar girintileri karaların iç kısımlarına kadar uzanan denizlerin uzun ve yavaş akan ırmaklarını topraklarının büyük kısmında su ulaşımına izin vermesiyle birlikte yükte çok daha ağır, pahada çok daha hafif malları uzak pazarlara taşımayı başaracaklardı. Ayrıca, yolların bakımsız olduğu bir çağda gemiler yoluyla yapılan taşımacılık hayvan sırtında yürütülme zorunluluğu olan kara taşımacılığına oranla daha zordu. Bu motivasyon Kuzeybatı Avrupa’nın fırtınalı ve gelgite açık sularında gemilerin gerektiğinde güven içinde seyredebilmesi açısından gemi yapımında ve denizcilikteki gelişmelerin nedeni olacaktı. Gemicilik geliştikçe güç kazanacak ve gerek kasabalılar ve gerekse de toprak sahipleri ve köylüler bazı araçlarını ve başka diğer ihtiyaçlarını küçük satıcılardan, zanaatçılardan ve dükkânlardan karşılayabilecek ekonomik gücü elde edeceklerdi. Bu bağlamda pazar ekonomisi Avrupa topluluklarında toplumun her bir katmanına nüfuz ederken Avrupalı imalatçılar da atölyelerinde daha kaba bir beğeniye hitap eden daha ucuz mallar arz etmeye yöneleceklerdi.²⁸

Avrupalı imalatçıların üretimleri arttırmasıyla kasabalar kentleri kentler de ülkeleri geliştirmeye başlamıştır. Bu gelişmenin temelinde ünlü iktisatçı Adam Smith’e göre üç ana öge yatmaktadır. Bunlardan ilki elbette ülkenin büyük ve hazır bir pazar sağlamasının üreticiyi ve tüccarı cesaretlendirmesi; ikincisi, zenginleşen şehir sakinlerinin üretimlerini arttırmak için bakir toprakları satın almak istemesi; üçüncü ve son olarak ise ticaret ve

²⁷ William H. McNeill, **Dünya Tarihi**, (Çev.: Alaeddin Şenel), 11.Baskı, Ankara: İmge Kitabevi Yayınları, 2006, s. 354.

²⁸ McNeill, a.g.e., s. 354-5

üretimin giderek gelişim göstermesi ile gelen düzen ve yönetim, bireysel özgürlük ve güvenin artmasıdır. Daha önce ya komşularıyla sürekli bir kavga-dövüş halinde olan ya da efendisine köle gibi bağlı olarak yaşamış insanlar için sonuncu öge kuşkusuz en önemli olanıydı.²⁹

Denilebilir ki kentlileşen insanlar artık özgür ve zengindi. Özgürlük ve zenginlik, insanların ihtiyaçları ve beklentileri üzerinde tarihin hiçbir zamanında olmadığı kadar etki yapacaktı. Nobel ödüllü iktisat tarihçisi Douglass North'tan ilham alan günümüzün birçok ekonomisti, kurumsal çerçevelerin niteliklerinin ülkelerin ya da bölgelerin ekonomik performansları üzerinde büyük etki sahibi olduğunu düşünmektedirler.³⁰

Ortaçağ toplumunun geçirdiği 1000 yıllık süre boyunca toplumda bulunan memnuniyetsizlik duygusu toplumun farklı tabakalarına yayılmıştı. Tarımsal nüfusun omurgasını oluşturan kitleler artık rahat bir yaşam arayışı içine girmişlerdi. Toprağı elinde bulundurmakta olan egemenler bile sınırların ve üst otoritelerin değişmesine sebep olan sürekli savaşlardan yorulmuş durumdaydılar. Bu açıdan bakıldığında gerekli olan devlet yapısının ve resmi ideolojinin istikrarıydı. Eski düzenin ortak dil ve geleneksel ortak kültürle bir arada tutulmayan feodal devlet yapıları yerine istikrarlı mutlak devletler olmalıydı.³¹ Bir önceki çağda tüm eski düzenin Hristiyan ulusları, papanın ve tek bir imparatorun egemenliğinde birleşerek “Respublica Christiana” oluşturulmasını en önemli hedef olarak görmüşken Yeni Çağ'da birbirlerinden tamamıyla bağımsız ve birbirlerine rakip ulus-devletler ortaya çıkmış ve kendi içlerinde tam bir mutlakiyet sağlamışlardı. Buna ek olarak öne çıkması muhtemel bir devletin üstülüğünü engellemek için aralarında ittifak oluşturuyor ve bir devletler sistemi kuruyorlardı. Sonuç olarak artık Hristiyan dünyasını tek bir hedef bağlamında harekete geçiren haçlı seferlerinin yerini her ulus-devletin kendi çıkarına göre yaptığı ulusal savaşlar alıyordu.³²

²⁹ Adam Smith, **The Wealth of Nations**, Hampshire: Harriman House, 2007, s. 264-265

³⁰ Jan Luiten van Zanden, **The Long Road to the Industrial Revolution: The European Economy in a Global Perspective, 1000–1800**, Leiden: Brill NV, 2009, s. 17

³¹ İgor Mihailoviç Diakonoff, **Tarihin Yörüngeleri**, (Çev.: Mete Tunçay), 1. Baskı, İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları, Aralık 2004, s. 218

³² Halil İnalçık, **Rönesans Avrupası-Türkiye'nin Batı Medeniyetiyle Özdeşleşme Süreci**, 2. Baskı, İstanbul: İş Kültür Yayınları, Ağustos 2011, s. 5

Ancak elbette, Avrupa'nın bu konuma gelmesi kolay olmamıştı. 16. yüzyılda Avrupa politik açıdan bölünmüş bir dokuya sahipti. Ne var ki Avrupa'nın bu bölünmüşlüğü ilk kez olan bir durum değildi. Paul Kennedy'nin de vurguladığı üzere Roma'nın yıkılmasından sonraki bin yıl boyunca temel politik güç birimi, Hristiyan dininin ve kültürünün kesintisiz olarak genişlemesiyle ters orantılı biçimde ufak ve yerel bir birimdi. Bunun temelinde kıtanın coğrafi özelliklerinin görülmesi mümkündür. Bakıldığında atlılar sayesinde egemenliğin hızla kabul ettirilebileceği büyük ovalar ya da geniş ve verimli Nil, Dicle ve Fırat gibi akarsular yoktu. Avrupa'nın doğal görünümü, vadilere dağılmış şekilde yaşayan nüfus kitlelerini birbirinden ayıran sıradağlar ve geniş ormanlarla kesilmekteydi. Kuzeyden güneye batıdan doğuya değişen iklim, toprak yapısını da etkiliyor ve toprak çeşitliliği gücün merkezîyetçilikten uzak bir yapıya sahip olmasını sağlıyordu. Avrupa'nın farklı iklim özellikleri takas için uygun farklı ürünlerin elde edilmesine yol açarken, pazar ilişkilerinin gelişmesi ile bu ürünlerin taşınması ticaretin ilerlemesini de teşvik etmişti.³³ Böylece Avrupa'nın çehresi değişiyordu. Siyasi güç ile birlikte, ekonomik güç de gittikçe kuzeye doğru kayıyordu. Ticaret büyüdükçe, nadir mallar giderek artmaya başlıyor ve hiç bilinmeyen yeni mallar tüketim alışkanlıklarını değiştiriyordu.³⁴

Ticaret yapmak Adam Smith'e göre insanların içinde olan doğal bir eğilimdir. Bu eğilim sayesinde ilk önce bireyler, ardından gruplar ve bölgeler ve son olarak da ulusların uzmanlaşması onların komşularından daha iyi üretebilecekleri ürünler veya daha iyi başarabilecekleri işler üzerine odaklanmalarına yol açtı. En yüksek gelişmişlik ile üretim ve yenilik düzeyine ulaşmak "milletlerin zenginliğinin" en yüksek düzeyde olması, hem üründe hem de işgücünde serbest ticarete ve serbest rekabete izin veren ve daha sonraları adına kapitalizm denilen bir ekonomik sistemle en iyi şekilde başarılabilirdi. Karl Marx (1818–83), kapitalizmin ekonomik gelişmeyi teşvik ettiği fikri konusunda Smith ile hemfikirdi, ama bu büyümenin kaynağının serbest ticarete değil, işçiler (proleterya) ile onlara işveren ve hammadde ile makinelerin (üretim araçlarının) sahibi olan girişimciler arasındaki eşit olmayan ilişkide bulunduğunu düşünüyordu. Marx'ın düşüncesine göre, işçilere ödenen ücret ürettikleri malın değerinden her zaman düşüktür ve bu ikisi arasındaki

³³ Paul Kennedy, **The Rise and Fall of the Great Powers: Economic Change and Military Conflict from 1500 to 2000**, Londra: Unwin Hymen Limited, 1988, s. 17

³⁴ Peter Gay ve R.K. Webb, **Modern Europe to 1815**, New York: HarperCollins Publishers, 1973. s. 207

fark karı oluşturur. Bu kar ise işçilere değil, üretimi örgütleyen ve satışını yapan girişimcilere akar. Soylu toprak sahiplerinin hâkim olduğu bir ekonomi düzeninde elde edilen kar genellikle güzel evler, kıyafetler ve başka eşyalar satın alarak yapılan harcamalara yani tüketime gidiyordu kapitalist ekonomide ise, karın bir bölümü ya da çoğu daha fazla kar elde etmek için yapılan üretim girişimlerine yatırılıyordu. Kapitalizm yavaş, düzensiz ve karmaşık bir biçimde gelişecekti. Paranın yönetimi ve üretim yöntemlerinde değişikliklere yol açmasının yanında üretilen, satılan ve alınan mal miktarında da artışa sebep oldu.³⁵

Söz konusu üretim artışı nüfusun da paralel olarak artmasına ve kentlerin büyümelerine bağlıydı.³⁶ Birçok verinin eksik olmasına rağmen çoğu nüfus bilimci 1300 yılında Avrupa’da nüfusun seksen milyon dolayında olduğunu hesaplamaktadır. Takip eden asırda açlık, veba ve birçok başka hastalık yüzünden nüfusun en az dörtte biri öldüğü halde 1500’lü yıllara gelindiğinde sayı yeniden veba öncesi duruma yükselmiş ve sonraki asır içinde giderek yüz milyona yaklaşmıştı. Nüfus artışı yöneticiler tarafından daha fazla insan gücü ve elbette daha fazla askeri ve ekonomik güç olarak kabul gören ve iyi bir şey olarak görülen bu fırsatların yanında sorunları da birlikte getiriyordu. Yiyeceğe olan talebin artması ile birlikte fiyatlar yükselirken, yakmak ya da tarla açmak için ağaçların kesilmesiyle odun ve kömür fiyatları artıyordu. Yükselen fiyatlardan en fazla etkilenenler kırsal ve kentsel bölgelerin yoksulları başta olmak üzere kullandıkları yiyeceğin tamamını ya da çoğunu satın almak zorunda olanlardı³⁷

1.2.2. Avrupa’nın Evrimi

McNeill, 1000-1500 yılları arasındaki Avrupa’nın siyasal evrimini üç döneme ayırmıştır. İlk dönemde imparator, çoğu Alman ve bazı İtalyan piskoposları tarafından desteklenerek daha yerel nitelikli olan tüm diğer egemenleri denetimi altında tutmaya çalışıyordu. Esasen Fransa, İngiltere, İspanya, İskoçya, İskandinavya, Polonya ve Macaristan krallıkları İtalya’yı ve Almanya’yı yönetmeye çalışan imparatorların

³⁵ Merry E. Weisner-Hanks, *Early Modern Europe, 1450–1789*, New York: Cambridge University Press, 2006, s.187

³⁶ Fernand Braudel, *Uygarlıkların Grameri*, (Çev.: Mehmet Ali Kılıçbay), Ankara: İmge Kitabevi, Eylül 2001, s. 359

³⁷ Weisner, a.g.e. s. 188

yoğunluklarından ötürü her zaman imparatorlardan bağımsız kendi kaderlerini yaşıyorlardı.³⁸ Yunan ve Latin kiliseleri aynı devletin içinde gergin bir şekilde bulunuyorlardı. Aralarında iş birliği yok denecek kadar az olsa da resmi bir boşanma olduğu söylenemezdi. Yüzyılın ortalarında ise ayrılık tepe noktaya ulaşacaktı. Konstantinopolis (İstanbul) Patriği Kerullarios Güney İtalya'nın Bizans Valisi ile başkentteki tüm kiliselerin kapatılması sürecinde bir anlaşmazlık yaşıyordu. Aynı sıralarda Papalık da hareketli zamanlardan geçiyordu. Bu zamanların sonunda ise 1054 yılında Doğu ve Batı kiliseleri ayrılacaktı. Bu tarihe kadar Avrupa'daki ayrılık Hristiyan toprakları ve kuzeydeki barbar toprakları arasındayken, ayrışma bundan sonra Batı'daki Katolik toprakları ve Doğu'daki Ortodoks toprakları arasında olacaktı.³⁹

Bu gelişme ile birlikte yine McNeill'in sınıflandırmasına göre 1059'da başlayan ikinci dönemde Papalık, Kilise üzerinde bir arındırma ve reform çalışmasına başlamıştı. Reform ile birlikte, imparatorun geleneksel hakkı olan Almanya ve İtalya piskoposlarını atama hakkını da ellerinden alınacaktı. Böylelikle, bu durumu hiç de memnuniyetle karşılamayan imparatorlar ile papalar uzun sürecek bir çatışmanın da tarafları olacaktı. Öyle ki Papalar, Alman imparatorlarının kuzey yönlü istilalarına karşı sürekli askeri güç temin etmek için Norman Krallığı ve Orta ve Kuzey İtalya'da bulunan kasabalarla ittifak yapacaklardı. 1254'te Kutsal Roma-Cermen İmparatorluğun çökmesi ile Latin Hristiyanlık dünyasında evrensel hükümet iddiası taşıyan tek kurum olarak Papalık kaldı.⁴⁰

Bu süreçte çeşitli devletler de Hristiyanlığa geniş kapsamda bağlı gözükseler de en azından toplumun üst katmanlarında ön-ulusal karakterlerini edinmeye başlayacaklardı. Aslına bakıldığında, Avrupa'da ortaya çıkan bu yeni durumu kabul etmeyen bazıları, ulusal monarşilere bölünüyorlar ve ister papalık bağlamında ister emperyal bağlamda sürekli bir evrensel hegemonyayı savunuyorlardı.⁴¹ Ne var ki, Papalık kısa sürede, Fransa ve İngiltere ulusal monarşileriyle çatışmaya başladı. Her iki monarşi de, önceleri Alman imparatorlarının Hristiyanlık dünyasında en yüksek iktidar oldukları savlarına bir güvence

³⁸ McNeill, a.g.e.s. 356.

³⁹ Norman Davies, **Europe, A History**, New York: Oxford University Press, 1996, s. 330

⁴⁰ McNeill, a.g.e.s. 356.

⁴¹ Peter Rietbergen, **Europe, A Cultural History**, 2.Baskı, Oxford: Routledge, 2006, s. 145.

olması açısından, Papalık ile çoğunlukla kırılgan bir ittifak içindeydiler. Fakat ilerleyen dönemlerde yaşanacak gelişmeler sonucunda yeni güç dengesi daha da belirginleşecekti.⁴² Ancak bu süreçte belirtilmesi gereken önemli bir nokta vardır. O da Avrupa medeniyetini diğer medeniyetlerden ayıran temel özellikler olan temsili ve parlamenter yönetimlerin kaynaklarının doğmaya başlamış olmasıydı.

Yeni üretici güçleri temsil eden ve değişimin baş aktörü olan burjuvazi ekonomik gücü tam anlamıyla ele geçirdikten sonra, artık, siyasal gücü de ele geçirmeye adaydı. Bunun için önce “eşitlik” sloganını kullanarak aristokratların sahip oldukları siyasal hakları istediler. Prensler ve krallar savaşlar ve diğer bazı harcamalar için aristokratlar ile toplantı yapıyor ve onlarla geleneksel feodal meclislerde buluşuyordu. Bu sayede aristokratlar da siyasal görüşlerini ve isteklerini krala sunuyor ve bu istekleri karşılanmadığında söz konusu harcamaları karşılamayarak krala baskı yapabiliyorlardı. Bu meclisler zaman içinde kralın vergi vb. parasal önerilerini onaylayarak yasallaştıran yasama meclislerine dönüşeceklerdi. Daha sonraları ise krallar, yine savaş gibi büyük harcamaları karşılayabilmek için soylu olmayan ama zengin kent temsilcilerini de bu meclise çağırmaya başladılar. Bu temsilciler aristokratlardan ayrı oturuyorlardı. İngiltere’de Lordlar Kamarası ve Avam Kamarası ve Fransa’daki Etats Generaux örneklerinde olduğu gibi. Böylelikle siyasal gücü elde etmek isteyen burjuvalar zamanla parlamento halini alan bu meclislerin yetkilerini kralın yetkileri aleyhine arttırarak genişletti ve seçme hakkının aristokratlardan daha kalabalık olan burjuva sınıfına doğru genişletilmesi ile önemli bir güç halini aldılar.⁴³

Öte yandan dinsel hukuk, piskoposların bulundukları katedrallerinin çevresindeki din adamları tarafından seçileceğini ve mevcut sorunların, kilise meclislerinde ya da bir kurultayda olmak üzere kilise önderlerince çözüleceğini belirtmektedir. Bu bağlamda birbirine rakip papaların, kilisede en yüksek gücün kendilerinde olduğunu iddia ettikleri ve iki papanın bulunduğu on dördüncü yüzyılda kilise reformcuları dinsel bir kurultay çerçevesinde çözümlenmesi gerektiğini savunuyorlardı. Kimileri ise, yasal otoritelerin

⁴² McNeill, a.g.e.s. 357

⁴³ Alâeddin Şenel, **Siyasal Düşünceler Tarihi-Tarihöncesinde İlkçağda Ortaçağda ve Yeniçağda Toplum ve Siyasal Düşünüş**, 11.Basım, Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları, 2004, s. 285–286

yönetilenlerin rızasına dayandığını ve onların atanmış ya da seçilmiş temsilcileri tarafından dile getirildiğini öne sürecek kadar cesur davranmışlardı.⁴⁴

İşte bu düşünceler, laik yönetimin de temelini atacaktı. “İsa’nın hakkını İsa’ya, Sezar’ın hakkını Sezar’a vermek” şeklinde simgeleşen laiklik böylelikle dine ya da kiliseye ait olmama vurgusu taşıyordu.⁴⁵ Aslında laikleşme süreci, eski feodal düzenin toprağa bağlı yapısının gelişen teknolojinin getirdiği ekonomik ve sosyal taleplere cevap verememesi ile çözülmeye başlamıştı. Gelişen teknolojinin üretimi arttırması ve zanaatı ileri noktalara taşıması ile ticaretin canlılık kazanması; insan aklının denetleyebileceği, tarım dışı yaşam biçimlerinin doğması, tarımsal yapının ve kilisenin mutlak dogmalarının sorgulanmasına ve söz konusu yeni yaşam biçimlerine uygun gerçeklerin aranmasına yol açmıştı.⁴⁶

Bu bağlamda laik yönetim, yönetici ve takipçileri arasındaki geleneksel ilişkileri parlamenter kurumların gelişmesine doğru yönlendiren ikincil kaynak haline geliyordu. Önem taşıyan yeni bir girişim öncesi her tabakadan prensler ara sıra da olsa astlarına danışmak mecburiyetindeydiler. Bu danışmanların ise iki görevi vardı: Prensın takipçileri ile mevcut olan sorunlarının bir çözüme bağlanmasına yardımcı olmak ve savaşa girip girmemenin doğru olup olmayacağı üzerinde fikir vermektir. Sonradan bu görevlere ek olarak yardımlar, bir başka ifade ile prensin herhangi bir kamu işini icra edebilmesi için ihtiyaç duyduğu ödemelerin sağlanması da eklenecekti. Bu yardımların önemi ise zaman içinde daha fazla artacaktı. Çoğu şövalye fiefleri (malikâne, şato) bulunanlar savaşa çağrıldıklarında, kendileri adına savaşacak bir başkasını parayla tutmaya başlayacaklardı. Bu sayede, şövalyelik hizmeti parasallaşıyordu. Öte yandan, kral, yakınında paralı savaşçılar grubu toplama imkânına da sahip oluyordu. Bu paralı savaşçılar gerektiği zamanlarda kralın emirleri uyarınca, krala ülkenin farklı kesimlerinden gelen toprak sahiplerinin meydana getirdiği birliklerden daha sadık bir askeri yapı oluşturdular. Ancak taraflar arasında maddi sıkıntılar da ortaya çıkıyordu. Bu sıkıntıların çözümü için düzenlenen toplantılar ile kendiliğinden önemli her Avrupa krallığında, kralın ve yahut prensin, ülkenin tüm büyük çıkar çevrelerinin temsilcileri ile başta vergiler olmak üzere

⁴⁴ McNeill, a.g.e.s. 358

⁴⁵ Mümtaz Soysal, **Anayasaya Giriş**, Ankara: A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi, 1968, s. 228

⁴⁶ Birkan Uysal, **Siyasal Otorite, Laiklik ve Katılma**, Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü, Amme İdaresi Dergisi, 14 (4), Aralık 1981, ss. 61–74.

tüm genel sorunlarda danışma içinde olması bir gelenek halini almıştı. Artık temsilciler, prens şikâyet ettikleri sıkıntıları düzeltmez ya da bu yönde bir söz vermezse yeni bir vergiyi onaylamıyorlardı. Böylelikle her Avrupa devletinin içinde çıkarları birbiriyle çatışmakta olan önemli çevreler seslerini duyurmaya başlamışlardı. Kasaba zanaatçıları dışarıda bırakılıp, köylüler bu kurumlarda temsil olanağı çok bulamazken mülk sahiplerinin görüşleri ihmal edilmiyordu. Böylelikle Avrupa, toplumun en faal kesimlerini tarihin akışını değiştirecek bir sürece sokuyordu. Böyle bir süreç dünyanın hiçbir tarafında yoktu.⁴⁷

Ekonomik açıdan bir değerlendirme yapmak gerektiğinde ise, esasen 1600'lere gelindiğinde Avrupa'daki tarım üretimi verimlilik bağlamında iki yüz yıl önce olduğundan çok ileride değildi: Verimli topraklarda ekilen tahıl bire beş getiriyordu ki bu oran günümüz değerinin onda birine denk düşmektedir. Ayrıca verimsiz topraklara ekilen ürün ya da sık kuraklıklar, don ve aşırı yağmur gibi sebepler alınan ürünü daha da azaltmaktaydı. Gıda üretiminde istihdam edilenlerin sayısı nüfusun üçte ikisine denkti ve bu oran asırlar öncesindeki oranın yalnızca biraz daha altındaydı. Hasat süresince, kırsal alanlarda çok fazla sayıda insan çalışmaktaydı. İki yüzyıl sonra, bir bütün olarak Avrupa incelendiğinde bu rakamlarda kayda değer bir değişiklik olmadığı görülecekti. Tarımda çalışan insan sayısının azalması sonraki yüzyıllarda makinelerin yaygın olarak kullanılmaya başlanmasıyla düştü. Buna karşılık kimyasal gübre kullanımı fiyatları arttıracaktı. Ancak tarımın 17. ve 18. yüzyıllarda geçirdiği değişiklikleri göz ardı etmek aldatıcı olacaktır. Yeni ürünler ve ürün rotasyonu takvimleri, toprak sahipliğinde değişen örnekler, hayvan ve bitki üretiminde seçici üretim ve bataklık ve sahillerin kurutulması ile birlikte ormanlık alanların ekim alanına dönüştürülmesi bu çarpıcı gelişimin örnekleridir. Böylelikle bu değişimin başladığı ilk yerler olan Hollanda ve ardından İngiltere'de tarım işçileri başka yerlerdeki üretimlerden 50 ile 175 kat arası daha fazla üretiyorlardı. Bu durumun bir sonucu olarak satacak daha fazla ürünün ortaya çıkmasıyla birlikte, artık her iki ülkedeki hükümetler ve özel yatırımcılar, ürünlerin yerel ve bölgesel pazarlara, hatta bunun da ötesinde uluslararası taşımacılık yapan gemilere kadar ulaştırılabilmesi için kanal inşasını destekleyeceklerdi.⁴⁸

⁴⁷ McNeill, a.g.e., s. 359.

⁴⁸ Hanks, a.g.e., s. 405-406

Hollanda bu gelişmelerin en önünde yer alıyordu ve Hollanda önemli ölçüde müreffeh bir durumdaydı. Gelişmiş ticaret kentlerine sahipti ve büyüyen bir balıkçılık, gemicilik, küçük sanayi ve bankacılık sektörleri bulunmaktaydı. Eski aristokrat aileler etki sahibi olsa da baskın oldukları söylenemezdi. Bölge kültürü ve politikası kentleşmiş ve belirleyici iktidar kentli hanedanların elindeydi. Hollanda'nın sloganı özgürlüktü.⁴⁹ Bu özgürlük ortamı sayesinde gemi ve tekstil imalatını hızlandırdıkları gibi teknolojik ve örgütsel yenilikleri bira araya getirerek Avrupa'da ön plana çıkıyorlardı. 14. yüzyılın sonuna dek, Avrupa'nın en şehirleşmiş ve bu bağlamda sürekli tarım ürünlerine talep oluşan kesimlerinden biri olmuştu.⁵⁰ Bunun yanında Hollandalılar topraklarına toprak da ekliyorlardı. Yalnız bilinenin ve beklenenin tersine Hollandalılar yeni toprakları savaş yoluyla kazanmıyorlardı. Hollanda'nın sığ kıyıları vardı ve bu onlara büyük bir avantaj sağlıyordu. İşte bu avantajlarından yararlanarak deniz içinde inşa ettikleri duvarlar ve setlerle geride kalan toprakları kuruttular. Böylesine büyük ölçekli toprak kurutma projeleri sayesinde zaten Alçak Ülkelerin ortalama yükseklikleri daha da fazla alçaldı. Açılan hendeklerin ve kanalların büyüklerinden ulaşım amaçlı yararlanılıyordu. Rüzgâr değirmenleri aracılığıyla çalışan pompalar toprağın kuru kalmasını sağlıyordu. Bu işlem ayrıca sulak topraklarda ve bataklıklarda da yapılabilirdi.⁵¹

Hollanda'da yaşanan bu gelişmeler zamanın diğer mülk sahiplerine ve egemenlerine de ilham olacaktı. Artık Hollandalı mühendisler, İtalyan prensleri, Fransız şehirleri ve İspanya krallığı için kanallar, Polonya, Rusya ve diğer Baltık bölgelerinde ise madenler açıyorlardı. 1619'da Kral Gustavus Adolphus Danimarkalıların saldırılarına karşı koyabilmek için İsveç'in batı kıyılarında bir şehre ihtiyaç duyduğuna karar verdi. Kanalların ve duvarlarının inşasında Hollandalıların planlarını kullandı ve Endonezya'nın Cava adasındaki Hollanda sömürgesi Batavia (Cakarta) model alınarak kurulan Göteborg şehrinin inşasında Hollandalı mühendisleri ve işçileri çalıştırdı. İlk şehir konseyinin çoğunluğunu da Hollandalılar oluşturmuştu ve 1731'de Göteborg aynı Hollanda şirketini model alan İsveç Doğu Hindistan Şirketi'nin de merkezi olacaktı. Hollandalılar yeniliklerine kendilerine en hazır pazarı İngiltere de buluyordu. Çünkü burada toprak sahipleri çoktan tarlaları ve ortak arazileri koyun otlaklarına dönüştürmek için çitle

⁴⁹ Gay ve Webb, a.g.e., s. 189

⁵⁰ Hanks, a.g.e., s. 406

⁵¹ Hanks, a.g.e., s. 407

çevirmeye ve elde ettikleri yünü büyüyen tekstil sanayisine satmaya başlamışlardı. Bir köy ahalisi yerine tek bir toprak sahibi tarafından kontrol edilen alanlar daha kolay ürün ekilmesine imkân sunuyordu.⁵²

Aydınlanmanın ve fizyokrat düşüncenin getirdiği saplantılardan bir tanesi de bilimsel tarımdı. Rasyonelleşmenin en başından beri atlardan yararlanılan makineler sayesinde üretim önemli ölçüde hızlandırılmış ve potansiyeli arttırılmıştı.⁵³ Bu çerçevede kırsal hayatta yeniliklerin canlandırıcı nefesini hissediyor; Vikont Townshend gibi asiller yaptıkları deneylerle lakap ediniyorlardı. Ancak tüm mucitlerin asiller arasından çıktığı da söylenemez.⁵⁴

Örneğin, Jethro Tull bunlardan birisiydi. Tull (1674–1741), modern tarım makinelerinin atası olarak görülen bir tohum-ekme makinesi icat edecekti. Atlar tarafından çekilen bu makine toprakta sıra ile küçük oluklar açarak bu olukların içine tohumları bırakıyor ve tohum kullanımında açık bir tasarrufa yol açıyordu. Ne var ki, bu icat hem karmaşık hem de pahalı olmasından ötürü 19. yüzyılın başlarına dek yaygın bir kullanım alanı bulamayacaktı.⁵⁵ Yoğunlaşan hayvancılık ve çitle çevrelenmiş alanlar, hayvanların kırlarda serbestçe otlaklarda gezmesi değil bütün yıl boyunca ahırlarda beslenmesi anlamını taşımaktaydı. Bu gelişme özellikle kadınlar için sabit bir iş kolu yarattı. Çünkü hayvanları beslemek bir kadın işi olarak değerlendiriliyordu.⁵⁶

1800 yılına kadar, İngiltere'nin köy nüfusunun büyük bölümünde tamamen topraksız ücretli işçi Batı Avrupa'daki diğer ülkelerden daha fazlaydı. Öte yandan tarımsal pratikler Avrupa'nın diğer bölümlerinde Hollanda'da ya da İngiltere'de olduğundan daha yavaş gelişecekti.⁵⁷ Fakat tüm bu gelişmelerin yanında özellikle gıda fiyatları 18. yüzyılda büyük oranda artmıştı. Peki, bunun sebebi neydi? Bu zamanda yaşayan insanlar sıklıkla “stokçuları ve spekülörleri” suçlamış, hatta tahıl ve un stokladıklarından şüphelendikleri kişileri öldürmüşlerdi. Ancak, kötü hasatlar ve büyük miktarlardaki tahılın bir yerden

⁵² Hanks, a.g.e., s. 407

⁵³ Davies, a.g.e., s. 680

⁵⁴ Gay ve Webb, a.g.e s. 411

⁵⁵ Hanks, a.g.e., s. 408

⁵⁶ Hanks, a.g.e., s. 409

⁵⁷ Hanks. a.g.e., s. 410

başka bir yere taşınmasındaki güçlükler, gerçek ya da hayali spekülâtorlerin eylemlerinden daha önemli etmenlerdi ama daha da önemli olan özellikle yüzyılın ortasından itibaren nüfustaki sürekli artışı. Avrupa nüfusunun 16. ve 17. yüzyıllardaki yavaş artışı keskin bir şekilde artmaya başlamış ve 1750’den 1850’ye kadar neredeyse ikiye katlanmıştır. Bu süreç, 16. yüzyılda olduğu gibi daha fazla insan, daha büyük bir gıda talebi ve daha yüksek fiyatlar anlamını taşımaktaydı.⁵⁸

1.3. Avrupa’nın Değişimi ve Osmanlı Üzerindeki Etkileri

1.3.1. Sanayi Devrimi ve Osmanlı İmparatorluğu

1.3.1.1. Ön Sanayileşme Dönemi ve Sanayi Devrimi’nin Teorik ve Pratik Boyutları

Sanayi devrimi en çok bilinen şekliyle makine gücünün insan gücünün yerini almasının ötesinde teknolojik ve örgütsel bir dizi değişimi tanımlamakta ve daha geniş kapsamlı bir terimi ifade etmektedir. Modernleşme olarak da anılan kavram tam anlamıyla etkisini göstermeden önce tarım, işçilik, buhar gücü, makine madenler vs. gibi farklı sahalarda kendisini gösteren ön-sanayileşmeyi dikkate almak gerekir.⁵⁹ Ancak, Braudel’in de belirttiği gibi ön-sanayi döneminde hala eski enerji kaynaklarından yararlanılıyordu. Güçlü enerji kaynakları ve makinelerin yokluğundan ötürü sanayi bir türlü atılım yaşayamamıştı.⁶⁰ Büyüyen nüfusun çoğunluğu doğrudan tarım ile ilgili işlerde kırsal bölgelerde kendisine iş buluyorlardı. Daha fazla tarla daha fazla hasat ve daha fazla uzmanlaşma da pazarlara daha fazla mal taşınması anlamına geliyordu. Tüm yıl yapılan hayvancılık, zeytincilik, şarapçılık ve kumaş gibi ticari ürünlerde yoğun işgücüne ihtiyaç duyuyordu. İpek ise daha emek-yoğun bir işti ve hem İtalyan hem de Osmanlı köylerindeki kadınlar için iş olanağı yaratıyordu. Kadınlar ya da kızlar ipek işi için oldukça uygun gözüküyordu. Çünkü gerek kadınlar ve daha fazla da kızlar hem erkeklerden daha

⁵⁸ Hanks, a.g.e., s. 412

⁵⁹ Davies, a.g.es., s. 679

⁶⁰ Braudel, a.g.e., s. 416

yetenekliydi ham de muhtemelen bu iş için oldukça düşük bir ücrette çalışmayı kabul ediyorlardı.⁶¹

Dokuma sanayi, geleneksel bir zanaat yapısı kapsamında görece daha fazla bir yoğunluk toplamaktaydı. 13. yüzyıldan itibaren zengin tüccarların teşvikiyle, İtalya ve Flandre'nin dokumacı kentlerinde kayda değer örgütlenmeler, atölyeler, dükkânlar, evlerinde iş yapan ustalar ve kalfaları ve köylerinde çalışan kadınlı-erkekli köylüler bulunmaktaydı.⁶² Bu çerçevede toprak sahipleri ve daha zengin kiracı çiftçiler özel işler için çok sayıda işçi çalıştırıyor ve ayrıca evlerinde sürekli çalışacak hizmetçiler tutuyorlardı. Söz konusu hizmetçiler sıklıkla yerel iş panayırlarından işverenleri ile en az bir yıl çalışma beklentisiyle yıllık olarak işe alınıyorlardı. Genç insanlar bazen ailelerinin feodal borçlarını ödemek için hizmetçiliğe zorlanabilseler de genelde hizmetçiliği daha sonra yapacakları evlilikleri için bir para biriktirme dönemi olarak değerlendiriyorlardı. Öte yandan köylerde oturanlar artan bir biçimde el sanatları üretimine yöneliyorlardı ve özellikle tekstil üretiminde kullanmak için tüccarların yakındaki kasaba ve şehirlerden getirdikleri ham maddelerden yararlanıyorlardı. Böyle bir kırsal sanayi ilk olarak tüccarların kentlerdeki loncaların dayattığı kalite, miktar, ücretler ve işgücü üzerindeki kısıtlamalardan kaçtıkları Hollanda'da ve Flandre'da geliştirildi. Köylü işçiler genelde kendi yiyeceklerini kendileri ürettiklerinden dolayı daha az paraya çalışıyorlardı. Tüccarlar ham yün ya da keten satın alıyor ve ardından iplik eğirmeleri için bunları köylü ev sahiplerine dağıtıyorlardı. Bunun ardından tüccarlar bu iplikleri beyazlatma, boyama, dokuma ve son haline getirme işlemleri için başka evlere götürüyor, böylece her eve bir iş dağıtılmış oluyordu. Bu sistemde her bir ev sahibi yaptığı işin parasını alıyor ama tüccar üretimin her aşamasında malın gerçek sahibi olduğundan ötürü en büyük karı alıyordu. Ev sanayi başlarda, sadece kışın yapılan ya da belli aile üyelerinin uğraştığı bir işken giderek özellikle topraksız insanların büyük gruplar oluşturduğu Avrupa'nın bazı bölgelerinde tam zamanlı bir iş halini almıştı. Ekonomi tarihçileri emeğin bu şekilde ücret ile karşılanmasının genişlemesini "proleterleşme" olarak ifadelendirirken; buna ek olarak, düşük ücretlerle bir ailenin tüm fertleri çalıştığı halde yine de fakir kaldıklarını

⁶¹ Hanks. a.g.e., s. 418

⁶² Braudel, a.g.e., s 417

belirtmektedirler.⁶³ Öte yandan girişimci tüccarlar ise çoğu zaman riski bölmek için başka tüccarlarla ortaklık kurmaktaydı ve ticari kapitalizmin temsilcileri olmaktaydılar.⁶⁴

18. yüzyıla kadar tekstil ürünlerine yönelik artan talep, artan bir kırsal nüfus ile birleşmiş ve yarattıkları bu dinamizm ile Hollanda, Belçika, İngiltere, Rhineland ve Kuzey Fransa tekstil üretiminde uzmanlaşmıştı. Bu bölgelerin sakinleri için ücretler artık gıda üretimine ek bir kazanç olmaktan çıkarak gıda üretiminin yerini alıyor ve tam anlamıyla uluslararası pazar koşullarına bağımlı bir nitelik kazanıyordu.⁶⁵

Bu bağlamda hane halklarını iplik eğirme ve dokumacılıkta çalıştıran tüccarlar ve yatırımcılar benzer şekilde değişen modalara, politik durumlara ve hatta hava durumuna bağımlıydılar; fakat açık göz ve talihli girişimciler büyük kazançlar elde edebiliyorlardı. Bu dönemi ekonomi tarihçileri ön sanayileşme olarak nitelemişlerdir ve ekonominin yanı sıra sosyal sonuçlara da dikkat çekmişlerdir. Toprağın fakir ve tarımın ancak bir geçim dalı olduğu Avrupa'nın bölümlerinde girişimciler tüm hane halkını çalıştırıyor ve bu da cinsiyet ayrımını ortadan kaldırıyordu. Çalışmak için yaşı tutan tüm erkek, kadın ve çocuklar aynı işi yapıyorlardı. Bu tür bölgelerde, emek mülkten daha önemli bir ekonomik mal haline geldi ve erken evliliklere, ailelerin çocukları üzerinde denetimlerinin zayıflamasına ve doğum oranlarında hızlı bir artışa sebep oldu. Avrupa'nın diğer bölümlerinde ön sanayileşme mevsimsel işsizliğin özellikle kadınlar arasında yüksek düzeyde olduğu bölgelerde başladı. Fransa'nın bazı bölümlerini de içeren bu bölgelerde bütün ev halkından ziyade kadınlar işe alınmakta, erkekler ise ücretli tarım işçiliği yapmaya devam etmekteydi. Bu yerlerde ne ev işleri paylaşıyor ne de cinsler arası roller değişiyordu; çünkü erkeklerin ücretleri genel olarak daha yüksekti ve evden uzakta çalıştıklarından, kadınlar ev işlerini yapmaya devam etmekteydiler.⁶⁶

Manüfaktür kelimesi bu zamanlarda yaygınlaşmıştı. Braudel'e göre, "Uzun süre anlamı belirsiz kalan bu kelime, geriye yönelik olarak, işçilerin ustabaşların gözetiminde aynı binada yoğunlaşmalarını (veya birbirine yakın binalarda) ifade etmektedir. 18.

⁶³ Hanks, a.g.e., s. 419

⁶⁴ Braudel, a.g.e., s. 418

⁶⁵ Hanks, a.g.e., s. 419

⁶⁶ Hanks, a.g.e., s. 420

yüzyıl'da genişlemeye başlayan bu kavram ile atölyelerde işbölümü de doğmaya başlamıştır.⁶⁷

Söz konusu süreçte artık girişimciler nüfusun yoğun olduğu kırsal kesimlerde evlere iş dağıtmaktansa işçilerin tümünü bir çatı altında bir araya getirmeye başlamıştı. İmalathane olarak isimlendirilen işçilerin el aletleri ve elle çalışan makineler kullandığı –ki bunlar genelde girişimciye aittiler- yerler açılıyor ve burada işçiler sıklıkla yapılan kalite denetimlerinin ardından işçilere parça başına ücret ödeniyordu. Kadınlar daha düşük ücretle çalışmaları ve ellerinin yatkınlıklarından daha çok tercih edilen işçiler olmakla birlikte, yatırımcılar bu kadınların hem ağır ev işleri ile uğraşmaları hem de tarlalarda çalışmalarından ötürü ellerinin çatlaması ve şişmesinin farkında değillerdi ve bu da ürünün kalitesiz olmasına yol açıyordu. Bu yüzyılda hem şehirlerde hem de kasabalarda imalathaneler açılmış, ancak söz konusu imalathaneler sıklıkla henüz loncası gelişmemiş daha yeni sanayi kollarının bulunduğu ya da loncaların görece zayıf olduğu yerlerde kurulmuştu. Ücretler çok düşük, imalathanelerde şartlar çok kötü olmasına rağmen gençler evlerde hizmetçilik yapmak yerine imalathanelerde çalışmayı tercih ediyordu. Çünkü bu hem az da olsa boş zaman imkânı sunuyor hem de daha büyük bir bağımsızlık hissi sağlıyordu. Ancak yine de bu yüzyıl içinde şehirlerde açılan imalathaneler kırsal alanlarda üretimin gerisinde kalmıştı.⁶⁸

Ön sanayileşme terimini icat eden ekonomi tarihçileri ilk zamanlarda bu süreci loncalardaki el üretimi ile başlayan ve Sanayi Devrimi'nin makineli fabrikaları ile son bulan bir tarihsel sürecin orta safhası olarak görmekteydiler. Bu sürece İngiltere öncülük etmiş ve her bir aşama öncekini geride bırakmış ve değişmeyen bölgeler ekonomik olarak yerinde saymışlardı. Diğer taraftan loncalar Avrupa'nın birçok kesiminde güçlü kalmaya devam edecek, İsveç ve Avusturya gibi bazı yerlerde loncalar 18. yüzyılda en güçlü zamanlarını yaşadı. Şehir, bölgesel ve krallık yönetimleri ekonomiyi düzenlemek için loncalar ile birlikte çalıştılar. Fransa'da Maliye Bakanı Jean-Baptiste Colbert kalite, fiyat, üretim süreçleri, rekabet, üyelik ve öteki lonca konularıyla ilgili yüzlerce düzenlemeler yaptı. Bu, diğer devletlerce de taklit edilecek bir politika olacaktı.⁶⁹

⁶⁷ Braudel, a.g.e., s. 418

⁶⁸ Hanks, a.g.e., s. 421

⁶⁹ Hanks, a.g.e., s. 421

Tanilli'ye göre "Sanayi Devrimi" denilirken, bu deyim içindeki "devrim" terimi en geniş şekli ile anlaşılmalıdır.⁷⁰ İktisat tarihçilerinin çok büyük bir kısmı Sanayi Devrimi'nin bir anda olmadığını ifade etmektedirler. 1776, 1789 ve 1917 yıllarında meydana gelen siyasi devrimlerle karşılaştırıldığında, Sanayi Devrimi yavaş bir şekilde meydana geldi ve tüm ülkeyi kapsamaktan öte bölge bölge ilerledi. Sanayileşmenin yapmış olduğu canlı güç kaynaklarının yerine, cansız güç kaynaklarını koymasaydı; insan soyu hızlı, düzenli ve yorulmaz makineleri kullanıyor ve büyük yeni enerji kaynaklarından yarar sağlayabilecek duruma ulaşıyordu.⁷¹

Devrim zincirleme birçok buluşa sebep olmuştu. Bu sayede insanın üretim için daha az çaba göstermesi sağlanmıştır. Sanayi Devrimi'nin İngiltere'de ilk ortaya çıkmasının nedenleri irdelendiğinde sermayenin ve el emeğinin merkezileşmesi ile birlikte makinelerin giderek karmaşıklaşması ve enerji kaynaklarına yakın yerlerde bulunmaları ihtiyacı görülebilir. Diğer yandan bu süreçte sanayicilerin kentlerde yerleşmesi sonucunda kentler ve köy ile kasabalar arasında fark daha da belirginleşmektedir.⁷²

Sanayi Devrimi iki bölümde incelenir. İlk dönemin buluşları 1870'li yıllara kadar sistemli araştırmalar ya da kuramsal bilgilerden ziyade sağduyuya veya geleneksel becerilere sahip teknisyenlerin ve çalışkan girişimcilerin eseri idi. Bu dönem içinde demiryolu kara ulaşımında hız ve etkinlik kazanmış, okyanuslardaki gemiler daha fazla gelişmiş, çelik tekneler ve buhar gücü ile çalışan pervaneler tahta teknelerin yerini almıştı. Elektrik teknolojisindeki ilerlemeler, kimya endüstrisinin doğumu ve birçok başka geleneksel buluş sanayi devriminin itici gücünü oluşturdu.⁷³

Bu bağlamda, 18. yüzyılda ve 19. yüzyılın başlarında teknik bilgi oldukça önemli bir üretim gücü haline gelmişti. Doğa bilgisinin gelişmesi ile bilim doğayı etkilemeye başlamıştı. Ancak belirtilmelidir ki bu buluşları gerçekleştiren mucitler herhangi bir kazanç olmamasına rağmen deneylerine para yatırmaya hazır kapitalistler de bulmaktaydı. Bu ise

⁷⁰ Servet Tanilli, **Uygarlık Tarihi**, 23.Baskı, İstanbul: Alkım Yayınevi, Ekim 2006. s. 119

⁷¹ Kennedy, a.g.e., s. 145

⁷² Tanilli, a.g.e., s. 120

⁷³ McNeill, a.g.e., s. 569

önceki iki yüzyılda gerçekleşen sermaye birikiminin açık bir sonucuydu.⁷⁴ Braudel'in nitelemesiyle "Bilimi harekete geçiren, endüstriyel gelişme olmuştu."⁷⁵ Her şeyden önce sanayileşme bileşenlerinin durağan bir toplamının ziyade değişimi bir motoru olarak görülmelidir. Bu motor önce ateşlenmeli sonra hızlanmalı ve sonunda da kalkış eşiğine gelmeliydi. 19. yüzyıl boyunca çoğu Avrupa devleti ülkelerini ekonomik ateşlemeden toplumsal kalkışa ulaştıracak şartları oluşturmak için çabalamaktaydı.⁷⁶

İngiltere'de pamuk; Fransa, Almanya, Rusya, Kanada, ABD'de demiryolları, İsveç'te tahta ve demir madeni bu amacın aktörleri olmuştur. Modern teknikleri sayesinde ayağa kalkan endüstri, önce üretimini arttırıyor ardından da piyasasını örgütlüyor ve son olarak da ekonominin kalan kesimlerini canlandırıyordu. Batı Avrupa'da demiryollarının kalkış aşamasının sonlanmasının ardından çelik, modern gemi inşası, kimya ve elektrik gelecekti.⁷⁷ Bu çerçevede, sanayi üretiminin yoğunlaştığı yerlerde kömür ve demir ile birlikte para ve taşımacılık da gerekmekteydi. Maden ocaklarının ve kömür yataklarının çevresinde ırmaklar ve limanlar olan İngiltere bu açıdan şanslıydı; mühendisler bu ırmakları ve limanları genişletti ve derinleştirdiler. Ayrıca, 18. yüzyılın sonlarında mühendisler kömür yatakları ile ırmakları ve limanlar ile diğer şehirleri birleştiren kanallar inşa etmeye başladılar. Birincil kaynak ticaretten ve alışverişten büyük paralar kazanan yatırımcılardı. 18. yüzyılda bir hayli çoğalan bankalar parayı idare ediyordu ancak nadiren fabrikalara ya da makinelere doğrudan yatırım yapıyorlardı.⁷⁸

Sanayi Devrimi'ne İngiltere'nin öncülük etmesi boyutunda Avrupa ülkeleri arasında en geniş sömürge imparatorluğuna sahip olduğu gerçeğini de hatırlamalıyız. Asya, Afrika ve Amerika'daki pazarları ele geçirme rekabetinde İngilizler, İspanyollar, Hollandalılar ve Fransızların önüne geçmişlerdi. Rakiplerinin tümünden daha üstün bir donanma gücüne sahipti. Bu sömürgeler İngiltere'ye hem endüstrisini inşa etmek için

⁷⁴ Diakonoff, a.g.e., s. 264

⁷⁵ Braudel, a.g.e., s. 422

⁷⁶ Davies, a.g.e., s. 764

⁷⁷ Braudel, a.g.e., s. 426

⁷⁸ Hanks. a.g.e., s. 429

gerekli sermayeyi biriktirme olanağını sağlamış hem de ürettiği malları satabileceği geniş pazarlar sunmuştu.⁷⁹

Bunlara ek olarak toplumsal açıdan İngiltere'nin Avrupa'nın öteki yerlerine göre daha esnek bir yapısı vardı ve bu yapı dolayısıyla daha fazla bireyselliğe ve risk almaya ve yeni ürünler ile süreçler denemeye daha açıktı. Güçlü bir parlamento da imparatorluğun büyüklüğünü arttırıyordu Öte yandan İngiltere'nin değerli doğal kaynaklara kolay ulaşılmasını sağlayan coğrafi şartları ve Fransız Devrimi ile sonrasındaki savaş süreci yine unutulmamalıdır.⁸⁰

1.3.1.2. Sanayi Devrimi'nin Osmanlı İmparatorluğu'na Etkileri

Şüphesiz ki, Batı kapitalizmi ile bütünleşme Osmanlı tarihinde bir kırılma noktasını teşkil etmektedir. Barkan ve İnalcık gibi isimler, Braudel'in görüşlerini paylaşarak, 16. yüzyıl Osmanlı ekonomisini Batı'da meydana gelen "fiyat devrimi" çerçevesinde incelemektedir. Öte yandan Wallerstein'den etkilenen yazarlar ise 18. yüzyılın ikinci bölümünde Osmanlı Devleti'nin dünya ekonomisi ile bütünleşmeye başladığını ifade etmektedir. Diğer bir görüş ise 19. yüzyıldaki Napolyon Savaşları'nın sonrasında İngiliz sanayi mallarının akınına ve yeni ticaret dünyasını merkeze almaktadır. Osmanlı ekonomisi ile Batı'nın ilişkisi çok eski zamanlara dayansa da bu ilişki kapitalizmin olgunlaşması ile yapısal dönüşümlere olanak sağlayan bir nitelik elde etmiştir.⁸¹

Yüzyıllardır Batı ile Doğu arasında bir köprü olan Anadolu, Afrika'nın güneyini dolaşarak Hindistan'a varan deniz yollarının 1498'te bulunması ile birlikte bu avantajını kaybetmişti. Gemi yapımında ileri tekniklerin kullanılması beraberinde Osmanlı için hayati öneme sahip Baharat Yolu'nun ve İpek Yolu'nun önemini kaybetmesini, transit yollar doğrultusunda kervanların yarattığı ticari canlılığın sona ermesini, kervanların ihtiyaçlarını gören zanaat dallarının ölmesini ve sonucunda binlerce insanın işsizliğini getirmiştir. Avrupa'daki ekonomik gelişme ise hammadde gereksinimini arttırmış, enflasyonun da

⁷⁹ Rona Aybay, **Sosyalizmin Öncülerinden Robert Owen-Yaşamı, Eylemi ve Öğretisi**, İstanbul: Remzi, 1970, s. 23-25

⁸⁰ Hanks, a.g.e., s. 431

⁸¹ Zafer Toprak, "İktisat Tarihi", Ed.:Sina Akşin, **Türkiye Tarihi Cilt:3** içinde, 10. Basım, İstanbul: Cem Yayınevi, Ocak 2009. s. 221

katkısıyla fiyatlar yüksek seviyelere ulaşmıştır. Böylelikle Osmanlı Devleti Batı için oldukça uygun bir hammadde kaynağı haline gelmiştir. Ancak bu süreç Osmanlı devletinde hammaddelerin pahalılaşmasına, darlığa ve zanaatların duraklamasına sebep olmuştur. Yine hububat ve hayvancılık sektörü de bu durumdan fazlasıyla etkilenmiştir. Devlet tüm engellemelere rağmen kaçakçılığı engelleyemiyordu.⁸²

Yeni kıtaların keşfi, okyanus ötesi ticaret, Avrupa'ya gelen değerli madenler, fiyat devrimi, fason üretim, pazar için mal üretimi, hızlı nüfus artışı, bankacılığın gelişmesi ve birçok benzeri gelişme sanayileşme için gereken ortamı hazırlamıştı. Ülke ekonomisinin geneli göz ardı edilerek sanayileşme gerçekleştirilemezdi. Oysa Osmanlı ülkesinde bunların hiçbirisi yoktu. Bunların arasında belki de en çok olması gereken nüfustu. Çünkü düşük nüfus yoğunluğu toprak üzerinde mülksüzleşme ve yoğunlaşma sürecine sekte vurmakta ve burada oluşacak bir emek fazlasını engellemektedir. Buna bağlı olarak tarımın dışında kalan alanlarda işgücü eksikliği hissedilmekte ve yüksek ücretler görülmektedir. Diğer taraftan Anadolu'nun iç kesimlerinin pazara ulaşmak için demiryolunu beklemesi de meta üretiminden uzaklaşmaya yol açmış, geçimlik yapı yalnızca pazara açılma imkânı olan kıyı kesimlerinde veya görece hesaplı deve kervan yolları üzerinde çözülme göstermiştir.⁸³

Ticaretin biçim değiştirmesi zanaatın zarar görmesine de yol açıyordu. Avrupa'ya kaçan malların karşılığı her zaman para biçiminde değil bazen de Osmanlı'nın iç piyasasında Osmanlı üretimiyle rekabete girecek yapılmış mal olarak da alınmaktaydı ve bu da yerli malların sürümünü azaltmaktaydı.⁸⁴ Böylece Osmanlı ülkesindeki sınırlı ve belirli bir kalitenin üzerinde üretim yapamayan üreticilerin işleri bozulmuş ve buna bağlı olarak devletin vergi gelirleri de azalmıştı. Savaşlar ve iç isyanlar ile zaten hiç de iyi olmayan Osmanlı maliyesi iyice çözülme sürecine girmişti.⁸⁵

⁸² İsmail Cem, **Türkiye'de Geri Kalmışlığın Tarihi**, 2.Baskı, İstanbul: İş Kültür Yayınları, Ocak 2009, s. 126-127

⁸³ Toprak, a.g.e., s. 36

⁸⁴ Cem, a.g.e., s. 129

⁸⁵ Mehmet Seyitdanlıoğlu, "Tanzimat Dönemi Osmanlı Sanayi(1839-1876)", Ed.: Halil İncalcık ve Mehmet Seyitdanlıoğlu, **Tanzimat: Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu** içinde, İstanbul: İş Kültür Yayınları, Mayıs 2011, s. 714

Bu sürecin elbette toplumsal etkileri de olacaktı. İyapıdaki dengelerin bozulması ile bu dengenin bel kemiğini oluşturan dengenin temelinde yatan toprak sisteminin bozulması yani tımarın yerini iltizamın almasıyla yaklaşık dört asır süren düzen büyük darbe alacaktı. İltizam usulünün yaygınlaşması zengin devlet memurlarına, tacirlere, sarraflara faizcilik olanağı sunarken; askerler, küçük memurlar ve yeniçeri ağalarını ise toprak peşine düşürmüştü. Köylünün bu süreçte yaşadığı mali sıkıntı, giderek artan hazine vergileri, akçenin tımar sahiplerini zor duruma düşüren değer kaybı gibi sebepler dolayısıyla köylü zaten çiftten çubuktan; bitmez tükenmez savaşlar yüzünden de Sipahi tımarından uzaklaşıyordu. İsmail Cem'in dönemin belgelerinden naklettiğine göre, vergi ödeme zorunluluğu bulunan köylü -ki sefer harcamaları için bu zorunluydu- borç uğruna zaman zaman yüzde 300'lere varan faizlere katlanmakta ve aldığı borca karşılık ürününü, bahçesini, evini gösteriyordu. Köylünün düştüğü bu durumdan yararlanmaya çalışan bazı uyanıklar da ürünü henüz tarladayken köylüden neredeyse bedelsiz almakta, üstelik hem zaptiyeler ve tefeciler ile işbirliği yapmakta hem de köylüyü tefecilerle işbirliği yapmaya zorlanmaktaydı. İltizam bu şartlar çerçevesinde süratle yayılmış ve alt üst olan düzen ile birlikte halk sefalet içine düşmüş, devlet ise çöküş sürecine girmiş oluyordu.⁸⁶

Tanilli'ye göre de bu şekilde mülkiyeti devlete ait olan en önemli üretim aracı toprak ayan ve derebeylerin eline geçiyordu. Bu bağlamda artık-ürünün reayadan alınma şekli de değişiyordu. Tımar sahibi artık-ürünü önceden dolaylı bir biçimde alırken, yeni sahipler doğrudan almaya başlamışlardı. Bunun yanında derebeyleri tarımdan elde ettikleri kazancın merkezi otoriteye düşen payını da vermemişlerdir. İktisadi baskının giderek artmasıyla köylünün can ve mal güvenliğine zarar veren siyasi baskı da eklenmiş ve tarım sistemi tam anlamıyla bozulmuştur.⁸⁷

Öte yandan söz konusu yıllarda tüm Avrupa ülkeleri sıkı bir korumacılık politikası uygularken, Osmanlılar bu durumun istisnası olarak sadık bir şekilde liberalizmi uygulamışlardır. Yabancı ürünler, yalnızca yüzde üç gümrük ödemekteydiler. Bunun dışında değerli hammaddeler oldukça düşük miktarda resimler karşılığında veya bir türlü

⁸⁶ Cem, a.g.e., s. 141

⁸⁷ Tanilli, a.g.e., s. 326

engellenemeyen kaçakçılık yoluyla Avrupa'ya ulaşıyordu. Yabancıların egemenliği altına giren dış ticaret sonucunda Osmanlı zanaatları bir kısır döngü içine düşüyordu.⁸⁸

Ekonomik yapının bu durumunun üstyapıyı etkilememesi düşünülemezdi. Tımarların bozulması sonucunda ordu çökmeye başlamış, devlet askeri açıdan da Batı ile boy ölçüşemez duruma gelmişti. Ordunun zayıflamasının ardından Fransız İhtilali ile birlikte Avrupa'yı etkisi altına alan milliyetçilik Osmanlı ülkesine kadar genişlemiş ve her iki faktörün birleşmesi ile topraklar üst üste kaybedilmeye başlanmıştır.⁸⁹ Karlofça Antlaşması ile kaybedilen topraklar bugünkü Türkiye'nin yarısına denk durumdadır.⁹⁰

1.3.2. Fransız Devrimi ve Osmanlı İmparatorluğu

1.3.2.1. Fransız Devrimi'nin Teorik ve Pratik Boyutları

Kapitalizm dünya üzerinde yalnızca tek bir ülkede devrim ile başlamıştır.⁹¹ Amerikan devrimi ile atılan siyasal liberalizmin temeli Fransız aydınları üzerinde de bir kıpırdanma yaratmıştır. Ancak, Amerika'nın aksine Fransa'nın toplumsal yapısında üreticilik ile uğraşmayan soylular ve kilisenin önceki yüzyıllara dayanan imtiyazlarından ötürü üretici sınıf herhangi bir imtiyaza sahip değildi. Bundan dolayı feodalite, monarşi ile kiliseye başkaldırı bağlamında Sanayi Devrimi'nin Fransız orta sınıfını güçlendirdiği rahatlıkla söylenebilir. Hatta bu sınıf bazen köylülerin de desteğini almış ve Devrim'in baş aktörü olmuştur.⁹²

Devrimden önce hâkim olan bu kaotik ve eşitsiz atmosferde devlet gittikçe borç batağına sürükleniyordu. Üstelik Marie Antoinette'in meşhur müsrifliği de oldukça tahrik edici bir duruma gelmişti. Giderek kötüleşen Fransız ekonomisi işsizlik, enflasyon ve üretimde düşüş eğiliminin tam ortasıydı. Yüzyılın başında başlayan nüfus artışı 1789'da altı milyona ulaşarak zirve yapmıştı. Bu durumun diğer bir anlamı, ülke genelindeki kaynakların -özellikle yeni yöntemlerin geliştirilmediği yerlerde- kullanımında

⁸⁸ Cem, a.g.e., s. 191

⁸⁹ Tanilli, a.g.e., s. 327

⁹⁰ Cem, a.g.e., s.146

⁹¹ Diakonoff, a.g.e., s. 6

⁹² Oral Sander, **Siyasi Tarih-İlk Çağlardan 1918'e**, 14.Baskı, Ankara: İmge Kitabevi, Kasım 2005, ,s. 162

zorluk yaşanmasıydı.⁹³ Bu zorluğu yaşayanlar büyük ölçüde köylülerdi. Diğer taraftan 14. Louis ve ardından gelen monarkların sürekli genişleme arzusu ile yaptıkları savaşlar sonucu iflas noktasına gelen mali yapıya rağmen aslında halk ne Kral'a ne de uyguladığı dış politikaya tepki göstermekteydi. Sadece sırtına binen vergiler bir rahatsızlık kaynağı olmaktaydı. Çözümü ise asillerin toplantı yaparak bulmasında arıyorlardı. Toplantıda, bütün toprak mülkiyetinin vergilendirilmesi görüşü ortaya atıldı. Asiller bu görüşü reddederek 1614'ten beri toplanmayan "parlamentonun" (Etats-Generaux) toplanmasını istediler. 1789 yılının Mayıs ayında soylular, din adamları ve halkın oluşturduğu üç kamaralı meclis toplanacaktı.⁹⁴

Asiller Etats-Generaux'nun toplanması ile mutlakiyetin sınırlanarak mevcut kaotik ortamdan kurtulmayı planlamışlardı. Ancak burjuvazinin temsilcisi "Tiers-Etats" mutlakiyete son vermek anlamında ayrıcalıklı sınıf ve zümrelerle anlaşacak ve ayrıcalıkları da ortadan kaldıracaktı.⁹⁵

Parlamentonun toplanmasının ardından hem parlamento içindeki anlaşmazlık hem de Paris'teki kargaşanın sebebine bakıldığında temsil organının üç parçaya ayrılmış ve asiller ile birlikte kilisenin üstün haklara sahip olmasının Fransız toplumunda Sander'in ifadesi ile "*çıkar, etki ve üretim faaliyeti*" dağılımına uymamasıdır. Bakıldığında imparator, kaynağı ilahi hukuka dayanan haklarını üretici olmayan asiller ve kilise ile işbirliği içinde otoriter bir şekilde kullanıyor ve üretici durumundaki burjuvazi ve köylüleri yönetimin dışında tutuyordu. Ne var ki 1713–1789 yılları arasındaki dönemde Fransız dış ticareti beş kat artmış ve burjuvazi ile bu arada tüccarlar oldukça güçlenmişler ve kazandıkları güçle birlikte asillerin sahip oldukları siyasal imtiyazlara karşı tepki duymaya başlamışlardı. Fakat kralın mutlak siyasal yetkisi daha önce sadece bir ölçüde İngiltere'de, sınırlandırılmış ve kral iktidarını seçimle oluşan bir parlamento ile paylaşmak zorunda kalmıştı.⁹⁶ Ancak İngiltere açısından süreç değerlendirildiğinde tekstil sanayisinin mekanikleşme ile birlikte kentlere taşınmasına dek taşralı ve ev yapımı bir özelliğe sahip olduğu görülür ve yeni kentlerin birer sanayi merkezlerine dönüşmesi ile bu kentlerin

⁹³ Gay ve Webb, a.g.e., s. 460

⁹⁴ Sander, **Siyasi Tarih-İlk Çağlardan....**, s. 162

⁹⁵ Tanilli, a.g.e., s. 112

⁹⁶ Sander, **Siyasi Tarih-İlk Çağlardan....**, s. 163.

parlamentoda ya hiç temsil edilmemesi ya da yetersiz temsil edilmesi gerçeği ile karşılaşılır. Nüfusun daha da artması ile halkın artık Ortaçağ yöntemleri ile yönetilmesinin imkânsız bir hal alması gelişmelerin esas dinamiklerini oluşturmuştur.⁹⁷

Öte yandan, Avrupa’da Fransa’ya oranla çok daha fakir ve daha sert bir şekilde yönetilen pek çok başka devlet olduğu halde; Fransa’da meydana gelmesinin diğer bir sebebi ise, Fransa’nın asırlar boyunca monarşi tarafından korunan siyasal birliğidir. Ancak gelinen noktada, yaşanan gelişmeler ve şartlar sonucunda, temsili organa sahip çıkan orta sınıf, artık kaçınılmaz bir şekilde monarşiye karşı savaş açacaktı ve şu isteklerde bulunacaktı:

1. Bir anayasa ile monarşinin yetkilerinin sınırlandırılması
2. Vergilerin düzene konması ve azaltılması
3. İç gümrük duvarlarının indirilmesi
4. Basın özgürlüğü

Bu gelişmeler ışığında 14 Temmuz 1789’da halk ayaklandı ve despotizmin simgesi haline gelen Bastille Hapishanesi’ni yakıp yıktı.⁹⁸

Tilly’nin devrim tanımı⁹⁹ ile uyumlu olarak devlet yönetimi üzerinde rekabet halinde olan en az iki uzlaşması mümkün olmayan akımın var olduğu ve devletin hâkimiyet sahası kapsamında bulunan nüfusun büyük bir bölümünün bu akımların istekleri uyarınca bölünmüş olduğu bir dönemin ardından artık devlet iktidarı el değiştiriyordu.

1.3.2.2. Devrim ve Napolyon Savaşları

Albert Soboul’un altını çizdiği gibi 26 Ağustos 1789’da kabul edilen İnsan Hakları Bildirisi yeni düzeni anlamak için en iyi anahtardır. İnsan hakları, tüm toplumlardan ve

⁹⁷ Diakonoff, a.g.e., s. 265

⁹⁸ Sander, **Siyasi Tarih-İlk Çağlardan...**, s.163-164

⁹⁹ Charles Tilly, **Avrupa’da Devrimler 1492-1992**, (Çev.: Özden Arıkan), İstanbul: Literatür Yayınları, Ocak 2005, s.58-59

devletlerden önce insana ait birer haktır. Bu haklar doğal ve asla kaybolmayan haklardı. İnsan Hakları Bildirisi ile eşitlik hürriyet ile birleşecekti.¹⁰⁰

Yeni Fransız Anayasası 1791’de hazır hale gelmişti. Bu anayasanın bir sonucu olarak tüm faal yurttaşlar arasından, yılda belli bir miktardan fazla vergi ödeyenler tarafından seçilen bir Yasama Meclisi’nin en yüksek gücü elinde tuttuğu sınırlı meşruti bir krallık kurulacaktı. Anayasanın en işlevsel özelliği yönetimin uzun süredir çalışmasını engelleyen birçok geleneksel kamu yönetimi yöntemini kaldırmasıydı. Artık Fransa, bu eski rejimin kalıntıları yerine “departement” adı verilen, neredeyse hepsi birbirlerine eşit yeni coğrafi bölümlere ayrılmıştı. Kamu yönetiminin, yargının ve kilisenin yetki alanı içine giren her yer bu yeni ve fazlasıyla keyfi bir şekilde oluşturulan bölümlerle uyumlaştırılıyordu. Diğer taraftan Anayasa kilise ile ilgili düzenlemelerden ötürü tartışmalara sebep olmuştu. Düzenlemeye göre piskopos ve rahipler devletten maaş alırken, piskoposluk ve rahiplik bölgesinde yaşayan vatandaşlarca sıradan bir memur gibi seçileceklerdi. Papa ile piskoposların ve birçok rahip söz konusu düzenlemeleri kilise hukukundan sapmak şeklinde yorumladılar ve Kilise’den alınan toprakların iadesini talep ettiler. Bu nedenden ötürü Kilise’yi etkileyen bu yasalara ya da “Din Adamları Sınıfının Sivil Anayasası”, Fransız halkını yeni düşüncelere taraftar olanlar ve Roma Katolik Kilisesi’nin eski geleneklerini destekleyenler şeklinde birbirlerinden kesin şekilde ayrılan iki kesime bölüyordu. Ancak yine de, Anayasa’nın en zayıf yanı bu düzenleme değildi. Anayasa 14. Louis’ye çok fazla yetki veriyordu. 1792 yılında çıkan savaş sonunda Avusturya ve Prusya’ya karşı alınan mağlubiyetler Kral’a olan tepkileri arttıracak ve Paris Halkı’nın isteği sonucunda yeni bir meclis oluşturulacak ve Konvansiyon adıyla anılan bu yeni yapı Anayasa yapması için görevlendirilecekti. Böylelikle Devrim’in ikinci safhası başlıyordu. Konvansiyon 16. Louis’i idam ettiriyor ve bir terör rejimini başlatıyordu. Giyotin bu rejimin simgesi olacaktı¹⁰¹

Bu süreçte kentlerin besinleri azalıyordu. Kral’ı idam ettiren Jakobenler fiyatları sınırlandırmayı deniyor, zenginlerin vergilerine zam yapıyor ve fakirler ile güçsüzlerin toplumsal olarak korunması gerektiğini bildiriyorlardı. Ayrımcı eğitimi parasız ve evrensel

¹⁰⁰ Albert Soboul, **1789 – Fransız İnkılabı Tarihi**, (Çev: Şerif Hulusi), İstanbul,:Cem Yayınevi, 1969, s. 185-187

¹⁰¹ McNeill, a.g.e. s.575-8

hale getirerek, yabancı ülkelere kaçanların varlıklarına da el koyuyorlardı. Bu uygulamalara karşı çıkan direniş Jakobenler sert bir şekilde karşılık vereceklerdi. On yedi bin insanın herkesin önünde giyotine gönderilmesi halkta dehşet ve öfke yaratacaktı.¹⁰²

Öte yandan durumu düzelen Fransız birlikleri cephede olumlu sonuçlar alırken ülke içeride de Robespierre gibi aydınların öldürülmesi ile siyasi bir kaos ortamı yaratılıyordu. Dört yıl süren Direktuvar Yönetimi'nin sonrasında darbe ile iktidarı ele geçiren Napolyon Bonapart'ın devri başlamıştı. Bu dönem tüm Avrupa'yı etkileyecek gelişmeleri de beraberinde getirecekti. Korsikalı bir topçu subayı olan Napolyon adını ilk kez 1796-1797 İtalya kampanyasında elde ettiği başarılarla duyurmuştu. Napolyon'un Antik Roma İmparatorluğu'na büyük ilgi ve hayranlık duymasından ötürü, Roma İmparatorluğunun doğudaki fetihlerini tekrarlamak gibi hayalleri vardı.¹⁰³ Diakonoff'un tabiri ile Napoleon tam bir devrim adamıydı. Otuz yaşında birisi böylesine görkemli bir cumhuriyette ancak devrim ile iktidara gelebilirdi. Ancak Napolyon halkın egemenliğine inanmıyordu. Din konusunda ise üstün bir yaratıcının varlığını mümkün görürken halkın belli bir dini olması gerektiği konusunda adeta emindi. Zaten daha sonra Papa ile anlaşacak ve imparatorluk tacını da onun elinden alıp giyecekti. İlan ettiği "Napolyon Kodu" ile kişi özgürlüğü, vicdan özgürlüğü, çalışma özgürlüğü, devletin laik niteliği, yasa önünde eşitlik, özel mülkiyetin dokunulmazlığı gibi devrimin getirilerini güvence altına alıyordu. Artık bu zamana kadar burjuvazi toprağın büyük kısmını, köylü ise ufak kısmını eline geçirmişti. Öte yandan işverenlere daha fazla güvenceler sunarken işçiler için özel bir yasa yoktu. Bunun anlamı Napolyon'un burjuvaziye gereken yasaları çıkarttığıydı. İşgal ettiği ülkelere de bu yasaları taşıyacaktı.¹⁰⁴

Napolyon 1797 tarihindeki Campo Formio Antlaşması sonucunda Avusturya ile Venedik'i paylaşmış ve Venedik'in İyonya adaları ile donanmasını hâkimiyeti altına almıştı. Diğer taraftan söz konusu antlaşmanın gizli maddesi doğrultusunda, iki devlet sonraki dönemlerde Güney Almanya topraklarını da paylaşacaktı. Bir yıl sonra Sezar'ın Cleopatra ile bulunduğu Mısır'a bir sefer yapıyor ve bu sefer sonunda İngiltere'nin Hindistan yolunu Direktuvar'ı da ikna ederek kesmiş oluyordu. Ne var ki 1799'da geri

¹⁰² Diakonoff, a.g.e.s.267

¹⁰³ Sander **Siyasi Tarih-İlk Çağlardan...**, s.169

¹⁰⁴ Diakonoff, a.g.e., s. 269

çekilmek zorunda kalacaktı. Buna rağmen Napolyon Fransa'ya döndüğünde ülkedeki mevcut iç karışıklıktan faydalanarak halkı arkasına alacak ve Direktuvar rejimini yıkacaktı. Böylece Fransa tümüyle Napolyon'un hâkimiyeti altına giriyordu. Ancak bununla da yetinmeyen Napolyon 1804'te yaptıracığı bir plebisitin ardından imparator olacak ve Avrupa'da hızla ilerlemeye başlayacaktı.¹⁰⁵ Azılı bir düşman olarak gördüğü İngiltere'yi istilaya hazırlanmaktaydı. İngiltere ise Napolyon'un bu amacına karşılık Avrupa devletleri ile bir işbirliği arayışı içindeydi. Fransa ise denizdeki eksikliğini gidermek için İspanyollar ile işbirliği yapıyordu. Ancak Trafalgar Savaşı sonucunda Fransız-İspanyol filosu yok edilecekti. Daha sonra İngiltere, Avusturya, Rusya, İsveç ve Napoli'yi içine alan bir Napolyon karşıtı koalisyon örgütledi ama birliklerini Avrupa'nın merkezinde toplayan Napolyon önce 1805'te Austerlitz'de Ruslar'ı yenerek Viyana'yı alırken, 1806'da ise koruması altında Ren Konfederasyonu'nu kurduruyordu.¹⁰⁶

Napoleon'un kullandığı "Kıta Sistemi"¹⁰⁷ izleyen yıllardaki savaşlar için bir ilham kaynağı oluşturmaya rağmen İngilizlere karşı, denizlerde sahip olduğu üstünlükten ötürü başarı sağlayamıyordu. Bununla birlikte diğer Avrupalı halklar için de Napolyon sempatik bir lider olarak algılanmıyordu. 1807'deki Tilsit Andlaşması ile iyi ilişkiler kurduğu Rus Çarı Alexander'ın Kıta Sistemi'nden ayrılması ile Napolyon için olumsuzluklar da başlamış oluyordu. Bunun sonrasında yapılan Rusya seferi ise yeni düzenin sonunu belirtiyordu. Çünkü Fransa bu seferin sonrasında işgal ediliyor Napolyon ise Elbe Adası'na sürülüyordu. Viyana Kongresi devam ederken adadan firar eden Napolyon 1815 yılında Waterloo'da İngilizlere bir kere daha yeniliyor ve artık Avrupa için bir tehdit olmaktan çıkıyordu.¹⁰⁸

Fransız Devrimi'ne etki eden toplumsal değişimler (tarımın ticari bir değer elde etmesi, şehirleşme, sermaye ağırlıklı üretim yapısı, işçilerin örgütlenebilme kapasiteleri) devletin gündelik eylemleri üzerinde değişiklikler yaratırken, devlet iktidarı üzerinde pay sahibi olduğunu iddia eden tarafların, kimliklerini, çıkarlarını ve örgütlenme kapasitelerini

¹⁰⁵ Sander, **Siyasi Tarih-İlk Çağlardan...**, ss.169-171

¹⁰⁶ Diakonoff, a.g.e., s. 270

¹⁰⁷ Bu sistemle tüm Avrupa limanları İngiliz ticaretine kapatılıyordu. Napoleon, böylelikle İngiltere'de bir üretim fazlası yaratmayı amaçlıyordu.

¹⁰⁸ Sander, **Siyasi Tarih-İlk Çağlardan...** ss. 172-174

de etkilemişti.¹⁰⁹ Tüm bu süreçler ileride de görüleceği üzere Osmanlı İmparatorluğu'nun yaşadığı dönüşümleri de kimi zaman doğrudan kimi zaman da dolaylı olarak mutlaka etkileyecektir.

1.3.2.3. Fransız Devrimi'nin Osmanlı İmparatorluğu'na Etkileri

Osmanlı İmparatorluğu'nun gerileme devrine girmesinde kuşkusuz önem taşıyan nedenlerden bir tanesi Fransız Devrimi'nin sonrasında oluşan dünya şartlarıdır. Fransız Devrimi ile ilk kez katı sınırlarla Dar-ül Harb'den ayrılan Dar-ül İslam içinde kuvvetli bir şekilde devrim fikirleri yayılmaya başlıyordu.¹¹⁰ Bu bağlamda Oral Sander'in tarifiyle Fransız Devrimi'nin tüm dünya üzerindeki uzun süreli etkisi ancak laik niteliğiyle ifade edilebilir: “Bu devrim entelektüel anlatımını dini olmayan terimlerle yapan, Avrupa'nın ilk büyük toplumsal ayaklanması, kent-devlet uygarlığının her alanda “çiçek açması” olan Rönesans'ın, büyük bir ulus-devlette “pıtrak” gibi açılmasıdır.”¹¹¹

Ancak incelendiğinde Devrim, Osmanlı sınırları içinde ilk başlarda etkisini çok hissettirememiştir. Çünkü Osmanlılar gelişmeleri daha çok Fransa'nın bir iç sorunu şeklinde algılıyorlardı. Hatta Osmanlılara göre yaşananlar Osmanlılar ile hiç ilgisi olmayan ve Osmanlı sınırları içine girmesine asla olasılık bulunmayan bir Hristiyan sorunuuydu. Bununla birlikte Hristiyan devletlerin devrim sonrasında yaptıkları savaşlar sırasında Osmanlı devleti ile uğraşmamaları da Osmanlı'nın lehinde bir durumdu. Bu durumdan ötürü Osmanlılar Prusya ile Rusya tarafından İstanbul'da Fransız Devrimi'ne yönelik yapılan propagandayı hiç umursamadılar ve savaş sürecinin içine girmemeyi tercih ettiler. Fakat yine de ihtiyatlı davranmaya çalışarak yeni Fransız yönetimini Prusya tanımadan resmen tanımayacaklardı. Bu nedenle iki ülke arasında sıcak ilişkiler bozulmamakla birlikte III. Selim Fransa'daki yeni düzene karşı ilgi göstermekteydi. Bunun önde gelen nedeni, Fransız devriminin baş aktörü olan burjuva sınıfının, Osmanlı sisteminde olmamasıydı. Bundan ötürü gelişmelerin Osmanlı toplumu üzerinde doğrudan doğruya bir

¹⁰⁹ Tilly, a.g.e., s. 206

¹¹⁰ Bernard Lewis, **The Emergence of Modern Turkey**, Londra: Oxford University Press, 1968, s. 53

¹¹¹ Oral Sander, **Anka'nın Yükselişi ve Düşüşü-Osmanlı Diplomasi Tarihi Üzerine Bir Deneme**, 3.Baskı, Ankara: İmge Kitabevi, Mart 2004, s. 170

etkisi olması doğal olarak çok beklenebilir değildi. Bu yüzden III. Selim'in saltanatı için ufuk karanlık değildi.¹¹²

Fakat daha sonra önce 1797 Compo Formio Antlaşması ile birlikte Fransa Venedik topraklarının bir bölümünü hâkimiyeti altına almasıyla artık Osmanlılar ve Fransızlar komşu olacaklar ve bu gelişmenin ardından devrimin etkisi Osmanlı ülkesinde daha yakından hissedilecekti.¹¹³

İlişkilerin bozulmasına sebep olan diğer bir etmen ise Napolyon'un Osmanlı içindeki Rumları merkezi otoriteye yönelik kışkırtmasıydı.¹¹⁴ Diğer taraftan ilginç olan bir nokta var ise o da Fransa'da kralın idam edilmesi gibi Avrupa'nın tümünü şok eden gelişmeler yaşanmasına rağmen bu durumları gayet olağan gören Osmanlı ülkesinin sahip olduğu sakinlikti.¹¹⁵

Sonuç olarak, devrimin laik olduğu söylenemeyecek İslam coğrafyasında ve Osmanlı devletinde bir tepki ile karşılanması beklenebilirdi fakat bu tepkiler görülmemiştir. Bununla birlikte Fransız Devrimi'nin ortaya çıkardığı “özgürlük, eşitlik ve ulusçuluk” fikirleri insanları dinlerinden fedakârlık etmeden de yaşanabilecek kavramlardı.

Öte yandan ilerleyen bölümlerde de değinileceği üzere Devrim, Osmanlı toplumunu, askerlik alanındaki modernleşme, diplomasi ve kurumsallaşmanın sağlanması ve Fransa'nın özel çabaları başta olmak üzere, ilk ikisi dolaylı üç kanaldan etkilemiştir: Dönemin askeri özellikteki reformları yenilikçi askeri bürokrasiyi, diplomatik reformları ilerici sivil bürokrasiyi, Fransa'nın kendi çıkarları için yürüttüğü özel çabalar ise Fransızca bilen aydın bir tabakayı yaratacak ve bu üçü bir arada, Osmanlı devletinde gelecek reformların dinamikleri olacaklardır.¹¹⁶

¹¹² Sander, **Anka'nın Yükselişi...**, s. 176

¹¹³ Lewis, a.g.e., s. 65

¹¹⁴ Sander, **Anka'nın Yükselişi...**, s.176

¹¹⁵ Lewis, a.g.e., s. 68

¹¹⁶ Sander, **Anka'nın Yükselişi...**, ss. 172-175

1.3.3. Viyana Düzeni

1.3.3.1. Viyana Kongresi

Napolyon Savaşları'nın sonunda Avrupa yeniden kurulacaktı. Eric Hobsbawm'ın vurguladığı gibi bu kuruluş öncekilerden daha ahlaki ya da daha adil değildi; ancak, kurucuların anti-liberal ve anti-milliyetçi (devrimci) hassasiyetleri dikkate alındığında oldukça gerçekçi ve akıllıcaydı.¹¹⁷

Bu kurucular ya da Sander'in ifadesiyle “mimarlar” İngiliz Dışişleri Bakanı Castlereagh ile Avusturya Başkanı Metternich idi. Her ikisi de Napolyon'un savaş meydanlarında yenilmesi gerektiğine inanıyor ayrıca; barışın, istikrarlı bir dünya düzeni içinde meşru bir şekilde inşa edilmiş monarşik yapılar çerçevesinde olabileceğini düşünüyorlardı. İngiltere bir ada devleti olması nedeniyle dış politikasını, Avrupa'da tek bir gücün hakim olmasını önlemek ve Manş Denizi'nde güvenliği sağlamak temellerine oturtmaktaydı. Dışişleri Bakanı Castlereagh, son derece bilinçli ve ileri görüşlü birisi olarak İngiltere'nin menfaatlerini geniş bir çerçevede çizmiş Avrupa'da istikrarın korunmasının Avusturya ile Prusya arasındaki dengenin korunması ile sağlanabileceğini anlamıştı. Bu bağlamda Castlereagh, Metternich ile beraber Fransa'ya yönelik sert ve cezalandırıcı bir politika takip edilmesini engellemiş ve uluslararası politika da önemli bir dönemin ilk adımlarını atmışlardı. Bu dönem “Avrupa Uyumu” olarak isimlendirilecek ve daha sonra temelleri Aix-la-Chapelle, Tropau, Laibach ve Verona Kongreleri ile sağlamlaştırılacaktı. Avrupa Uyumu'nun en hassas ve dikkate değer noktası Fransa'nın cezalandırılmamış ve yenilginin acısından soyutlanmasıydı.¹¹⁸

Tabi bu noktada unutulmaması ve hakkı teslim edilmesi gereken diğer bir aktör de Fransa'nın Dışişleri Bakanı Talleyrand'dır. Talleyrand Fransa'nın konferanstan çıkabileceği en az zararlı ayrılmasını sağlamayı başarmıştır. Diğer taraftan Viyana Konferansı'nın ardından imzalanan barış antlaşması, birçok Alman yurtseverin umduğu sonucu getirmeyecekti. Bekledikleri şekilde Almanya tek bir devlet olarak

¹¹⁷ Eric Hobsbawm, **The Age of Revolution 1789-1848**, New York: Vintage Books, 1996, s. 100

¹¹⁸ Sander, **Siyasi Tarih-İlk Çağlardan...** , s. 175-176

birleştirilmeyecekti ve politik açıdan bölünmüş olan İtalya yeniden Avusturya'nın ve Papalığın etki alanına itilecekti.¹¹⁹

Fakat Metternich ve arkadaşlarının kurmuş oldukları sistem iki temel zayıflığa sahipti. Bunlardan bir tanesi Yakındoğu ya da bir başka deyişle Osmanlı Devleti sorunuyken diğeri de yayılan milliyetçilik ve bu bağlamda çizilen sınırların doğal ve ulusal sınırlar ile uyumlu olmamasıydı. Metternich bu çerçevede eğer Rusya'nın Avrupa'da tutucu bir tutum almasını sağlayabilirse Yakındoğu'da da tutucu bir tutum takınabileceğini ummaktaydı. Sonuç olarak sistem Rusya'nın sağlayabileceği güvenceye dayanıyor ve sistemin başarısı Rusya'nın Yakındoğu'da inşa edilen statükoya göstereceği saygıyla doğru orantılıydı. Rusya'nın sağlayacağı bu güvenceden bir defa cayması demek sistemin bir anlamda toptan çöküşü anlamına gelebilirdi. Bundan ötürü Rusya, Osmanlı Devleti'nin Avrupa'da bulunan topraklarına doğru yayılma amacı güdüp bu topraklarda Avusturya ile çatışma ihtimali belirlediğinde ve Doğu Avrupa'da Rusya tarafından desteklenen milliyetçi akımlar kuvvetlendikçe Viyana Sistemi de çökecekti.¹²⁰

Fakat yine belirtmelidir ki, Viyana Kongresi sonrasında Avrupa bilinen en uzun barış devrini yaşayacaktı. İzleyen kırk yıl süresince söz konusu Büyük Güçler birbirleriyle savaşa girmeyecekti. Büyük Güçler için çevre olarak nitelenen Rusya ve Osmanlı coğrafyası içinde ve çoğunlukla bu iki gücün arasında yaşanan çatışmalar dışında Uyum Sistemi barışı koruyacaktı.¹²¹ Hatta 1854 Kırım Savaşı'nın sona ermesinin ardından geçecek altmış yıl süresince de hiçbir genel savaş olmayacaktı.¹²²

1815'ten itibaren 1914'e geçen yüzyıllık zaman dönemi üç önemli aşamada incelenebilir. Bu aşamalar, 1815 ile 1848 arasındaki reaksiyon, 1848 ile 1871 arasındaki reform ve 1871 ile 1914 arasındaki rekabet dönemlerinden oluşmaktadır. İlk aşamada muhafazakâr yapı 1848'deki genel devrimci patlamada çökene kadar değişerek egemenliğini korumuştur. İkinci aşamada ise büyük güçler gönülsüz bir biçimde denetimli reformları sonsuz direnişe tercih etmişlerdir. Bu dönemde Anayasalar kabul edilmiş, kalan

¹¹⁹ McNeill, a.g.e., s. 581

¹²⁰ Sander, **Siyasi Tarih-İlk Çağlardan....**, s. 181-182

¹²¹ Hans Binnendijk. "Back to Bipolarity", **The Washington Quarterly**, 22(4), Güz 1999, ss. 7 –14.

¹²² Henry Kissinger, **Diplomasi**, (Çev: İbrahim H. Kurt), 5.Baskı, İstanbul: İş Kültür Yayınları, Ekim 2006, s.70-71

son serfler azat edilmişlerdi. Üç önde gelen rakipten ikisi ulusal bağımsızlıklarını sağlamak için fırsat bulmuştu. Üçüncü ve son aşamada ise Avrupa diplomatik açıdan yeniden şekillenen, askeri açıdan tekrar silahlanan ve sömürgecilik rekabeti tarafından alevlendirilen yoğun bir rekabet dönemine girecekti.¹²³

Bu anlamda Viyana Kongresi'nin ve sonrasında inşa edilen Avrupa Uyumu'nun genel çerçevesi Avrupa'da statükoyu korumaya çalışmış olsa da görüldüğü gibi yaşananlar karşısında başarısı oldukça sınırlı kalmıştır.

1.3.3.2. Emperyalizm ve Şark Meselesi

Osmanlı Devleti, Viyana Konferansı'na katılmamıştı. Ancak, tarihi Şark Meselesi ya da Doğu Sorunu kavramı modern çağda ilk defa kullanım alanını bu konferans sırasında bulmuştu. Kullananlar ise Rus delegeleri ve Prens Metternich olmuştu. Ancak Doğu Sorunu'ndan bahsederken aslında Osmanlı tebaası altında yaşayan Rumların durumlarını kast etmekteydiler.¹²⁴ Esasında Doğu Sorunu olarak bahsedilen kavram çok daha köklü ve karmaşık anlamlara sahipti. Sanayi Devrimi ya da Fransız Devrimi olmadan önce de var olan, asırları içine alan bir kavramdı. Ancak söz konusu olaylar tüm dünyayı ve tarihi değiştirdiği gibi Doğu Sorunu'nu da derinden etkileyecekti.

Kadim Avrupa zamanlarından beri bir Doğu Sorunu var olmuştur.¹²⁵ Doğu Sorunu ile yapılmış en kapsamlı çalışmalardan birinin sahibi Mariott'a göre sorunun kaynağı Batı ve Doğu arasındaki alışkanlıklar, fikirler ve önyargılarda aranmalıdır.¹²⁶ Ancak Mariott da bu önermesini veri kabul etmekle birlikte sorunun farklı zamanlarda farklı anlamlara sahip olduğunu vurgulamaktadır. Örneğin, sorunun ilk çağlar sırasında Yunanlılar ile Persler arasındaki mücadeleyi ifade ettiğini belirtirken, daha sonraki dönemlerde ise İslam ve Hristiyan güçleri arasındaki rekabeti temsil ettiğini, zirvesini de 732 yılında Emevi ordularının Avrupa'ya girerken durdurulduğu Puvatya Savaşı'nda yaptığını yazmaktadır.

¹²³ Davies, a.g.e., s. 763

¹²⁴ Türk Ansiklopedisi; c. 13, Milli Eğitim Basımevi, Ankara, s. 443 (Nakleden: Prof. Dr. Gül Akyılmaz, Stratejik Araştırmalar Dergisi, 4, Aralık 2004, Ankara, s.48)

¹²⁵ J.A.R. Marriott, **The Eastern Question – An Historical Study in European Diplomacy**, Oxford: Clarendon Press, 1917, s.1

¹²⁶ Mariott, a.g.e. s. 1

Yüzyıllar sonra gelen Haçlı seferleri ise yine sorunun devamından başka bir şey değildi. Ne var ki, “Doğu Sorunu” terimi İngiliz diplomasisi içinde Yunan İsyanı’na kadar kullanım alanı bulamayacaktı.¹²⁷

Modern anlamda kavramı tanımlamak çok kolay değildir. Ancak yine de konunun can damarları; Osmanlıların Avrupa’da 14. yüzyıldan beri oynadığı rol, Balkan uluslarının konumu, Boğazlar ve İstanbul, Rusya’nın Akdeniz ve Avrupa’ya yönelik emelleri, Habsburg İmparatorluğu’nun Ege’deki hedefleri ve Güney Slavları üzerindeki kaygıları ve elbette ki İngiltere başta olmak üzere Avrupa güçlerinin bahsedilen konu başlıkları üzerinde bazen örtüşen ancak çoğu zaman çatışan çıkarları olarak sıralanabilir.¹²⁸

Karal’a göre de Şark Meselesi “19. yüzyılın ortalarında Osmanlı İmparatorluğu’nun sözde toprak bütünlüğünün korunması, 19. yüzyılın ikinci yarısında Balkanlar’daki Türk toraklarının ele geçirilmesi ve 20. yüzyılda Türk Devleti’nin ortadan kaldırılması ve bütün topraklarının paylaşılması” olarak nitelendirilmiştir¹²⁹ Diğer yandan Fransız tarihçi Edourd de Driault, “Ehli İslam ile gayrimüslimlerin kavgası”¹³⁰ şeklinde sorunu betimlerken Ali Kemal ise benzer şekilde “Şark Meselesi mes’ele-i diniyedir” demiştir.¹³¹ Bunlara ek olarak Ahmed Saib ise kızıışan Osmanlı- Rus çatışmasına atıfla şark meselesini bir “Osmanlı-Rus mücadelesi” olarak betimlemiştir.¹³² Öte yandan diğer bir Fransız tarihçisi Albert Sorel de “Türkler Avrupa’ya ayak bastığı günden beri Şark Meselesi zuhur etti” yorumunda bulunmuştur.¹³³ Şark Meselesi’ni tarihçiler genel olarak iki aşamada incelerler. Bunlardan birincisi 1071–1683 arasındaki dönemken diğeri de 1683–1920 arası dönemi kapsamaktadır.¹³⁴

¹²⁷ Mariott, a.g.e. s .2

¹²⁸ Mariott, a.g.e. s. 2

¹²⁹ Enver Ziya Karal, **Osmanlı Tarihi Cilt: 5**, 3.Baskı, Ankara: 1970, s. 203-204

¹³⁰ Edouard de Driault, **Şark Meselesi (bidayet-i zuhurundan zamanımıza kadar)** (Çev.: Mehmet nafız), İstanbul: 1328, ss. 1-17 (Nakleden: İlker Alp. **Şark Meselesi veya Emperyalizmin Türk Politikası**, Edirne: Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınları, 2008)

¹³¹ Ali Kemal, **Mesele-i Şarkıye**, Mısır (ve Paris),1900, s.:2 (Nakleden: İlker Alp, a.g.e.)

¹³² Ahmed Saib, **Tarih-i Meşrutiyet ve Şark Mesele-i Hal-i Hazırı**, İstanbul: 1328, s.:5 (Nakleden: İlker Alp, a.g.e.)

¹³³ Albert Sorel, **18 .Asırda Mesele-i Şarkıye ve Kaynarca Muahedesi**, (Çev.: Yusuf Ziya), İstanbul: 1911, s. 6 (Nakleden: İlker Alp, a.g.e.)

¹³⁴ İlker Alp. **Şark Meselesi veya Emperyalizmin Türk Politikası**, Edirne: Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınları, 2008, s. 37

Bu çalışmada özellikle Büyük Güçlerin emperyalist arayışları ile birlikte yeni bir boyut kazanan Şark Meselesi'nin ilk aşamasının son bölümlerine denk düşen 1800'lü yılları çalışmanın odak noktasına koyulmaktadır. Bu bağlamda öncelikle emperyalizm kavramını biraz açmak gerekmektedir.

Emperyalizm deyimi, ilk defa İngiltere'de, 19. yüzyılın sonlarında İngiltere'deki kimi devlet adamlarının ve partilerin sömürgelerin ayrılmasını engellemek ve onları bir federatif yapı içerisinde bir araya getirmek için hazırladıkları programa “emperyal federasyon”, bu programı hayata geçirmek için izledikleri politikaya da “emperyalist politika” denilmesi ile ortaya çıkmıştır. Bu bağlamda emperyalist program hazırlanıp uygulanmaya konulduğunda İngiliz İmparatorluğu genişleme sürecini tamamlamış, duraklama dönemine girmişti. Bu bağlamda bu program aslında İngiltere için bir yalıtım değil koruma programını ifade etmektedir.¹³⁵

Diğer taraftan emperyalizmin kuramsallaşması açısından Marksist bakış açısı önemli bir yer tutmaktadır. Ancak, Marx kaptalistlerin ham madde bulmak ve ürettikleri malları pazarlamak için girişimlerde bulunduklarını bilmekle birlikte, bir emperyalizm kuramı geliştirmeyecekti. Fakat, 20. yüzyılda İngiliz ekonomist Hobson, sosyal demokrat Alman Hilferding, Kautsky, Rosa Luxemborg ve Lenin gibi isimler emperyalizmin kuramsallaşmasında önemli katkılarda bulunacaktır.¹³⁶ Tüm bu yazarlar da emperyalizm kuramını oluşturmak için 19. yüzyılda yaşanan gelişmeleri incelemiş ve kendilerine önemli malzemeler bulabilmiştir. Bu çalışmanın devamında Osmanlı Devleti'nin Büyük Güçlerin emperyalist arayışlarında düştüğü durumları ve bu durumlardan kaynaklı sorunlara üretmeye çalıştığı çözümleri inceleyeceğiz.

¹³⁵ Hans J. Morgenthau, **Uluslararası Politika Cilt:1**, (Çev.: Baskın Oran, Ünsal Oskay), Ankara: Türk Siyasi İlimler Derneği Yayınları, 1970, s. 55-56

¹³⁶ Mehmet Gönübol, **Uluslararası Politika, İlkeler-Kavramlar-Kurumlar**, 5.Baskı, Ankara: Siyasal Kitabevi, 2000, s. 307.

İKİNCİ BÖLÜM

2. OSMANLI İMPARATORLUĞU'NUN AÇMAZLARI

2.1. Tanzimat'a Doğru

2.1.1. Dünya Değişirken Osmanlı İmparatorluğu

Oğuzların Bozok Kolunun Kayı Boyuna mensup Osman Gazi tarafından 1299 yılında Söğüt'te kurulan Osmanlı Beyliği, 1453'te II.Mehmet'in İstanbul'u fethi ile birlikte imparatorluğa dönüşmüş ve gücünün doruklarına doğru yolculuğuna başlamıştı. Sultan Süleyman döneminde ise en görkemli yıllarını yaşamış, zamanımızın nitelemesiyle bir süper güç haline gelmişti. Bilinen dünyanın farklı köşelerinde Sultan Süleyman önemli bir figür olmuş ve Osmanlı İmparatorluğu yeryüzünde yeni bir geleceğin inşasında hemen hemen her alanda öncü roller üstlenmiştir. Ne var ki, bu öncü rol ilerleyen dönemlerde zamanla aşınmıştır.

1769'da James Watt'ın buharlı makinenin telif hakkını alması Sanayi Devrimi'nin de miladı olarak kabul edilmektedir. İngiltere'den önce Avrupa'ya, ardından da hızla Dünya'nın geri kalan yerlerine yayılan Sanayi Devrimi, özellikle 19. yüzyıldan itibaren ulaşımdan, bürokrasiye, hukuktan, kültüre yeni bir dünyanın temellerini atmaya başlamıştı. Eski yapılar köklü bir şekilde sarsılırken yeni olana karşı olmak tam anlamıyla yok olmak anlamına gelmekteydi. Bu nedenle neredeyse dünyanın her köşesinde reformlar bir birini izlemekteydi. Sanayi Devrimi'nin yanı sıra Temmuz 1789'daki Fransız Devrimi de artık yeni bir dünyada yeni anlayışların ve fikirlerin habercisi olacağının bir simgesiydi.

III.Selim, 6 Nisan 1789'da 28. Osmanlı padişahı olarak yaklaşık 19 yıl sürecek saltanatına başlarken devletin Eflak ve Boğdan beylikleri dışındaki Tuna'nın kuzeyindeki tüm toprakları Karlofça Barışları ile kaybedilmişti. 1774 tarihli Küçük Kaynarca Barışı ile ise Rusya Kırım'ı ele geçirerek Karadeniz'de hâkimiyetini kurmuş ve böylelikle

Balkanlar'da geriye kalan toprakları da tehdit eder hale gelmişti. Avusturya ise Balkanlar'ın batısında Sırbistan ve Bosna'yı tehdit etmekteydi. Belgrad kaybedilmişti.¹³⁷

III. Selim henüz veliahtken devrim öncesi Fransa'sının son kralı XVI. Louis ile yapılacak ıslahatlar konusunda gizlice mektuplaşmış, ondan tavsiyeler almıştı. Bu davranış Selim'in ıslahat yolunda seleflerinden daha ileri gitmek niyetinde olduğunu göstermektedir. Kırım'ın kaybı başta olmak üzere bahsedilen sebepler Padişah'ın ıslahatlara el atmasına sebep oldu. Viyana'ya elçi olarak atadığı Ebubekir Raip Efendi'nin yazdığı 500 sayfalık sefaretnamenin Genç Sultan'ı ne kadar etkilediği bilinmiyor ancak ardından gelen layiha adını taşıyan 22 adet rapor ve XVI. Louis'in tavsiyeleri ile III. Selim, Nizam-ı Cedid hareketini başlattı. Bu hareketin etkisi en fazla askeri alanda görülecekti. Öncelikle mevcut ocakların ıslahatına girişilmişti. Bu amaçla idari ve askeri işlevler ayrıldı ve Yeniçeri Ocağı'nın mevcudu yarıya yarıya azaltıldı. Avrupa tüfekleri ve mühimmatı ile donatılan ocaklarda yeniçeriler birkaç ay talim yaptıktan sonra *"Bu talim gâvur işidir"* diyerek vazgeçeceklerdi. Bu ve benzeri olaylar 24 Şubat 1793'ta Nizam-ı Cedid olarak tanınan yeni bir ocağın kurulmasına yol açtı. İrad-ı Cedid Defterdarlığı da bu ocağın masraflarının karşılanması için kurulacaktı. Bir başka yenilik ise 1795'te Mühendishane-i Berr-i Hümayun'un kurulmasıydı. Burada yetişenler, yeni ocağın topçu, top-arabacı, humbaracı, lağımcı ocaklarında subay oluyorlardı. Nizam-ı Cedid hareketini değerlendiren iki farklı görüş bulunmaktadır. Enver Ziya Karal'a göre bu ıslahat, hayatın pek çok alanlarını içine alan kapsamlı bir hareketti. Bernard Lewis de Karal'a katılmakla birlikte ağırlığın askeri ıslahatta olduğunu belirtmektedir. Stanford Shaw ise, bu niteliğinden ötürü III. Selim'i ıslahatçılığın, yani gelenekçi ıslahat çizgisinin bir sürdürücüsü saymaktadır. Bütün bunlara ek olarak, III. Selim döneminde 1793'te Londra'da ilk daimi temsilcilik açılıp yerleşik diplomasiye adım atılırken bu süreç Viyana'da ve Berlin'de açılan elçiliklerle desteklenecekti. Bernard Lewis'in belirttiği üzere, elçilerin kendileri, Avrupa'yı gözlemlemek ve bu konuda bilgi vermekle görevli oldukları halde, batı dili bilmeyen yaşını başını almış insanlar oldukları için ne fazla etkilenmişler ne de gördüklerini doğru dürüst değerlendirebilmişlerdi.¹³⁸

¹³⁷ Sander, **Anka'nın Yükselişi...**, s.179

¹³⁸ Sina Akşin, "Siyasal Tarih (1789-1908)", **Türkiye Tarihi Cilt:3**, 10.Basım, İstanbul: Cem Yayınevi, Ocak 2009, ss. 77-84

Fransa ve Osmanlı İmparatorluğu arasında azalan, ancak varlığını hala sürdüren işbirliği geleneği devam etmekteydi. Ayrıca, bu dönem Fransa'nın Avrupa'da giderek yalnızlaştığı bir döneme denk geliyordu ve bu durum, birçok Fransızın Osmanlı İmparatorluğu'nu Fransa'nın dostu olan tek ülke olarak görmesine yol açıyordu. Fransız monarşisinin düşüşü ve 1792–1793 döneminde Avrupa'nın önemli devletleriyle başlayan savaş, Osmanlı İmparatorluğu'nun Fransa ile görece iyi ilişkileri olan tek devlet olarak kalması anlamına geliyordu. Buna karşılık, Fransız yayılcılığı Osmanlı İmparatorluğu'na karşı bir tehdit olarak görülüyor, hatta Habsburgları zayıflattığı için Fransa'nın genişlemesi Osmanlıların lehine bir durum algısı da yaratmaktaydı. Sultanların tahttan indirilmesine ve öldürülmesine alışık olan Osmanlılar XVI. Louis'in idam edilmesinden dolayı Avrupa'daki diğer insanların aksine hiçbir dehşete kapılmamışlardı.¹³⁹

General Bonaparte'ın Kuzey İtalya'da Habsburglara karşı yürüttüğü başarılı seferin sonucu olarak Fransa'nın 1797 Ekim'inde, Ege adalarını ilhak etmesi, Osmanlı-Fransız ilişkilerine ağır bir darbe indirecekti. Fransa'nın Mısır'ı işgali, Hindistan'daki İngiliz gücüne saldırının önünü açma ihtimalini de beraberinde getiriyordu ve Paris'te olduğu kadar Londra'da da, bu gelişmenin İngiltere'nin ticareti ve mali gücü üzerinde olumsuz sonuçlara yol açacağına inanılıyordu. Bir doğu imparatorluğu kurma, yeni bir Büyük İskender olma düşleri şüphesiz Bonaparte üzerinde önemli bir etki yaratmıştı. Mısır'ın fethi için denize açılırken, yanında Bengal ve Ganj vadisinin haritalarını taşıması da bu amaç doğrultusunda anlamlıydı. Memluk Beylerinin, “İngilizler ile yakın ilişkiler kurmaları” ve bunun sonucunda da “Fransızlara karşı açıkça düşmanlık gösterip, çok acımasız bir tavır almış olmaları” işgalin görünürdeki sebebiydi. Ancak, temel amaç Hindistan ile iletişim kanallarını açmak ve “bu ülkede İngiltere'nin uydu devletlerine karşı savaşmak ve İngiltere'nin sefahate yarayan servetinin kaynağını durdurmaktır.”¹⁴⁰

Akdeniz'deki bu önemli toprağın kaybı İmparatorluk üzerinde önemli etkilere yol açacaktı. Madalyonun diğer yüzüne bakıldığında ise Mısır'ın Fransızlara geçmesi demek, Osmanlılar için önemli yiyecek kaynaklarının birinden en azından geçici bir süre için mahrum olmak demektir. Ekonomik açıdan bakıldığında ise Ağustos ayında Osmanlı

¹³⁹ Matthew Smith Anderson, **Doğu Sorunu, 1774-1923 Uluslararası İlişkiler Üzerine Bir İnceleme**, (Çev.: İdil Eser), 2. Baskı, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, Mart 2010, s.41-42

¹⁴⁰ Anderson, a.g.e., s. 43

başkentinde pirinç ve kahve fiyatları ikiye katlanıyor; yokluk ve dinsel fanatizmin etkisi altında histeri noktasına yaklaşan kamuoyu baskısı ile birlikte Osmanlı yöneticileri hızla Fransa'ya karşı tavır almaya başlıyordu. Aynı ayın sonunda Fransız filosunun Nil savaşında Amiral Nelson tarafından yok edildiğinin haberi İstanbul'a ulaştığında ise İstanbul'daki Fransız etkisi artık tam olarak ortadan kalkıyordu. Öyle ki, Sadrazam İzzet Mehmet Paşa ve Şeyhülislam, Fransız sever oldukları gerekçesiyle 30 Ağustos akşamı tutuklanıp sürgüne gönderileceklerdi. 2 Eylül'de ise Fransız elçisi Ruffin Yedikule zindanlarına gönderilecek ve bir hafta sonra Babiâli Fransa'ya karşı resmen savaş ilan edecekti.¹⁴¹

Ne var ki Fransızları Mısır'dan atmak Osmanlıların tek başına yapabileceği bir şey değildi. Bununla birlikte, Fransızların bu işgali İngiltere'nin ve Rusya'nın Akdeniz'deki çıkarları için de endişe vericiydi. Osmanlı Devleti, her iki devletin ama özellikle de İngiltere'nin kuvvetli desteğini alarak Fransızları başarısızlığa uğratiyordu. Bu sonuç bir yerde Osmanlı Devleti'nden öte İngiltere ve Rusya açısından önemli olacaktı. Çünkü İngiltere, bu şekilde doğudaki sömürgelerine giden yolları güvence altına aldığı gibi Akdeniz'deki önemli stratejik noktalardan biri olan Malta Adası'na da sahip oluyordu. Ruslar açısından ise Osmanlılara karşı geleneksel saldırı politikasından vazgeçiliyor ve her iki devlet arasında ittifak yapılmasına sebep oluyordu. Çünkü Napolyon'un Mısır'ı ele geçirdikten sonra Çanakkale Boğazı'na ilerlemesi ve Rus çıkarları bağlamında bir tehdit oluşturması gayet beklenebilir bir olasılıktı. Bu ittifak sayesinde Rus donanması ilk kez Türk Boğazları'ndan geçiyordu.¹⁴² Osmanlılar için ise Avrupa'nın büyük güçleri arasında onu onlarca yıl ayakta tutacak Denge Politikası başlıyordu.

Fransız İhtilali'nin getirdiği milliyetçilik duyguları yavaş yavaş İmparatorluk içinde de etkisini göstermiştir. 1804 yılında Sırbistan'da halk bölgedeki yeniçerilerin kötü yönetimine karşı ayaklandı. Bu Balkanlar'daki ilk milliyetçilik kıvılcımıydı.¹⁴³ Diğer taraftan Osmanlılar kendi içlerinde de bir takım yenileşme hareketleri peşindeydiler. Sultan III. Selim'in orduyu modernleştirme çabaları ve bu amaçla 1805 yılının Mayıs ayında ilan ettiği ve Yeniçerilerin şiddetli muhalefetiyle karşılaştığı Hatt-ı Şerif bu bağlamda

¹⁴¹ Anderson, a.g.e., s.:44-45

¹¹⁷ Kamil Çolak, **Mısır'ın Fransızlar Tarafından İşgali ve Tahliyesi (1798-1801)**, SAÜ Fen Edebiyat Dergisi, 2.Sayı, 2008, ss:141-183

¹¹⁸ Anderson, a.g.e., s. 55

değerlendirilebilir. Ancak diğer taraftan bu hareket büyük bir tehlike de içermekteydi. Bu tehlike ile eskisine oranla imparatorluğun kendini etkin bir biçimde savunma kabiliyeti daha da azalıyordu. Bundan ötürü Rusya, 1806 başlarında Tuna Prenslikleri Avusturya işgali tehdidi ile karşılaşır veya Fransa Osmanlı İmparatorluğu'na saldırırsa Rus ordularının harekete hazır olması gerektiğine karar verecekti.

Ulm ve Austerlitz'de Fransızların elde ettiği ezici zaferlerden sonra Osmanlıların Fransızlara bakışı değişecek ve Fransız yanlısı bir tutum benimseyeceklerdi. Bu durum ise Ruslar'ı memnun etmeyecek ve bu politikanın devamı halinde Ruslar Boğdan'ı işgal edeceklerini ilan edeceklerdi. Hatta İngilizlere Osmanlı İmparatorluğu'nu paylaşma önerisi dahi getireceklerdi. Buna göre Rusya Tuna Prenslikleri'ni İngiltere ise Mısır'ı alacaktı.¹⁴⁴

Babıâli ile Rusya arasında gerilen ilişkiler 1812 tarihli Bükreş Barış Antlaşmasıyla sona erecek 19. yüzyılın ilk Osmanlı-Rus savaşına sebep oldu. Osmanlı Devleti'nin aleyhine gelişen savaş, Napolyon'un Moskova seferinin hazırlıklarına başlaması üzerine ve Rusya'nın barış önerisiyle sona eriyordu.¹⁴⁵ Bu savaş devam ederken 1808 yılında bir Sırp isyanı daha başlayacaktı. İsyan tıpkı 1804'teki gibi yerli Müslüman toprak sahiplerinin ve yeniçerilerin suiistimallerine itiraz anlamını taşıyordu ama daha sonra özerklik ve bağımsızlık hareketine dönüşecekti. Hareketin ilk önderi ise Kara Yorgi isminde bir domuz ihracatçısıydı.¹⁴⁶

Bundan önce III. Selim için son gelmişti. Yenilik hareketleri başarısızlığa uğramış ve tahttan indirilmişti. (29 Mayıs 1807) Nizam-ı Cedid'in ve yenilik yanlılarının dağıtılması, tutucuların yeniden iktidara gelmesi gibi olaylar hızla birbirini izledi. Ancak bu gelişmeler de kısa sürede karşıtlarını yaratmıştı. Yenilik yanlısı Rusçuk Ayanı Alemdar Mustafa Paşa, İstanbul'dan ve dağıtılan ordudan kaçıp gelen yenilik önderlerinden altı kişinin (Rusçuk Yaranı) kendisine katılmasıyla bir direniş odağı oluşturdu. Bunlar, yenileşme çabalarının devamını sağlamak ve III. Selim'i yeniden tahta çıkarmak için eyleme geçmişlerdi. Edirne'deki Rumeli Ordusu ile birlikte İstanbul'a gelen Alemdar ve arkadaşları kontrolü ele alıyor ardından da, Alemdar, Babıâli'yi basarak sadrazamlık

¹⁴⁴ Anderson, a.g.e. ss.:54-55

¹⁴⁵ Sander, **Anka'nın Yükselişi...**,s.: 183

¹⁴⁶ Erik Jan Zürcher, **Turkey: A Modern History**, 3.Baskı, Londra: I. B. Taurus, s. 27

mührünü ele geçirmiştir. Bu arada III. Selim'in öldürülmesi sebebiyle, III. Mustafa'nın hal' edilerek yerine II. Mahmut'un tahta çıkarılmasından başka çare geriye kalmıyordu. (28 Temmuz 1808). Ulema, devlet seçkinleri ve yeniçeri ocağı da bu durumu onaylayacaktı.¹⁴⁷

Bu gelişme ile birlikte ilk defa olarak siyasa alanında bir yeri olduğu kabul edilen hanedanlar (ayan, ağa ve kendine buyruluk güden derebeyleri) ile devlet erkânı, ulema ve ocak ağalarını bir araya getirilerek tartışılacak, Osmanlı soyunun egemenliği altında, çıkarlarının çatışma halinde olduğu iyice belli olan bu güçler arasında varılacak uzlaşma bir senede bağlanacaktı. Bunun ardından ise söz konusu güçler arasındaki karşılıklı hak ve ödevlerin belirlenmesini, bunları çiğneyecek olanlara karşı uygulanacak cezalandırma yetkilerinin açıklanmasını tartışmak üzere bir kurultay (Meşveret Meclisi) çağrılmasına karar verilecekti. Âyân Sadrazam Mustafa Paşa, kurultayı açarak eğitilmiş ordu gerekliliğini anlatırken yeni bir uzlaşma sağlandığı takdirde Nizam-ı Cedid'in başlattığı reformların devamının garanti edilmiş olacağını da belirtecekti.¹⁴⁸ 29 Eylül 1808'de Kâğıthane köşkünde başlayan bu kurultay Alemdar'ın önerileri ve ortaya attığı konular katılanlarca tartışıldıktan sonra sona erdi ve varılan ortak sonuçlar "Sened-i İttifak" adı verilen bir protokolle saptandı.¹⁴⁹

Tarih 7 Ekim 1808'di ve böylelikle Sened-i İttifak ile Padişah iktidarını ilk defa kısmen de olsa Ayan ile paylaşmayı kabul ettiği için bu misak "meşrutî" yönetimin ilk belgesi olarak değerlendirilebilir. Ne var ki Batı'da anayasacılık hareketleri ve temel hak ve özgürlükler açısından mihenk taşı olarak kabul edilen Magna Carta Libertatum'a benzetilen bu misaktan sonra Osmanlı'da görülen anayasal gelişmeler; Batı'da, Magna Carta'dan sonra görülen anayasal gelişmelere paralel olmayacaktı. Bunun nedeni, Osmanlı'da anayasalı rejime geçiş girişimlerinin, Batı'da olduğu gibi bir sınıf (burjuva) hareketinin neticesinde değil, herhangi bir sınıf olarak nitelendirilmesi mümkün olmayan, temel üretim aracının (toprağın) sahibi olan padişah'tan gelmiş olmasıydı.¹⁵⁰

¹⁴⁷ Lewis, a.g.e. s.75

¹⁴⁸ Niyazi Berkes, **Türkiye'de Çağdaşlaşma**, 4.Baskı, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, Ocak 2003, s. 138

¹⁴⁹ Bülent Tanör, **Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri**, 13. Baskı, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, Ekim 2005, s. 43

¹⁵⁰ Ahmet Özkiraz ve Berkan Hamdemir, "Anayasacılık Hareketleri, Kapitalizm ve Osmanlı", **Gazi University Journal Of Economics & Administrative Sciences**, 11(2), ss. 59-78. *Business Source Complete*, EBSCOhost (Erişim tarihi: 3 Ocak 2012)

İlber Ortaylı, Sened-i İttifak'ın mutlak otoriteye gem vuran bir Manga Charta olarak nitelenmesini ve Türk anayasacılık tarihinin miladı noktası olarak kabul edilmesini eleştirmektedir.¹⁵¹ O'na göre Ayanların ve memalik hanedanların sayesinde Anadolu ve Rumeli'de birtakım bölge ve şehirler fiili özerklik elde ediyorlardı ve bölgenin vergilerini toplayan, güvenliğini sağlayan da işte bu feodal aktörlerdi. Toplanan vergilerin yerinde harcanması, özellikle Avrupa ile başlayan ticaretin tarıma ve zanaatlara getirdiği zenginlik dolayısı ile 18. yüzyılda Rumeli şehirleri önemli bir ilerleme kaydedeceklerdi. İmzalanan Sened-i İttifak, Osmanlı devletinde hürriyetlerin ve parlamentarizmin gelişmesini sağlamayacağı gibi güçlü bir merkezin varlığını da tehdit ederek, padişahın ve merkezi devlet bürokrasisinin tepkisine sebep olacaktı.¹⁵²

2.1.2. Milliyetçilik ve Geri Kalmışlığın Gölgesinde Zayıflayan Bir Devlet

1815'de toplanan Viyana Kongresi Avrupa'da milliyetçi isyanların her ne olursa olsun bastırılacağı konusunda anlaşmaya varmıştı. Yunan ayaklanması 1821'de Boğdan'da başladığı sırada, 1820'de İtalya'da başlayan devrim hareketlerini görüşmek üzere düzenlenen Laibach Kongresi toplantı halindeydi. Her türlü devrimci harekete karşı müdahale kararı alan büyük devletler Yunan isyanını da meşru otoriteye karşı başlatılan bir devrim olarak değerlendirdi. Bununla birlikte, isyana karşı ortak bir müdahaleden bahsedilmeden, sadece isyanın tanınmadığı açıklandı ve Osmanlı Devleti'nin sorunu kendisinin çözmesi gerektiği şeklinde bir karar alındı. Avrupalı büyük devletlerin isyanı desteklemeyerek tarafsızlıklarını ilan etmelerine rağmen, tarihten gelen ve de konjonktürel birtakım nedenlerle Yunanlılara büyük ilgi duyan halkları gittikçe artan bir şekilde Yunanlılar lehinde tavır almaya başladı. Yunanlıların uzun zamana dayanan Avrupa ile temaları, evrensel Hristiyanlık duygusu, aydın kesim arasında antik Yunan kültürüne duyulan hayranlık ve liberal eğilimler Avrupa kamuoyunda Yunanlılara ve Yunan sorununa "Phllhellenism" (Yunan severlik) olarak ifade edilen büyük sempatinin doğmasında başlıca etkenler olmuştur.¹⁵³

¹⁵¹ İlber Ortaylı, **İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı**, 19.Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları, 2004, s. 36

¹⁵² Ortaylı, a.g.e., s. 36

¹⁵³ Erdal Çetintaş. "Doğu Akdeniz politikaları çerçevesinde Avrupalı devletlerin Yunan isyanına desteği; Kamuoyu desteği, diplomatik destek, silahlı destek". **Osmanlı Tarihi Araştırma Ve Uygulama Merkezi Dergisi: OTAM**, (22), (2007), ss. 83-108

Viyana Düzeni'nin milliyetçi isyanlara açık cephe almasına rağmen mevcut bu sempati, Tuna Prenslükleri Eflak ve Boğdan'ın entelektüellerince beslenmeye ve Yunan nüfusları boyunca yayılmaya devam etti. Nihayet bu durum, Yunan isyanının bu bölgede çıkmasında önemli bir etken olacaktı. 1821'de ayaklanan Yunanlılar Batı da beklenenin ötesinde büyük bir destek buldular.¹⁵⁴ Mora Yarımadası'nın kuzeyinde Piskopos Yermanos'un Aya Larva Manastırı'nda bağımsızlık bayrağını dalgalandırmasıyla başlayan isyanın* temelleri esasen yüzyılın başına kadar uzanmaktaydı.

1770'de Rusların yardımıyla kurulan Filiki Etery bu ayaklanmanın temelinde olan yapıydı. 1820'de çarın yaverliğini yapmış, Fenerli bir Rum Alexandros Ypsilantis örgütün başına geçti.¹⁵⁵ Yunan ayaklanmasının başarıya ulaşması için en fazla çabayı Ruslar ve Fransızlar göstermiş gözüke de başrol aslında Ruslara aitti. Bu tarihe kadar Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünü koruma politikası güden İngiltere de bundan sonra artık Yunan bağımsızlığını desteklemeye başlayacaktı. Bunun nedeni elbette başarıya ulaşacak ayaklanmanın ardından bölgenin Rus nüfuzu altına girmesini engellemektir.¹⁵⁶ Bu desteklerle birlikte Yunanlılar içlerinde kavgalara rağmen, bakıldığında genel olarak başarıya ulaşacaklardı. Sultan, 1825'de güçlü vassalı olan Mısır'ın Arnavut kökenli valisi Mehmet Ali'yi yardıma çağırarak ve isyan ancak Mehmet Ali Paşa'nın oğlu İbrahim Paşa yönetimindeki deniz filosunun yardımıyla bastırılabilirdi.

Ne var ki altı yıllık dönemden sonra Avrupa devletlerinin işe karışmalarının zamanı gelmişti. İngilizlerle Fransızlar yeni bir Türk-Rus savaşından korkarken Ruslar isyancılar lehine Bab-ı Ali üzerindeki baskılarını arttırıyordu. İngiltere de Yunanistan lehine artan kamuoyu baskısı sonucunda 1827'de İngiltere, Rusya ve Fransa Bab-ı Ali'ye arabuluculuk teklif ettiler. Şüphesiz, teklifin kabul edilmemesinin bazı yaptırımları vardı. Buna göre söz konusu devletler Yunanlılarla diplomatik ilişki kuracak ve buna ek olarak Akdeniz'e

¹⁵⁴ Richard Stoneman, "The Origins of European Philhellenism" **History Today**, 34, no. 12: s.: 21. (1984). *Academic Search Complete*, EBSCOhost (Erişim tarihi: 3 Ocak 2012)

* Bu durumun aslında sonradan yaratılan bir hikâye olduğu da söylenir. Bkz.: David Brewer, "Ethnic Truth and Modern Greek History" **History Today** 51, 5: 20. (2001). *Academic Search Complete*, EBSCOhost (Erişim tarihi: 4 Ocak 2012).

¹⁵⁵ Lord Kinross, **Osmanlı-İmparatorluğun Yükselişi ve Çöküşü**, (Çev.: Meral Gaspıralı), 1.Baskı, İstanbul: Altın Kitaplar Yayınevi, Mart 2008, .s. 448

¹⁵⁶ Sander, **Siyasi Tarih-İlk Çağlardan...**, ss.:298-289

gönderecekleri bir filo ile güç gösterisinde bulunacaklardı. Ancak Navarin'de Osmanlı donanması yakılıyordu ve bu gelişme İnebahtı'nın ardından İmparatorluğun denizlerde aldığı en büyük yenilgi olarak tarihe geçiyordu. Metternich açısından bakıldığında bu durum tam bir felaketti. Osmanlıların donanmasını kaybetmesini fırsat bilip Karadeniz'de tam hâkimiyet sağlayan Ruslar artık Osmanlı'yı istila planları yapmaya başlamışlardı. Fakat savaş ilanı Sultan'dan geldi.¹⁵⁷

Karşılaştırıldığında askeri durum Osmanlının lehineydi. Osmanlıların Boğazlar bölgesinde yer alan disiplinsiz ve kötü eğitilmiş 30.000 askerine karşın, Rusya'nın Edirne'de 14.000 ve Güney Bulgaristan'da toplam 35.000 askeri vardı. Fakat Ruslar ciddi biçimde dizanteriden muzdaripti ve belki de bu yüzden Balkanlar'da toprak kazanmaktan çok etki kazanmayı tercih etmeye başlamışlardı. 14 Eylül'de Edirne Antlaşması imzalanacak ve bu antlaşma Balkanlar'ın Rus kontrolüne girdiği anlamına geliyordu. Savaş yüzünden geri plana atılan Yunan isyanı konusunda artık Avrupalı güçler eğer Osmanlı yönetimi olmayacaksa Yunanlıların bağımsız olmaları özerk olmalarından iyidir noktasına gelmişlerdi. Bunun nedeni özerk bir prensliğe oranla bağımsız bir devletin Rus etkisine daha fazla karşı koyabileceği inancıydı. 1830 Şubatı geldiğinde İngiltere, Fransa ve Rusya Londra'da Yunanistan'a bir kral aramaya başlamışlardı. Bunun sonucunda Şubat 1833'de henüz 17 yaşındaki Bavyera veliahdı Otto üzerinde anlaşılacaktı.¹⁵⁸ Böylelikle 1833'den itibaren Bavyeralı Prens Otto tarafından yönetilen bağımsız bir Yunan devleti yaratılmış oluyordu.¹⁵⁹

Diğer taraftan Navarin baskını sonrasında Mehmet Ali Paşa, Mora'nın elden gideceğini ve Yunanistan'ın bağımsızlığını kazanacağını anlamıştı. Bu nedenle, 6 Ağustos 1828'de İngilizler ile anlaşarak ordusunu Mısır'a geri çekmeyi kabul etti. Mehmet Ali Paşa'nın pek çok can kaybına, büyük masraflara ve donanmasına mal olan Mora seferinden, Girit adasından başka bir kazancı olmadı. Ancak, bakıldığında Mısır'daki itibarının güçlendiği görülecekti. Öyle ki, bağımsız bir hükümdar gibi, Avrupa devletleriyle kendi adına antlaşmalar imzalayacaktı. Ayrıca, bu savaşta hem modern Mısır ordusu yeni savaş taktikleri ve araçlarını deneyecek, hem de Osmanlı ordusunu yakından

¹⁵⁷ Kinross, a.g.e., ss. 455-458

¹⁵⁸ Anderson, .a.g.e., ss. 89-94

¹⁵⁹ Andrew Baruch Wachtel, **Dünya Tarihinde Balkanlar**, (Çev: Ali Cevat Akkoyunlu), İstanbul: Doğan Kitap, Ekim 2009, s. 96

tanıma olanağı bulacaktı.¹⁶⁰ Artık, Mehmet Ali Paşa oğlu İbrahim Paşa'nın uzun süren seferleri karşılığında toprak beklemekteydi.¹⁶¹

Tarihe geçen Mehmet Ali ayaklanmasının yüzeysel nedeni, valinin Navarin'de yanan donanmasını yeniden kurmak için Suriye'nin ormanlarından yararlanmak ve bu yüzden Mısır'ın yanında Suriye valiliğini de istemesi olarak anlatılır. Ancak, Mısır valisinin bunun ötesinde daha büyük tutkuları da vardı:

1. Mısır'ı bitişik bölgelerde, yani Sudan ve tüm Arabistan'da en üstün güç haline getirmek
2. İstanbul'dan bağımsız bir biçimde hareket edebilmek
3. Mısır valiliğini bir hanedanlık biçiminde babadan oğla geçirmek ve böylece bağımsızlık yolunda ilk adımı atmak
4. Suriye'yi Anadolu'yu ve hatta belki de tüm Osmanlı devletini eline geçirerek tüm Osmanlı Devleti'ni eline geçirerek İstanbul'da Osmanlı yerine Mehmet Ali hanedanlığını kurmak.¹⁶²

Mehmet Ali Paşa'nın, Mısır'ın etkisini yakın bölgelerde genişletme girişimi; Napolyon Savaşları'nın bitiminden yirmi yıl sonra büyük güçlerin özellikle İngiltere'nin Doğu Akdeniz'de bıraktıkları boşluğu yeni ordusuyla doldurmaya teşebbüs etmesiyle görüldü.¹⁶³ Mehmet Ali, Suriye'yi istilâ için gerçekten en iyi zamanı seçmişti: Büyük Devletler Avrupa'da 1830 isyanının istikrarsızlıkları ile uğraşırken, Osmanlı İmparatorluğu ise özellikle nizam ve disiplin bakımından en kötü zamanını yaşamaktaydı. Ülkenin her köşesi ihtilal ve isyan ocakları ile tutuşmaktaydı.¹⁶⁴

¹⁶⁰ Mehmet Kocaoğlu, "The Revolt of Cavallan Mehmet Ali Pasha (1831-1841)", **Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi**, 5, 1994, ss. 209-226

¹⁶¹ Alan Palmer, **Osmanlı İmparatorluğu Sonu Üç Yüz Yıl Bir Çöküşün Yeni Tarihi**, (Çev. Belkıs Çorakçı Dışbudak), 5.Baskı, İstanbul: Sabah Kitapları, 1995, s. 160

¹⁶² Sander, **Anka'nın Yükselişi...**, s.189-190

¹⁶³ Roger Owen, "Muhammad Ali: A view from the new world", **Al-Ahram Weekly Online**, 750, 7-13 Temmuz 2005, <http://weekly.ahram.org.eg/2005/750/special.htm> (Erişim Tarihi: 7 Ocak 2012)

¹⁶⁴ Şinasi Altundağ, "Kavalalı Mehmed Ali Paşa Hakkında Kısa Bir Etüd", **Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi**, 1(2), 1943, ss.33-45

Toroslar'ı geçip Konya'ya kadar gelen İbrahim Paşa'yı sevk edilen kuvvetler engelleyemiyordu. Bu nedenle iyi eğitilmiş Mısır ordusunu alt etmek için Padişah Rusya ile anlaşmak zorunda kaldı. Rusya'nın 15 bin kadar askeri İstanbul civarına çıkarması ve 1833 Temmuzunda, Boğazlarda, yabancı gemilerin geçiş hakkını kendi lehine kısıtlayan Hünkâr İskeleyi Antlaşması'nı elde etmesi ise İngiltere ve Fransa'nın müdahalesine neden olacaktı. Bu müdahale üzerine Mehmet Ali ve II. Mahmut arasında Nisan 1833'de Kütahya Antlaşması imzalandı ve istediği valilikler (Hicaz, Sayda, Trablusşam, Suriye, Halep ve Adana) Mısır'ın özerk valisine bırakıldı.¹⁶⁵

Ancak altı yıl sonra tarihe Mehmet Ali ayaklanmasının ikinci aşaması olarak geçecek dönem başlıyordu. Osmanlı devletinin askeri hazırlıkları ve diplomatik girişimleri sonucunda durumun aleyhine dönmeye başladığını gören Mehmet Ali Paşa, İstanbul'dan bazı isteklerde bulunacaktı. Bu isteklerin reddedilmesi üzerine de bağımsızlığını ilan edecekti.¹⁶⁶ Valisine 1833 yılında istemeyerek verdiği ödünleri geri almak isteyen II. Mahmut ise bu gelişmeler sonrasında topladığı bir orduyu Mehmet Ali'nin üzerine gönderdi. Ancak, bu ordu Nizip'te yenildi. 1833 gelişmeleri ışığında, yani yalnız kalacak Osmanlı devletinin yeniden ve bu kez bir ittifak antlaşmasına dayanarak Rusya'nın yardımını isteyebileceğini dikkate alan İngiltere, bu kez Osmanlı devletinin arkasında etkin bir tutum alacaktı. Bir süre sonra, Hünkâr İskeleyi Antlaşması ile Osmanlı Devleti üzerinde sağlamış olduğu üstünlüğü uzun süre sürdüremeyeceğini anlayan Rusya da İngiltere'ye katılacaktı. Her iki devlete birden karşı duramayacağını hesaplayan Fransa'nın, Mısır valisine karşı beliren bu gruplaşmaya katılmasının ardından 1840 yılında Londra'da bir konferans toplandı. Böylelikle, burada Mısır'ın yeni statüsü saptanmış oluyordu.¹⁶⁷ Mısır'ın nasıl yönetileceğini belirleyen bir fermanla Mehmet Ali'ye isri valilik verildi (24.5.1841)¹⁶⁸ ve Mısır valililerine ise ayrıcalıklı statülerini öteki valiliklerinkinden ayırmak için, "Hıdiv" denmeye başlandı.¹⁶⁹ Avrupalılar ise Kavalalı'ya "Son Firavun" diyeceklerdi.¹⁷⁰

¹⁶⁵ Ortaylı, a.g.e., s. 55

¹⁶⁶ Kocaoğlu. a.g.m.

¹⁶⁷ Sander, **Anka'nın Yükselişi....**, s. 193

¹⁶⁸ Akşin, a.g.e., s. 126

¹⁶⁹ Sander, **Anka'nın Yükselişi....**, s. 193

¹⁷⁰ Erhan Afyoncu, "Mısır Kavalalı'nın Siyasetini Terk Etmeseydi Şimdi İslam Dünyasının Lideriydi", **Bugün Gazetesi**, 6 Şubat 2011.

Bir anlamda Mehmet Ali İsyanı'nın bitirilmesi ile Osmanlı İmparatorluğu'nun yaşamaya devam etmesi sağlanmıştır. Ancak, diğer yandan kurtarılan tek imparatorluk Osmanlı olmamıştır. Çok uluslu Habsburg İmparatorluğu da önemli bir tehlikeden kurtarılmış oluyordu. Çünkü Osmanlı'nın dağılması durumunda Avusturya, Rusya ile karşılaşmak zorunda kalacaktı ve bu, önce Habsburg İmparatorluğu'nun ardından da bütün Avrupa düzeninin yok olması anlamına gelecekti.¹⁷¹ Öte yandan bu gelişmeler aynı zamanda Osman Devleti'nin kısmen Avrupa'nın ortak egemenliği altına girdiğinin de bir ifadesi olarak görülecektir.¹⁷²

Bu dönem Şark Meselesi açısından önemli ekonomik gelişmeleri de içermiştir. Özellikle politika açmazların getirdiği zorunluluklarla Osmanlılar kendilerini yeni açmazlar içinde bulacaklardı. Kütahya Antlaşması Mehmet Ali Paşa İsyanı'nın birinci aşamasını sonlandırmıştı ve bu antlaşmanın ardından Sultan, Osmanlı İmparatorluğu'nu güvence altına almak istiyordu. Yeni dost Rusya ile imzalanacak olan Hünkâr İskelesi Antlaşması da Osmanlılar açısından bunu amaçlamaktaydı. Ancak antlaşmanın diğer tarafı yani Rusya ise boğazlar ve imparatorluk üzerinde kazandığı etkiyi korumak niyetindeydi. Sekiz yıl süreli bu antlaşmayla eğer Osmanlı Devletine bir saldırı olursa, Rusya, karadan ve denizden yardım göndermeyi güvence altına alıyordu. Öte yandan, antlaşmanın gizli maddesi ile Rusya, Boğazlar üzerinde büyük bir avantaj sahibi olmuş oluyordu. Bu gizli maddeye göre, Rusya'ya bir saldırı olduğu takdirde, Osmanlı Devleti Rusya'ya parasal ve askeri bir yardımda bulunmayacak, yalnızca, Çanakkale Boğazı'nı kapatacak ve yabancı savaş gemilerinin geçişine izin vermeyecekti. Hünkâr İskelesi Antlaşması'nın gizli maddeleri, Fransa ve İngiltere tarafından hemen öğrenilmiş ve büyük tepki yaratmıştır. Bu iki devlet, antlaşmanın gizli maddesinden dolayı, Osmanlı Devleti ve Rusya'yı protesto ettiler ve bunu tanımayacaklarını bildirdiler.¹⁷³ Bu durum bir bakımdan Şark Meselesi'nin Rusya lehine sona ermiş olması anlamına geliyordu.

Şark Meselesi, 1828–29 Osmanlı-Rus Savaşı sonunda Yunanistan bağımsızlığını elde etmesiyle fiilen uygulamaya konulmuştu. Rusya'nın Osmanlı İmparatorluğu üzerinde

¹⁷¹ Hayrettin Pınar, "Mehmet Ali Paşa İsyanı ve Metternich'in Osmanlı Siyaseti", **Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, 11(2), 2011, ss. 157–178

¹⁷² Akşin, (2009), a.g.e., s. 126

¹⁷³ Kocaoğlu. Ag.m. ss.209-226

tek taraflı üstünlük kurma düşüncesi Batılı devletleri Osmanlı İmparatorluğu'ndan yana dengeleyici pozisyon almaya zorlamaya başlayacaktı.¹⁷⁴

İşte, Hünkâr İskelesi Antlaşması da bu sürecin önemli bir noktasıdır. Rusya'nın Babıâli üzerinde kazandığı üstünlük İngilizleri kaygılandırmış ve bu bağlamda Boğazların kapalılığı ilkesini uluslararası bir yükümlülük altına almak için gösterdiği çabalara hız kazandırmıştı. 26 Ağustos 1833'te Babıâli'ye sunduğu bir notayla İngilizler, Osmanlı-Rus ilişkilerinin diğer devletlere itiraz hakkı doğuracak biçimde değiştiğini ve Rusya'nın söz konusu ittifaka dayanarak Osmanlı'nın içişlerine silahlı bir müdahalede bulunduğu takdirde, İngilizlerin sanki böyle bir antlaşma yokmuşçasına çıkarlarının gerektirdiği şekilde serbestçe hareket edeceğini belirtiyordu.¹⁷⁵ Bu nota, İngiltere'nin politikasının değiştiğinin açık bir göstergesiydi. Bunun temelinde Boğazları ve İstanbul'u ele geçiren bir Rusya'nın Avrupa'ya kolaylıkla diz çöktürebileceği gerçeği, bununla birlikte Asya'da da tam bir egemenlik kurarak İngiliz İmparatorluğu'nu tehdit edecek konuma gelecek olması yatmaktaydı. Bunun olmaması için tek yol İngilizler ve Fransızların Osmanlı Devleti'nin koruyuculuğunu üstlenmesiydi. Diğer yandan Osmanlı Devleti, İngilizler için bakir bir pazardı ve önemli bir ekonomik potansiyel taşımaktaydı.¹⁷⁶ İşte söz konusu bu olgular Balta Limanı Ticaret Antlaşması ve ardından Tanzimat Fermanı ile girilecek geri dönülemez yolun başlangıcında yatan dinamiklerdi.

Britanya pazarlarının yabancı mallara açılması ve dünya pazarlarında serbest mal alışverişi için kurumsal bir boyutun oluşturulması Britanya politikasının temel parçalarından birisiydi. Yeni altın madenlerinin keşfi İngilizlere kredi ve yatırım için yeni fon imkânları sunmuştu. Bu likiditenin bir kısmı borç ve ihracat sektörünü, doğrudan yatırımlar biçiminde uç bölgelere ihraç ediyordu. Başlıca amaçları uç bölgelerle ticareti desteklemek olan birçok banka, ticaret ve nakliye şirketleri ve aracılar Londra'da sarayın doğrudan destekleri ile kurulacaktı.¹⁷⁷

¹⁷⁴ Fahri Yetim, "Osmanlı İmparatorluğu'nun Dağılma Döneminde Balkan Milliyetçiliği ve Büyük Güçler", **Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, 25/2011, ss. 285–296

¹⁷⁵ Sander, **Anka'nın Yükselişi...**, s.192–193

¹⁷⁶ Sander, **Anka'nın Yükselişi...**, s.200–201

¹⁷⁷ Reşat Kasaba, **Dünya, İmparatorluk ve Toplum: Osmanlı Yazıları**, (Çev.: Banu Büyükkal), İstanbul, Kitap Yayınevi, 2005, s. 41

Bu bağlamda Balta Limanı Ticaret Antlaşması'nın 16 Ağustos 1838'de imzalanması bir tesadüf değildi. Antlaşmayla birlikte yed-i vahid yani tekel usulü kaldırıldı. İhracattan alınan vergi % 12, ithalat vergisi ise % 3 olarak belirlendi. Böylelikle ekonomi liberalleşecek, imparatorluk toprakları ise İngiliz malları için bir açık Pazar haline getirilecekti. İngiliz tacirler Osmanlı üreticisinden oldukça ucuza mal ettikleri malları işleyerek, istedikleri fiyattan satabilme hakkını elde edeceklerdi.¹⁷⁸ Bunun sömürgelelikten bir farkı yoktu. Yerli esnaf ve sanayi kolları birer birer yok olacaktı.¹⁷⁹

Bu gelişmelerin doğal bir sonucu olarak yerli meslektaşlarından sermaye ve bilgi olarak çok daha iyi olan Avrupalılar, kısa süre içinde Osmanlı yurdunda büyük bir talanı başlatmışlardı. Balta Limanı Antlaşması'nı Kasım ayında Fransızlar daha sonrasında da Löbek, Bremen ve Hamburg şehirleri (18 Mayıs 1839), İsveç ve Norveç (31 Ocak 1840), İspanya (2 Mart 1840), Felemenk (14 Mart 1840), Belçika (30 Nisan 1840), Prusya (22 Ekim 1840), Danimarka (1 Mayıs 1841) ve Toskana (7 Haziran 1841) ile yapılan benzer antlaşmalar takip etti.¹⁸⁰ Pamuklu ve yünlü kumaşlar, işlenmiş deriler, cam, mobilya, züccaciye, saat, itriyat, demir ve her çeşit mamul mal; ordu ve memurlar için kabul edilen yeni kıyafetlerin gereği olan festen ayakkabıya kadar giyim eşyası Batı'ya benzeme hevesleri içinde Osmanlı çarşı ve pazarlarını dolduracaktı.¹⁸¹

Bu antlaşma Tanzimat Fermanı'nın da temel dinamiklerinden birisiydi. Çünkü İngiltere, yakın ticari ilişkiler geliştirdiği Osmanlı ile Osmanlı topraklarındaki tüccarlarının ve Osmanlı bürokrasi ve ticaret erbabının temel haklarının garanti altına alınmasını istiyordu.¹⁸² Tanzimat Fermanı Batı kapitalizminin çıkarlarına uygun üstyapı kurumlarını Osmanlı memleketinde bina etmek için ilan edilecekti.¹⁸³

¹⁷⁸ Aybars Pamir, "Kapitülasyon Kavramı ve Osmanlı Devleti'ne Etkileri", **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, 51(2), 2002, ss 79–119

¹⁷⁹ Bayram Kodaman, "Osmanlı Devleti'nin Yükseliş ve Çöküş Sebeplerine Genel Bakış", **SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Aralık 2007, 16, ss. 1–24

¹⁸⁰ Cem, a.g.e., s. 193

¹⁸¹ Cem, a.g.e., s. 209

¹⁸² Sander, **Anka'nın Yükselişi....**,s. 204-205

¹⁸³ Cem, a.g.e., s. 193

2.2. Tanzimat Fermanı

2.2.1. Tanzimat ve Tepkiler

3 Kasım 1839'da Gülhane Hatt-ı Hümayunu olarak kabul edilen yenilik hareketi, Osmanlı ülkesinin bütünlüğünü korumayı amaçlamıştı. Ülke içinde yüksek yöneticiler dâhil olmak üzere kimsenin mal ve mülk güvenliği sağlanabilmiş değildi. Bu durum üretici güçler ve sınıflar içinde caydırıcı etki yapıyor, bunların emek gelirlerinin karşılığını alamamaları demek oluyordu. Ürün fazlasının nasıl olsa devletin yozlaşmış yöneticilerinin ya da feodal beylerin eline geçeceğini bilen köylü, geçinebileceğinden fazlasını üretmeyi tercih etmiyordu. Ağır ve keyfi vergiler, mültezimlerin köylü üzerindeki baskıları tarımın ve üretimin önündeki engellerdendi. Buna ek olarak, ayrıca, sermaye birikimi aracılığıyla modern sosyal sınıfların gelişimin de önü kapanmıştı. Osmanlı Ülkesi, Batı'da hukukla bağlı yönetime, liberalizme ve özgürlüğü yol açan gelişmelerin dinamiklerinden yoksun durumdaydı.¹⁸⁴

Osmanlı devlet adamları -ki Avusturya büyükelçisi Sadık Rıfat Paşa ve Ferman'ın mimarı Londra elçisi, dışişleri bakanlığı ve daha sonra sadrazamlık da yapacak olan Mustafa Reşit Paşa- ulusal boyutta idari, hukuksal ve ekonomik önlemler sayesinde İmparatorluk bünyesinde bulunun kültür birimlerini Osmanlılık şuuru altında eritebileceklerini ummuşlardı.¹⁸⁵ İncalcık'a göre ise Tanzimat, iktisadi ve sosyal temelleri çürüyerek yıkılmaya yüz tutan bir imparatorluğun yeni prensiplerle yeniden kurulma teşebbüsüydü.¹⁸⁶ Ancak bu teşebbüsün 1839'da yapılması tesadüf değildi. Özellikle Mehmet Ali İsyanı'nın ikinci aşaması Osmanlı Devleti için olumsuz sonuçlanmış, devletin geleceği bu savaşı durdurarak antlaşma koşullarını belirleyen İngiltere, Rusya, Fransa, Avusturya ve Prusya devletlerinin eline geçmişti. Fransa, Mehmet Ali Paşa'nın açık bir destekçisiydi. Hatta İngiltere de dahi Kavalalı'yı yenilikçi olarak destekleyenler vardı.¹⁸⁷

¹⁸⁴ Tanör, a.g.e., s. 77

¹⁸⁵ Şerif Mardin, "Batıcılık", **Türk Modernleşmesi**, (Der: Mümtaz'er Türköne-Tuncay Önder), 20.Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları, 2011, s. 12

¹⁸⁶ Halil İncalcık, "Tanzimat nedir?", **Tanzimat-Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu** içinde (Der: Halil İncalcık-Mehmet Seyitdanlıoğlu), 1.Baskı, İstanbul: İş Kültür Yayınları, Mayıs 2011, s. 32

¹⁸⁷ A.D. Novıçev, "Gülhane Hatt-ı Hümayunu ve Dış Politikadaki Boyutları", **Tanzimat Değişim Sürecinde...**, s. 355-356

Bu durum, Mustafa Reşit Paşa'ya Babiâli'nin de Mısır valisi gibi liberal ve çağdaş bir düzen kurabileceğini Avrupa'ya gösterme fırsatı verdi.¹⁸⁸

Ferman, bütün tebaanın din, mezhep ve ırk gözetilmeksizin kanun önünde eşitliğini sağladı. Bu sayede Mustafa Reşit Paşa Avrupa'nın dikkatini çekmeyi hedeflemişti. İngilizler, Türkiye'nin yeniden güç kazanarak Ortadoğu'da Rus etkisinden uzak politika izlemesini beklemekteydi. Bunun yanı sıra Müslümanlarla gayrimüslimlerin eşitliğinin sağlanmasıyla Rusya'nın dindaşları ve ırkdaşları Ortodoks Slavları koruma bahanesiyle Türkiye'nin içişlerine artık karışamayacağı beklenmekteydi.¹⁸⁹ Tanzimat Fermanı 1838 Antlaşması ile Batı kapitalizmi yararına kurulan düzenin yaslanmak istediği Rum ve Ermenilere ayrıcalıklı bir durumu da beraberinde getirecekti.¹⁹⁰

Öte yandan Ortaylı'nın tüm milletlere eşitlik verilmesinin salt Batı'nın telkinleri ile yapıldığı yönündeki eleştirileri de anlamlıdır. Bu bağlamda Rusya için Katoliklerin hatta Yahudilerin bu statüye sahip olması ne kadar tercih edilmiştir?¹⁹¹ Ancak yine de içten gelen bir Hristiyan dayanışmasından bahsetmemek de mümkün değildir. Özellikle, Viktorya dönemi dindarlıkta ve misyonerlik faaliyetlerinde köktenci Hristiyanlık hareketlerinin etkinliğinde önemli bir artışa tanık olmuştu. Misyonerler Osmanlı'da etkinliklerini arttırmakta, ülkelerindeki destekçilerine genellikle önyargılı bilgiler sunmaktaydılar. Fakat yine de, reformların salt dış baskılar sonucu yapıldığını söylemek çok doğru olmayacaktır. Sultan da dâhil olmak üzere devrin üst yönetimi İmparatorluğun kurtuluşunda Batı tarzı reformları olabildiğince uygulamaya koymanın önemine inanıyorlardı.¹⁹² Ancak yönetimin ıslahat girişimlerinin yetersiz kalışı, Osmanlı Devleti'nin zayıflamasıyla sonuçlandı. Öte yandan, Batı Avrupa'nın güçlü bir ekonomik ve askeri varlık olarak ortaya çıkması ve Rusya'nın askeri gücünün artması Doğu Sorunu'na farklı bir boyu kazandırdı.¹⁹³

¹⁸⁸ Lewis, a.g.e., s. 106

¹⁸⁹ Novıçev. a.g.m., s. 357

¹⁹⁰ Doğan Avcıoğlu, **Türkiye'nin Düzeni Cilt:1**, İstanbul: Tekin Yayınevi, 1996. s. 118

¹⁹¹ Ortaylı, a.g.e. s.93

¹⁹² Zürcher, a.g.e. s.:56

¹⁹³ Kemal Karpat, **The Politicization of Islam: Reconstructing Identity, State, Faith and Community in the Late Otoman State**, Oxford University Press, 2001, s. 14

Bu boyut içinde, Tanzimat ile yarı-sömürge ekonomiye yönelişin ve uydu Batıcılığın yolu açılırken “düvel-i muazzama”, İmparatorluk’a bağımsızlık ve Avrupa hukukundan yararlanmayı garanti ediyordu.¹⁹⁴ Diğer yandan Tanzimat, Fransız devriminde ilan edilen ve önceki bölümlerde önemi belirtilen Haklar Bildirisi benzeri bir halk hareketi sonucunda meydana gelmemişti. Yöneticiler tarafından tek taraflı olarak verilen ve bu bağlamda geriye de alınabilecek olan bazı temel hakları da tanıyordu. Yabancı sempatisi beklentisi, Tanzimat ve devamındaki benzer reform aşamalarında Avrupa devletlerinin Osmanlı Devleti’nin içişlerine karışmalarına da zemin hazırlamıştı.¹⁹⁵

Ancak Tanzimat Fermanı’ndan bahsederken Stratford Canning’den bahsetmemek tarihe haksızlık etmek olacaktır. O devirde “Sultanların Sultanı” olarak bilinen, İngiltere’nin İstanbul Büyükelçisi Lord Canning’in etkisini 1853’te karısına yazmış olduğu mektupta görebiliriz: “...Reşit’le sadrazam azledildi, o saat padişaha çıktım, yeniden vazifeleri başına getirildiler.”¹⁹⁶ Yine, Reşit Paşa’yı yakından tanıyan Fransız devlet adamı ve tarihçisi F. Guizot, “...Reşit Paşa, ülkesinde giriştiği hareketin başarıya ulaşması için, en gerekli niteliklerin birisinden yoksundu: Türkiye’de güçlü bir reformcu olamayacak kadar az Türktü...” Bu nedenle Reşit Paşa Türkiye’yi Avrupa’da tutabilmek için Avrupa’yı Türkiye’de tatmin etmeye çalışmıştır.¹⁹⁷ Yine M. Fuad Köprülü de süreci “...Tanzimat dediğimiz inkılap hareketi, o zamana kadar tam bir ortaçağ cemiyeti mahiyetinde olan Osmanlı cemiyetinin tabii ve dahili tekamülü neticesi olarak değil de, bu emperyalist ve kapitalist medeniyetin zorla kendini kabul ettirmesi neticesi ortaya çıktı...” şeklinde yorumlamaktadır.¹⁹⁸ Taner Timur ise Batının hedefini “...*Osmanlı bütünlüğünü korumak; fakat Osmanlı Devleti içindeki Hıristiyanların durumunu giderek düzeltip sonunda onları iktidar yapmak!*” şeklinde belirtirken Lord Palmerston’un, “...*Türklere, Müslümanlıkları açısından, hiçbir şekilde taraftar değilim. Eğer Hıristiyan yapılabilselerse, son derece mutlu olacağım!*” sözlerini kanıt göstermektedir. Lord Canning de, Ferman ilan edilirken, sultandan açık bir şekilde Müslümanların din değiştirme hakkını

¹⁹⁴ Avcıoğlu, a.g.e. s. 121

¹⁹⁵ Sander **Anka’nın Yükselişi...**, s. 206-207

¹⁹⁶ Attila İlhan, **Hangi Batı?**, 9. Baskı, İstanbul: İş Kültür Yayınları, Temmuz 2010, s.231

¹⁹⁷ İlhan, a.g.e., s. 231

¹⁹⁸ İlhan, a.g.e., s. 231

ilan etmesini istemiştir.¹⁹⁹ Attila İlhan'ın J.M. Albertini'den yaptığı emperyalist sistemin denetleme stratejisi üzerindeki alıntı izleyen dönemlerdeki olaylarda bir bir gözlenmiştir.

Sömürücü, yerli halkın, metopoliten sömürücü halka benzemesi amacıyla, eski anlayış ve kuruluşlara, yeni bir biçim vermeye çalışır. Ama yerlileri aşağı düzeyde tutarak, tam bir benzerlikten kesinlikle kaçınır. Bu politika iki temel ırkçı düşünce üzerine kurulmuştur: Bu düşüncelere göre, hiçbir insan için, bir Avrupalıya benzemekten daha güzel bir şey olamayacağından ötürü, Afrika, Asya, Latin Amerika halkına, Batı uygarlığı aktarılmalıdır ve hiçbir uygarlık Avrupa uygarlığından üstün değildir. Bu arada yerlinin, daima aşağılık bir varlık olduğuna ve hiçbir zaman düzelemeyeceğine inanılmaktadır.²⁰⁰

Tanzimat'ın ilanından on yıllar sonra Sadrazamlık yapacak olan Said Halim Paşa da Albertini'nin ifadelerini doğrulamaktadır:

Milletçe yükselmek için Batı medeniyetinden istifade etmek lüzumunu duyduk. Bu düşünce, nasıl olduysa, bunun için mutlaka Batılılaşmamız gereklidir gibi yanlış bir kanaat doğurdu. İşte bütün gayretlerimizi faydasız ve güdük bırakan, en esaslı yanlışımız bu olmuştur. Bu yanlış kanaatten bir de kurtulmak için her bakımdan batı milletlerini taklide mahkûmuz fikri doğmuştur ki, bu da öteki kadar kötü ve yersizdir. Ne yazık ki, bu kanaat ve zanlara uyarak, bütün varlığımızla taklide koyulduk, bunu o kadar başardık ki inancı, his ve ananesi, ilim ve fenni tamamen taklitten ibaret sahte bir dünya kurabildik²⁰¹

Ancak bu sahte dünyanın oluşması kaçınılmaz mıydı? Başka bir yolu yok muydu? Görünen o ki alttan bir kuvvet oluşturma imkânı gerçekten yoktu. Halk, tamamıyla kendi içine dönmüş, edilgen bir tutuma sahipti. Yusuf Akçura'nın ifadesiyle protestolarını ancak "askerden kaçıp dağda saklanmakla" göstermekteydiler. Tanzimat paşalarının, halka dair umutları yoktu. Saray ise, keyfi davranışlarıyla, güvenli bir kariyer perspektifi çizmemekteydi. Buna karşılık uydu Batıcılık, padişahın iktidarını sınırlayarak, paşaları padişahın iktidarına ortak yapmaktaydı. Paşaların her türlü güvenliği sağlanarak, yüksek memurların miraslarını hazineye devretme usulü kaldırılmaktaydı. Bu bağlamda Tanzimat devlet seçkinlerinin çıkarlarına son derece uygundu.²⁰²

Açıktır ki, Osmanlı İmparatorluğu Yeniçağ'ın büyük güçlerinden biriydi. Dayandığı ekonomik yapı ise bu çağ için eskiydi. Okyanus aşırı sömürgelerinde İspanya plantasyon koloniyalizmi ile zenginleşme çabasıdayken, ülke içinde gereken tarımsal

¹⁹⁹ İlhan, a.g.e., s. 233

²⁰⁰ İlhan, a.g.e., s. 233

²⁰¹ İlhan, a.g.e., s. 234

²⁰² Avcioğlu, a.g.e., s. 120

kalkınmayı başaramadığından Yeni Dünya altının yarattığı enflasyon içinde kayboldu. Akdeniz'in doğusundaki Osmanlı İmparatorluğu da Batı Avrupa tarzı bir tarım ve yerli üretim ve ticaret geliştiremediğinden imparatorluğun ekonomisi dışa bağımlı hale gelmişti.²⁰³ İşte bu dış bağımlılık “Büyük Güçlerin” Şark Meselesinde birbirlerine karşı üstünlük yarışında kullanacakları en önemli etmen olacaktı.

Bu yarış elbette çeşitli alanlarda yaşanacaktı. Bunlardan birisi de boğazlar üzerinde cereyan edecekti. Günümüz uluslararası ilişkiler incelemelerinde devletlerarası dengeleri değiştirebilecek on altı önemli su yolu kesişim bölgesi ve boğaz, iki ana grupta toplanırlar. İlk grupta küresel ulaşımında birinci derece öneme sahip boğazlar, ikinci grupta ise görece daha yerel öneme sahip olanlar bulunmaktadır. Birincil derecede öneme sahip olanlar:

1. Asya ile Avrupa'yı ayıran ve Karadeniz'i Akdeniz'e bağlayan İstanbul ve Çanakkale Boğazları,
2. Asya ile Afrika'yı ayıran ve Akdeniz'i Kızıldeniz'e bağlayan Süveyş Kanalı; yine Asya ile Afrika'yı ayıran ve Kızıldeniz'i Hint Okyanusuna bağlayan Babü'l- Mendeb Boğazı,
3. Arap yarımadası ile Asya kıtasının güney Hint kuşağını ayıran, Basra Körfezini de Hint Okyanusuna bağlayan Hürmüz Boğazı,
4. Avrupa ile Afrika'yı ayıran ve Akdeniz'i Atlas Okyanusu'na bağlayan Cebelitarık Boğazı,
5. Asya kıtasını Endonezya ve Avustralya takımadalarından ayıran Malakka Boğazı,
6. Güneydoğu Asya takımadalarını ayıran ve Hint Okyanusunu Pasifik Okyanusuna bağlayan Sunda ve Lombok geçitler,
7. Güney ve Kuzey Amerika'yı ayıran ve Atlas Okyanusunu Pasifik Okyanusu ile birleştiren Panama Kanalı.²⁰⁴

Ancak kuşku yoktur ki hiçbirisi ne coğrafi ne de tarihi açıdan İstanbul ve Çanakkale Boğazları kadar sahip olan devletlerin kaderini etkileyememişlerdir.

²⁰³ Ortaylı, a.g.e., s. 106

²⁰⁴ Ahmet Davutoğlu, **Stratejik Derinlik-Türkiye'nin Uluslararası Konumu**, 35.Basım, İstanbul: Küre Yayınları, Eylül 2009, s. 162

Davutoğlu'nun belirttiği gibi, Boğazlar'a sahip olan siyasi iradenin kaderi de Boğazlar'a bağlı olmuştur. Bizans'ın çöküş süreci, İstanbul'un fethi Osmanlılarca Çanakkale Boğazı'nın denetim altına alarak Avrupa yolunda atılan son adım ile olmuştur.²⁰⁵

1774–1840 yılları arasında Osmanlı Devleti'nin Rusya ve İngiltere arasındaki rekabet çerçevesinde yapılan ikili antlaşmalarla çizilen Boğazların statüsü 1840'tan itibaren birçok devletin de dâhil olacağı çok taraflı anlaşmalarla belirlenmeye başlanacaktır.²⁰⁶

Bu durumun doğal dinamiklerinden birisi devam eden ve diplomatik boyutu imparatorluk sınırlarını çoktan aşarak uluslararası hale gelmiş olan Mehmet Ali Paşa isyanıydı. Ayrıntılarından önceki bölümde bahsedilen bu isyan Şark Meselesi'nin kilit konularından Türk Boğazları'nı da kaçınılmaz bir şekilde etkileyecekti. Bahsedildiği üzere Hünkâr İskelesi Antlaşması ile Boğazlar da büyük bir üstünlük sağlayan Rusya'nın pozisyonundan rahatsız olan İngilizler, İsyan'ın ikinci aşamasında İstanbul üzerinde etkilerini arttırarak Rus nüfuzunu geriletmeye çalışacaklardı.

Şüphe yoktur ki; Türk Boğazları, Rusya'nın sıcak denizlere inebilmek için başlattığı siyasi girişimlerin bir sonucu olarak Şark Meselesi'nin en önemli bölümlerinden birisini içermektedir.²⁰⁷ Boğazlar'dan geçiş rejimi, aslında 17. yüzyılın sonuna kadar Osmanlı'nın bir iç meselesi idi. Osmanlılar, 1774 yılında imzalanan Küçük Kaynarca Antlaşması ile Rus ticaret gemilerinin Boğazlar'dan serbest geçiş hakkını tanımıştı. 1826 Akkerman Antlaşması ise Karadeniz'e kıyısı olmayan ülkelerin mal taşıyan ticaret gemilerine Rusya'ya gidiş gelişlerinde serbest geçiş hakkı tanımıştı. 1829 Edirne Antlaşması ise Osmanlı ile savaş durumunda olmayan tüm ülkelere ticari geçiş serbestliği tanıyordu. 1833 Hünkâr İskelesi Antlaşması'nın gizli maddesi ile ise Osmanlılar, Rusya'nın isteği doğrultusunda Boğazlar'ı yabancı devlet savaş gemilerinin geçişine kapatıyordu. 1839'da Mehmet Ali Paşa İsyanı'nın ikinci aşamasının başlaması üzerine Çar I. Nikolay, Fransa'nın desteğini alan Mehmet Ali'ye karşı İngiltere'nin işbirliğini sağlamak

²⁰⁵ Davutoğlu, a.g.e., s. 163

²⁰⁶ Davutoğlu, a.g.e., s. 164-165

²⁰⁷ Erdoğan Keleş, "Kırım Savaşı'nda (1853-1856) Karadeniz ve Boğazlar Meselesi", **Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi**, 23, 2008, ss.: 149-194

için, Hünkâr İskelesi Antlaşması'nın kendi lehine olan yararlarından vazgeçmişti.²⁰⁸ 15 Temmuz 1840'ta İngiltere, Rusya, Avusturya ve Prusya arasında imzalanan Londra Mukavelesi ile Mısır isyanının bastırılması ve boğazların kapalı hale getirilmesi ilkesi benimsendi. Böylelikle, Rusya amacına ulaşmış, İngiltere'yi yanına çekmiş oluyordu.²⁰⁹

Bu sözleşme Boğazlar sorunu tarihinde dönüm noktası olarak kabul edilebilir. Çünkü Osmanlı Devleti'nin varlığının sürmesi için kolektif garantörlük anlayışı ortaya çıkmıştı. Bunun yanı sıra yabancı devletlerin savaş gemilerinin Boğazlardan geçişine dair izin vermeme hakkı (Ecdattan mevrus hakkı) bir kez daha tekrarlanmıştı ki bu, aslında Rusya'ya karşı alınan bir önlemdi.²¹⁰ İngilizler de doğal olarak bu durumdan fazlasıyla memnun kalmıştı.

Fransa'nın başta İngiltere olmak üzere diğer büyük güçlerle arasındaki gerginlik 1840'tan itibaren göreceli olarak biraz daha yumuşamıştı. 13 Şubat 1841'de Fransızlar da barış zamanında Boğazların Osmanlılarınkiler haricinde savaş gemilerine kapanacağını güvence altına alan ülkelerden birisi olmayı kabul etmiş ve İngiltere, Rusya, Prusya ve Avusturya ile birlikte resmi bir antlaşma imzalamıştı. Bu antlaşma içerik itibarıyla Temmuz 1840'dakinin bir tekrarıydı.²¹¹

Aslında 1841 Antlaşması Rusya'nın savaş gemileri için Boğazlardan Akdeniz'e serbest geçiş olasılığını ortadan kaldırırsa da, antlaşma barış zamanında ne İngiliz ne de Fransız gemilerinin Karadeniz'e çıkamayacağı anlamını taşıyordu.²¹² Ne var ki İngiltere sonraki yıllarda Londra Sözleşmesi'ne riayet etme konusunda bir sorumluluk hissetmedi. 1853'te, Kırım savaşı sırasında hem İngiliz hem de Fransız filosu Karadeniz'e gireceklerdi.²¹³

²⁰⁸ Potshveriya, B.M. "Rusya-Türkiye İlişkilerinde Boğazlar Sorunu", **Dünden Bugüne Türkiye ve Rusya**, Der: Gülten Kazgan, Natalya Ulçenko, (Çev.: Hakan Aksay), İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları, Kasım 2003, ss. 85-87

²⁰⁹ Keleş, Erdoğan. A.g.m. ss.149-194

²¹⁰ Potshveriya, B.M. a.g.m. s. 87

²¹¹ Anderson, a.g.e., s. 124

²¹² Anderson, a.g.e., s. 124

²¹³ Potshveriya, B.M, a.g.e., s. 88

Bu antlaşmayla beraber, Osmanlı devletinin parçalanmasının ardından kurulacak siyasal birimlere dair siyasal faaliyetlere bir süre ara veriliyordu. Ancak, 1839 Londra sözleşmesi de dâhil olmak üzere, 1840 sonrası diplomatik olayları, Rus-Avusturya anlayış birliğinin, içine İngiltere’yi alıp Fransa’yı dışarıda tutacak şekilde genişletilmesine neden olacaktı.²¹⁴

2.2.2. İmparatorluk ve Diplomasi

1789 Devrimi’nin Avrupa’ya yaydığı milliyetçilik ve özgürlükçülük düşünceleri Napolyon’un Leipzig Savaşı ile kesin bir yenilgiye uğratılmasının ardından 1815 Viyana Kongresi’nde dizginlenmeye çalışılmıştı. Ancak, Avrupa ve Avrupa halkları arasındaki değişim rüzgârları şiddetini dindirmemişti. Özellikle 1830 İhtilali ile Fransa’da tahta çıkan Louis Philippe’in dayandığı burjuvaziyi ön plana taşıyan ekonomik yapı, Avrupa’da işçi sınıfının kaderini değiştirmişti. İşçilerin kötü çalışma ortamlarında fazla iş saatine karşılık daha az ücret gibi ekonomik sorunları vardı. İşte bu sorunların çözümü için greve giden işçilere karşı Louis Philippe sert tedbirler alıyor, kişisel özgürlükleri her geçen gün daha çok bastırıyordu.²¹⁵ Yönetim burjuvazinin yanındaydı. Liberallerle sosyalistler Louis Philippe’e karşı birleşerek 1848 Devrimi’nin kıvılcımını yakacaklardı.

Avrupa’da ise liberal akım 1848 ayaklanmaları içinde etkisini arttırmış olsa dahi, İtalya’da, Almanya’da, Avusturya’da ve Macaristan’da ayaklanmalar, yabancı yönetime ve Avusturya Başbakanı bir başka ifade ile Viyana Düzeni’nin mimarı Metternich’in sindirme politikasına karşı, milliyetçi bir özellik taşımaktaydı.²¹⁶

Şark Meselesi ve Osmanlı İmparatorluğu’nu doğrudan etkileyen isyan ise Avusturya-Macaristan İmparatorluğu içerisinde patlak verecekti. Çokuluslu bir yapıya sahip olan İmparatorlukta, Macarlar ulusal bağımsızlık için ayaklanıyor, halkın Metternich’e karşı “*anayasa ve özgürlük*” isteği isyanın en önemli dinamiği oluyordu.²¹⁷

²¹⁴ Sander, *Anka’nın Yükselişi...*, s. 224

²¹⁵ Sander, *Siyasi Tarih-İlk Çağlardan...*, s. 186-187

²¹⁶ Sander, *Siyasi Tarih-İlk Çağlardan...*, s. 189

²¹⁷ Sander *Siyasi Tarih-İlk Çağlardan...*, s. 192

Öte yandan ve çalışmamız açısından asıl önemli nokta ise 1848 Devrimleri ile bir kez daha İngiltere ve Rusya'nın Yakındoğu'da gerçek anlamda bir işbirliğinden ne denli uzak olduğunun görülmesi olmuştur.

Bakıldığında, Palmerston Rus birliklerinin Macaristan'da tekrar Habsburg iktidarının kurulmasına yardım etmesine karşı çıkmamasını istemekteydi. Rusya'dan Macaristan'a olan tek geçiş yolu Tuna Prenslikleri olduğundan, 1848 yazında Rus ordusunun kısa süre önce Eflâk'ta başlayan zayıf isyan hareketini bastırmasına karşı çıkmamıştı. Fakat 1849 Ağustos ayında Macaristan direnişi sona ermişti ve ardından Macar ve Leh isyancılar Osmanlı topraklarına sığınmaya başladılar. İşte bu devrimcilerin Osmanlı ülkesinde barınmaları kısa süre içinde uluslararası krize dönüşecekti.²¹⁸

Bu krizin temelinde yatan sebepler bakış açısında göre farklılık göstermektedir. Rus hükümeti Polonyalıların, Avusturya hükümeti ise Macarların geri iade edilmesini istiyorlardı. Ancak bu kriz süresince Babiâli, Palmerston'un ve İngiliz kamuoyunun açık desteğini alacaktı.²¹⁹ İngilizler, Mısır sorununda da Osmanlı'nın bütünlüğünden yana tavır koymuşlardı. Sadrazam Reşit Paşa, İngiliz ve Fransızların desteklerinden emin olduktan sonra Rusya ve Avusturya'nın taleplerini 17 Eylül'de geri çevirecekti.²²⁰

Bir başka ifade ile diplomatik ilişkiler kesiliyordu. Savaş ihtimali belirlediğinde İngiliz ve Fransız donanmaları Çanakkale açıklarına gelirken, Fuat Paşa ise Osmanlı devletinin tutumunu Çar'a anlatmak için Petersburg'a gönderiliyordu. Bu arada mültecilerin çoğu da çoktan Müslüman olarak önemli görevlere getirilecekti.²²¹

İngiliz ve Fransızların Osmanlılara olan desteklerini gören I. Nicholas Polonyalı sığınmacıların iade edilmesi isteğini geri çekti. Rus desteğinden mahrum Avusturyalılar da tek başına Macar sığınmacıların iadesi talebi üzerinde ısrar edemedi.²²² Padişah Abdülmecit, "*Tacıımı veririm, tahtımı veririm fakat devletime sığınanları asla vermem*"

²¹⁸ Anderson, a.g.e., s. 132

²¹⁹ Anderson, a.g.e., s. 132

²²⁰ Akşin, a.g.e., s. 130

²²¹ Akşin, a.g.e., s. 130

²²² Anderson, a.g.e., s. 132

vecizesi ile tarihe geçerken sığınmacıların arasında Macar devlet başkanı Lajos Kossuth gibi önemli bir kahraman da bulunuyordu.

Kossuth önce Vidin'e ardından Şumnu'ya ve son olarak da Şumnu'dan Kütahya'ya nakledilecekti.²²³ Tarih, 31 Ocak 1850 idi ve burada ailesi ile birlikte bir yıl yaşayacak, Türkçeyi öğrenecek ve hatta bir Türkçe Gramer dahi hazırlayacaktı.²²⁴ Macaristan'ın özerklik temelinde demokratik bir şekilde yeniden örgütlenmesine ilişkin Anayasa tasarısını da yine Kütahya'da 1851 Nisan'ında hazırlayacaktı.²²⁵ 1 Eylül 1851'de Kütahya'dan ayrılıp önce İngiltere'ye sonra da Amerika'ya giden Kossuth son olarak yerleştiği Toronto'da 20 Mart 1894'te ölecekti.²²⁶

Bu önemli tarihsel kişiliğe kısa bir parantez açtıktan sonra konuya yeniden döndüğümüzde Osmanlı coğrafyasında sorunların bitmediğini rahatlıkla görebiliriz. Ruslar, 1774'te imzalanan Küçük Kaynarca Anlaşması ile birlikte Osmanlı İmparatorluğu içindeki Ortodoksların himaye hakkına sahip olmuştu. Tanzimat Fermanı'nın ardından ise İngiltere'nin Protestan, Fransa'nın ise Katoliklerin koruyuculuğunu üstlenmesi Rusya için doğal olarak memnun olunacak bir durum değildi. Çünkü bunun anlamı Osmanlı Devleti'nin iç işlerine karışma konusunda karşısına rakiplerin çıkmış olmasıydı.²²⁷

Güçlü bir Türkiye görmek istemeyen ve başlatılan köklü reformlarla Türkiye'nin giderek Rus nüfuzundan uzaklaşarak müdahale alanının azalmasından kaygı duyan Rus Çarı²²⁸, Ortodoksların haklarını öne sürerek etki kazanmak istiyordu. Macar İhtilâli'ni bastırmanın getirmiş olduğu özgüvenle, I. Nikola Prens Mençikof'u, 1853'de, İstanbul'a

²²³ Macaristan Dışişleri Bakanlığı, "Macaristan'dan Gerçekler", 3.Sayı, 2001 <http://www.mfa.gov.hu/NR/rdonlyres/A10319A0-210B-432D-A64FEA879CAEC3A9/0/kossuthtorok.pdf> (Erişim tarihi: 13.01.2012)

²²⁴ Kossuth Evi Müzesi, tr. Wikipedia, http://tr.wikipedia.org/wiki/Kossuth_Evi_M%C3%BCzesi (Erişim tarihi: 13.01.2012)

²²⁵ Macaristan Dışişleri Bakanlığı, "Macaristan'dan Gerçekler", 3.Sayı, 2001, <http://www.mfa.gov.hu/NR/rdonlyres/A10319A0-210B-432D-A64FEA879CAEC3A9/0/kossuthtorok.pdf> (Erişim tarihi: 13.01.2012)

²²⁶ Türkiye'deki Macar Anıtları, <http://www.rodosto.hu/tr/kutahya.html> (Erişim tarihi: 13.01.2012)

²²⁷ Süleyman Erkan, "Savaş ve Barış Bağlamında XIX. Yüzyıl Uluslararası İlişkileri'nin Özellikleri", **SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Aralık 2010, 22, ss.93-115

²²⁸ Hasan Şahin, "Şark Meselesi Çerçevesinde Osmanlı-İngiliz İlişkilerine Genel Bir Bakış (Başlangıcından Paris Barışı'na Kadar)", **A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, 29, Erzurum 2006, ss.:213-237

olağanüstü elçi olarak gönderecekti. İstanbul'da diplomatik kuralları hiçe sayan Mençikof, adeta zafer kazanmış bir general gibi hareket ederek Osmanlı Devleti Dışişleri Nazırı Fuat Efendi ile görüşmeyi reddetmiş ve Kudüs'teki Beytü'l-Lâhim Kilisesi'nin anahtarının Ortodokslara devrini istemişti.²²⁹ Bu yeni bir soruna atılan ilk adımdı.

Aslında, Kutsal yerler sorunu uzun bir geçmişe sahipti. Yüzyıllar boyunca Katolik ve Ortodoks rahiplerin ve asillerin Kudüs, Nasıra ve Beytü'l-Lahim'deki kiliselerinin hakları konusunu tartışması, Osmanlı otoritelerini konu üzerinde bir çözüm arayışına itmişti. Sultan tarafından 1690 yılında yayınlanan ferman ile Latinler kutsal yerler konusunda üstünlük kazanmış oluyordu. Ferman aksaklıklarla uygulansa da 1740 yılında Latinler Yunanlı rakiplerine karşı kesin ve kalıcı bir zafer kazanmış gibiydi. Aynı yıl Osmanlıların Fransızlar ile imzaladığı kapitülasyonlar ile birlikte Latinler önemli imtiyazlara sahip olacaklardı. İzleyen yüzyılın sonlarında ise Latinlerin teorik üstünlükleri pratikte kaybolacaktı. Yunanlıların artan gücü ve takipçilerinin daha dindar ve Kutsal Yerleri ziyaret eden hacılar içinde Ortodoks kilisesine bağlı olanların sayısının Latinlerden fazla olması ve hacıların Yunan manastırlarını ve rahiplerini zenginleştirmesi bu durumun temel dinamiği idi. Ayrıca, 1840'lardan itibaren Fransız ve Rus hükümetleri de himayeleri altındaki insanları giderek daha fazla desteklemeye başlamışlardı.²³⁰

Ancak, yine de Fransızlar, Fransız İhtilali'nden ötürü soruna görece daha az ilgi göstermekteydiler. Ne var ki, 1848 İhtilali'nin ardından Napolyon'un katolik köylülerinin oyları sayesinde önce Cumhurbaşkanı, ardından da İmparator olması nedeniyle, Fransa hükümeti bu sorun üzerinde yeniden rol üstlenmek istedi. Rusya ise mülteciler meselesinin yarattığı olumsuzluğu kazanacağı bir üstünlükle gidermeyi amaçlarken esasında Balkanlarda bulunan Ortodoks Slav ulusları da Osmanlı yönetiminden koparmayı amaçlamaktaydı.²³¹

Fakat Rusya, İngiltere ile Fransa arasında başlayan yakınlaşmanın amaçlarına ulaşmasında engel oluşturacağını fark etmişti. Bu bağlamda Çarın, bazı girişimleri olacaktı. Bu amaçla, 9 Ocak 1853'te İngiliz elçisi Sir George Hamilton'a St. Petersburg'da

²²⁹ Erkan, a.g.m

²³⁰ Anderson, a.g.e., s. 133

²³¹ Akşin, a.g.e., s. 130

Osmanlı'yı paylaşmayı önerecekti: "Elimizde hasta bir adam var, çok ağır hasta ve gereken düzenlemeleri yapmadan elimizden kayarsa çok yazık olur."²³²

Bundan sonra İngilizler ve Çar gizli görüşmelere başlayacak ve Osmanlı Devleti için kullanılan "Avrupa'nın hasta adamı" ifadesi bu görüşmelerin ardından yaygınlık kazanacaktı.²³³

Çar'ın diğer bir girişimi ise Prens Mençikov'u yukarıda bahsedildiği gibi İstanbul'a göndermesi olacaktı. Mençikov'un Osmanlı idarecileriyle iyi anlaşamasa da hatta sadrazamlar ile hiç görüşmemiş olsa dahi Fransız elçisi ile kutsal yerler konusunda uzlaşacaktı. Fakat hala Ortodoks uyruklarının Rusların himayesi altına alınması konusunda ısrarını sürdürüyordu. Yeni fakat tecrübeli Sadrazam Reşit Paşa bunu kesin bir dille ret ederken, Mençikov ise İstanbul'dan gayet kızgın bir şekilde ayrılacaktı. Rusya isteği kabul edilene dek Memleketeyn'i* işgal edeceğini bildirdikten iki hafta sonra İngiliz ve Fransız donanmaları Çanakkale'ye geliyorlardı.²³⁴ Çünkü bir sonraki aşamada Ruslar İstanbul Boğazı'nın Karadeniz filolarınca kuşatılacağını ardından da Balkan eyaletlerinin bağımsızlıklarının tanınacağını ilan etmişlerdi.²³⁵ Ruslar geri adım atmayacaktı. Gerek Canning Babıâli nezdinde gerekse de Viyana'da Rusya dışında toplanan 4 büyük devlet azınlık hak ve ayrıcalıkları üzerine bildirimlerde bulunacaktı ve Viyana da Viyana Notası olarak ifade edilen bir uzlaşma oluşacaktı. Bu arada Memleketeyn'de devam eden işgal durumu İstanbul'da kamuoyunu harekete geçirecek ve Babıâli'de toplanan meclis eğer işgal son bulmazsa savaş kararı alacaktı.²³⁶ Bu savaş Osmanlı tarihinde önemli bir nokta olan Kırım Savaşı'ydı ve Kırım Savaşı'nın ardından Şark Meselesi yeni bir boyut kazanacaktı.

²³² Harold Temperlay, **England And The Near East: The Crimea**, Londra: Longmans Green and Co., 1936, s. 272

²³³ Sander, **Anka'nın Yükselişi...**, s. 226

* Eflak ve Boğdan'a bir arada verilen isim

²³⁴ Akşin, a.g.e., s. 131

²³⁵ Anderson, a.g.e., s. 142

²³⁶ Akşin, a.g.e., s. 131

2.3. Yeni Avrupalılar

2.3.1. Kırım Savaşı

Memleketeyn’de İşgal son bulmamıştı. 29 Eylül 1853’de Padişah, Rusya ile savaş kararı alan meclisi onaylayacak ve 10 Ekim’de Tuna Prenslikleri’nin yani Memleketeyn’in derhal boşaltılmasını isteyen Babıâli ültimatomu Prens Gorchakov’a sunulacaktı. Böylelikle, Rusya eğer Osmanlı taleplerini kabul etmez ise savaş kaçınılmaz hale geliyordu. Ekim’in 23’ünde Osmanlı topları Tuna üzerindeki bir Rus gemisine ateş açtı ve dört gün sonra Osmanlı ordusu nehri geçti. Bu tarihlerde Kafkasya’da da çatışmalar başlayacak ayrıca, 15 Kasım’da İngiliz ve Fransız savaş gemileri de İstanbul’a gelecekti.²³⁷

Büyük Güçlerin devreye girişi savaşı kısa zaman içinde noktalayacak gibi gözükmekteydi. Rusya da İngiltere, Fransa, Avusturya ve Prusya’nın arabuluculuğunu kabul etme seçeneğini yadsımıyordu. 13 Aralık tarihinde Babıâli de söz konusu devletlerin arabuluculuğunu kabul etmişti. Ne var ki, İngiliz kamuoyundaki Rus karşıtı tavır giderek şiddetlenmekteydi. Fransa’da ise durum İngiltere’dekinden biraz daha farklıydı. Çünkü Napolyon, Kutsal Yerler açısından istediğini almış ve Rusya ile yaşanılacak bir çatışmanın fayda getirmeyeceğini düşünmekteydi. Ancak İngiliz basını ve kamuoyu parlamento içinde de bir ikilik yaratmıştı. 30 Kasım’da Sinop limanında Osmanlı Filosu’nun Rusya’nın Karadeniz filosu tarafından imha edilmesinin ardından İngiliz kamuoyundaki çeyrek yüzyıllık Rus karşıtı propaganda tepe noktasına ulaşıyordu.²³⁸

Bu noktada Sinop olayının üzerinde biraz durmak gerekir. Öncelikli olarak Tuna’da Osmanlıların saldırısı önemli bir sonuç getirecek gibi gözüküyordu. Rus komutan Prens Gorchakov, Bükreş civarlarındaki yeni savunma hattına çekilirken, Güney Kafkasya’da ise Prens Vorontsov ordularının yeterli güce sahip olmadığını, Osmanlıların Kafkasya’ya asker ve cephane getirdiği takdirde Gürcistan sıra dağlarının sonraki bahara dek elde tutmaya imkân olmayacağı hususunda Çar’ı uyarmıştı.²³⁹ Fakat kış yaklaşıp söz konusu

²³⁷ Anderson, a.g.e., s. 146

²³⁸ Anderson, a.g.e. s. 146-147

²³⁹ John Shelton Curtiss, **Russia’s Crimean War**, Durham, NC: Duke University Press, 1979, ss.:186-188

cephelerde çatışmalar kesildiğinde Karadeniz’de deniz gücü hala Rusların üstünlüğü altındaydı.

25 Kasım’da Sivastopol’den demir alan Rus filosu Karadeniz’in güneyi boyunca ilerlerken Sinop’ta Osmanlı donanmasıyla karşılaştı. Ruslar Sivastopol’e geri dönerken Osmanlılar İstanbul’dan takviye kuvvet istemekteydiler. Çünkü kesin olan bir şey vardı ki Ruslar daha güçlü bir şekilde geri geleceklerdi. Ancak Sinop’un İstanbul’a olan uzaklığı Sivastopol’e olan uzaklığından üç kat daha fazlaydı. Sinop’a destek gelemeden Rus saldırısı başlamıştı. Osman Paşa komutasındaki Osmanlı donanmasının çoğu batmış ya da Osman Paşa’nın bindiği birinci gemi gibi karaya oturmuştu. Osman Paşa esir düşmüş, felaketten sadece bir Osmanlı gemisi kurtulmuştu. Bu gemi kırk sekiz saat sonra başkente ulaşmış, Sultan’a ve Boğaz’da demirli İngiliz ve Fransız filolarının komutanlarına felaketi haber vermişti. Yukarıda da ifade edildiği gibi Rusya’nın bu saldırısı İngiltere’de basın ve kamuoyunca “Sinop Katliamı” şeklinde değerlendirilecekti.²⁴⁰

İngiliz basınına bakıldığında The Times gazetesinin bir başyazarı, “İngiliz halkı, Rusya’nın Avrupa’ya koşullar dayatmasına ya da kıyılarında çeşitli ülkelerin çıkarları bulunan Karadeniz’i bir Rus gölü haline getirmesine asla izin vermemekte kararlıdır.” şeklinde ifadeler görülmektedir.²⁴¹

Morning Chronicle ise, “*Saldırganı bir darbeye durdurmak, Sinop’a yardım göndermek kadar insanlık görevidir*” diye yazmıştı. 1854 Ocak ayının ilk haftasının sonuna gelindiğinde, 10 İngiliz ve 9 Fransız gemisi Boğaz’da kuzeye doğru hareket ediyordu. Dört İngiliz gemisi, Osmanlı askerlerini Sinop’tan Trabzon’a taşımaya başlamıştı. Rusya ve Osmanlı’nın Batılı müttefikleri arasında savaş neredeyse kesindi.²⁴²

1 Şubat’ta Londra ve Paris’teki Rus temsilcileri, talimat aldıklarından üzere sordukları sorulara, İngiliz ve Fransız filolarının Karadeniz’de Osmanlıların Ruslara saldırmasına engel olacakları ve aynı zamanda bir Rus limanından ötekine destek ve asker sevk edilmesini engelleyecekleri cevabını almışlardı. Bu bir anlamda savaş ilanıydı. 4

²⁴⁰ Palmer, a.g.e., s. 199-200

²⁴¹ Palmer, a.g.e., s. 200

²⁴² Palmer, a.g.e., s. 200-201

Mart'ta Rus temsilciler pasaportlarını aldılar ve 6 Mart'ta Rusya'ya geri dönmek üzere yola çıktılar. 12 Mart'ta ise İngiltere ve Fransa Osmanlı Devleti ile bir antlaşma imzaladı ve böylelikle Osmanlı topraklarının Ruslara karşı savunmasını üstlenmiş oldular. Londra ve Paris 28 Mart'ta resmen savaş ilan edecekti.²⁴³

12 Mart Antlaşmasında, “Sultan’ın tahtının bağımsızlığına ve Osmanlı İmparatorluğu’nun toprak bütünlüğüne karşı girişilen Rus saldırısına karşı koymak için, İngiltere ile Fransa Sultan’ın yardım isteğini kabul etmişlerdir... Batılı imzacı devletler, Osmanlı İmparatorluğu’nun şimdiki sınırları içinde varlığını sürdürmesinin Avrupa devletleri arasındaki güç dengesin korunması için gerekli olduğunda görüş birliği içindedirler” yazmaktaydı.²⁴⁴

Savaşa giden yolda hemen hemen katkısı olmayan hiç kimse yok gibiydi. Babıâli’nin Viyana Notası’nı reddetmesi savaşın belki de sadece fitilini ateşlemişti. Öncesinde III. Napolyon’un, ayrıntısı yukarıda belirtilen Kutsal Yerler sorununu durup dururken ortaya çıkarması ise şüphesiz olayların başlangıcıydı. 1. Nikola ise Kutsal Yerler konusunda hukuki bakımdan olmasa da sağduyu anlamında haklıydı. Bununla birlikte durumu doğru analiz ettiği söylenemezdi. Özellikle, İngilizlerin kendisiyle aynı görüşü paylaştığı noktada kuvvetli derecede yanılmıştı. Diğer yandan, Avusturya’nın desteğinin Rusya ile olduğunu kesin bir gerçek olarak görmüş, 1853’te İstanbul’daki atmosferi doğru tahlil edememiş ve bu sert iklime Prens Mençikov’u gönderip durumu daha da olumsuzlaştırmıştı. Ancak en önemlisi Memleketeyn’i yani Tuna Prenslikleri’ni işgal ederek askeri güç kullanmıştı.²⁴⁵

İngiltere açısından ise hassas ve bölünmüş bir hükümet ve kamuoyu savaşın tetikleyicilerindendi. Halkın siyasi bakımdan bilinçli kesimi 1854 yılının başında açıkça savaş istemeye başlamıştı. Buna karşın, Rus ve Fransız halkları savaş istemiyorlardı. Kamuoyu baskısı ve Fransa ile ittifakı tehlikeye sokmama kaygısı içinde olan hükümet Rusya ile çatışmaya sürüklenecekti.²⁴⁶

²⁴³ Anderson, a.g.e., s. 148

²⁴⁴ Sander, **Anka’nın Yükselişi...**, s. 233

²⁴⁵ Anderson, a.g.e., s.148-149

²⁴⁶ Anderson, a.g.e., s.149

Açıkcısı Kırım Savaşı, bir dizi yanlış değerlendirme, yanlış anlama, gurur ve inatçılığın sonucu olarak üst üste gelen çok fazla tesadüfün ve birikimin sonucu olarak çıkmıştır.²⁴⁷

Rusya'nın Eflak ve Boğdan'a girmesine destek vermeyen Avusturya ise Haziran 1854'te Osmanlı hükümetiyle vilayetlerdeki egemenlik haklarını barış sağlanana dek Avusturya'ya devreden bir antlaşma imzalayacaktı. Rusya istekli olmasa da geri çekilmek zorunda kalıyor ve Eflak ve Boğdan'da bulunan Rus askerleri izleyen iki ayda Avusturyalılarla yer değiştiriyorlardı. Savaş nedenlerini (casus belli) kaybeden müttefikler Karadeniz'deki Rus donanmasını yok etmek için Kırım'a saldırıyı planlıyordu.²⁴⁸

Bu bağlamda, Tuna Prenslikleri'nin boşaltılması savaşın tüm seyrini ve şeklini farklı bir boyuta taşıyacaktı. İngiliz ve Fransız stratejisinin tasarlamış olduğu gibi Varna'dan Tuna boyunca Odessa yönünde hareket etmek, Eflak ve Boğdan'ın hiç olmazsa görünüşte tarafsız bir ülkenin sorumluluğu altına girmesiyle imkânsız bir hal almıştı. Bunun sonucunda, Karadeniz'deki Rus deniz gücünün imha edilmesi bahsedilen düşüncenin fiiliyata geçmesi oldu ve 14 Eylül 1854'te 50.000 İngiliz ve Fransız askerinin karaya çıkışıyla Kırım'da savaş başladı.²⁴⁹

Yunanistan da müttefikler tarafından baskı altında tutulacaktı. Pire ve Atina izleyen birkaç yıl boyunca Fransız işgali altında kalacaktı.²⁵⁰ Osmanlı Devleti'nin yanında savaşa katılan İngiltere ve Fransa'ya İtalyan ulusal birliğinin sağlanması açısından İngiltere ve Fransa'nın desteğini almak için Piyemonte de eklenmişti.²⁵¹ Ancak, savaş hiçbir tarafa fazladan itibar ya da kazanç sağlamamıştı. Müttefiklerin tek önemli başarısı Rusya'nın müstahkem mevkiisi olan Sivastopol'ün ele geçirilmiş olmasıydı fakat bu başarının maliyeti de oldukça yüksek olacaktı.²⁵²

²⁴⁷ Anderson, a.g.e., s.149

²⁴⁸ William Hale, **Türk Dış Politikası 1774-2000**, (Çev.: Petek Demir), İstanbul: Mozaik Yayınları, Mart 2003, s. 16

²⁴⁹ Anderson, a.g.e., s.151

²⁵⁰ Akşin, a.g.e., s. 132

²⁵¹ Sander,, **Anka'nın Yükselişi...**, s. 233

²⁵² Zurcher, a.g.e., s. 54

Osmanlı Devleti içinse durum daha değişti. Kırım Savaşı, Osmanlı ülkesinde modernleşmeye başlayan hayatın her alanını etkilemişti. Özellikle Rusya'dan gelen yoğun kitlesel göçler beraberinde yeni fikirler de getirirken; başkentteki yabancı sayısının hiç olmadığı kadar artışı yeni bir etkileşim sağlamış ve Türkiye'nin küresel ekonomiyle entegrasyonunu hızlandırmıştır.²⁵³ İşte bu entegrasyon Şark Meselesi'nin ekonomik boyutu bağlamında geri dönülmez bir anlama sahipti.

Söz konusu bütünleşme bir anlamda belki de yeni bir devri başlatmıştı. Osmanlı pazarları tasfiye olurken, devletin artan giderlerini karşılama olanağı giderek azalmaktaydı. Bunun sonucu ise kuşkusuz dış borçlanma olacaktı. Uzun zamandır hazinesi perişan durumda olan ve Galata Bankerleri'nin ağında sürekli İngiltere ve Fransa tarafından dış borç baskısı altında kalan Babiâli'nin Avrupa devletleri önünde artık direnecek gücü kalmamıştı. Fransız bankerler ise Osmanlı'nın ithalatı sürdürebilmesi için faiz getiren kâğıt para basmasını önermekteydi. Faizli kâğıt para demek olan kaimeleri faizsizler izleyecek ve bunun sonucunda bankerlerin elindeki faizli kaimelerin pirimi artıp, faizsizlerin değeri dörtte üç oranında azalacaktı. 1840'ta çıkarılmış olan % 8 faizli kaimelerin cazibesi hoşlarına giden Avrupalı yatırımcılar Osmanlı'ya borç vermek isteyeceklerdi.²⁵⁴ İlk kez 1854'te 3,3 ve 1855'te 5,5 milyon Osmanlı altını değerinde, ancak İngiliz lirası üzerinden borçlanmaları olmuştu. Bu durum İdris Küçükömer'in ifadesi ile Osmanlı Devleti'nin, Batı finans baronlarının vesayeti altına düştüğü dönemin başlangıcı olacaktı.²⁵⁵

2.3.2. Paris Konferansı

1856, Osmanlı tarihi için bir durak noktası sayılabilir. 1699'dan söz konusu tarihe kadar geçen süre kapsamında devletin en temel amacı topraklarını korumak iken 1856'dan sonra bu amaç toprak bütünlüğü ülke içindeki ayrılıkçı hareketlere karşı korumak olmuştur.²⁵⁶

²⁵³ Orlando Figes, **The Crimean War: a history**, New York: Metropolitan Books, 2010, s. 401

²⁵⁴ Gülten Kazgan, **Tanzimattan 21.Yüzyıla Türkiye Ekonomisi: Birinci Küreselleşmeden İkinci Küreselleşmeye**, 1.Baskı, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, Mart 2002, s. 22

²⁵⁵ İdris Küçükömer, **Batılılaşma & Düzenin Yabancılaşması**, İstanbul: Profil Yayıncılık, Eylül 2009, s. 74

²⁵⁶ Tayfur Erdoğan, "1856 Paris Kongresi-1878 Berlin Kongresi Arasında Osmanlı Dış Politikası" **Çağdaş Türk Diplomasisi: 200 Yıllık Süreç (15-17 Ekim 1997-Ankara) Sempozyuma Sunulan Tebliğler**, (yay.haz.İsmail Soysal), Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1999, ss. 149-172

Şüphesiz ki, Osmanlı Devleti diplomasi ve savaşı kullanarak Avrupa siyaset sahnesinde belirgin olmayan bir rol üstlenmesine rağmen yine de eşsizliğini korumuştur. Avrupa devletleri kendilerini ifade ederken Osmanlıları giderek artan bir şekilde Avrupa topraklarında bir ordugâh olarak nitelendirirken aynı zamanda bu devletlerin bazıları bir savaşta Osmanlılarla müttefik olmaktan kaçınıyorlardı.²⁵⁷

Paris Kongresi 25 Şubat 1856'da başlayacaktı. Konferansın katılımcıları Osmanlı Devleti, Rusya, İngiltere, Fransa, Piyemonte, Avusturya ve Prusya idi. Rusya tarafından bozulmuş olan uluslararası dengenin Kırım Savaşı sonucunda yeniden inşa edilmesi ile birlikte Osmanlı Devleti de tarihinde ilk defa uluslararası bir kongreye Avrupa devletleriyle eşit düzeyde katılmış oluyordu.²⁵⁸

Kongre sonucunda alınan kararlar gereğince, Avrupalı devletlerce üstlenilecek bir güvence, özerk Tuna Prenslikleri'ni koruyacakken Sırbistan da tekrar örgütlenme hakkını kaybetmekteydi. Ancak Sırlar Avusturya ya da Osmanlı ya karşı Avrupa'nın güvencesini de kazanıyorlar, Tuna Nehri hakkındaki düzenlemeler ise sürekli bir komisyona bırakılıyordu.²⁵⁹ Böylelikle 1812'de Ruslarca ilhak edilen Güney Besarabya (Boğdan) ve Tuna deltası Moldavya'ya iade ediliyor iki Tuna prensliği Rusya'nın özel korumasından çıkarılarak Osmanlı hâkimiyetinin tanınmış olması koşuluyla büyük devletlerin ortak koruması altına giriyordu.²⁶⁰

1856 Paris Anlaşması'nın yalnız başına ayrı bir zeminde ele alınması gerekmektedir. Bunun temel nedeni Osmanlı Devleti'nin iç işlerinde yabancı güçlerin müdahalesini önleme ilkesinin ortaya konulmasıdır.²⁶¹ Şüphesiz ki bu bağlamda Osmanlı tarihi ile ve diplomasi tarihi ile ilgilenen birçokları için Paris Konferansı ve ardından

²⁵⁷ Donald Quataert, **The Ottoman Empire 1700-1922**, 2. Baskı, New York: Cambridge University Press, 2005, s. 86.

²⁵⁸ Hüner Tuncer, **Doğu Sorunu ve Büyük Güçler (1853-1878) Osmanlı'nın Kader Yılları**, Ankara: Ümit Yayıncılık, Nisan 2003, s. 69

²⁵⁹ Tuncer, a.g.e., s. 70

²⁶⁰ Lord Kinross, a.g.e., s. 512

²⁶¹ Roderic H. Davison, "The Modernization of Otoman Diplomacy in the Tanzimat Period", **Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi**, Sayı:11, 2000, ss. 862-874

imzalanmış olan barış antlaşması bir dönüm noktasıdır.²⁶² Paris Antlaşması'nı 30 Mart 1856'da Osmanlı Devleti ile birlikte Büyük Britanya, Fransa, Prusya, Sardinya ve Rusya imzalamıştır. Antlaşmanın en önemli ve tarihi maddesi ise kuşkusuz 7.maddesidir. Bu madde ile birlikte Osmanlı Devleti'nin Avrupa sisteminin(concert) ve kamu hukukunun sunduğu fırsatlara katılmasının kabul edildiği taraf ülkelerce ilan edilmişti. Ayrıca, Osmanlı İmparatorluğu'nun bağımsızlığına ve toprak bütünlüğüne saygı duyulacağı ve bu vaatle tam bir uyum içerisinde hareket edileceği ve buna bağlı olarak da aksi herhangi bir eylemin ortak sorun haline getirileceği bildirilmişti.²⁶³ Oysaki Osmanlı Devleti önceki dönemlerde de uluslararası ilişkilerde önemli roller üstlenmesine rağmen Avrupa devletler hukukundan yararlanma konusunda ne bir düşüncesi ne de böyle bir talebi olmuştu.²⁶⁴

O güne dek gerek kişiler arasında gerekse de ulusal azınlıkların veya dinsel grupların kayrılmasında Avrupalı güçler birçok bahane ile Osmanlı İmparatorluğu'ndaki yerli halkın iç işlerine müdahale etmişlerdi.²⁶⁵ İşte Paris Antlaşması'nın 9. maddesi doğrudan bu soruna karşı bir önlem gibiydi ve ilgili devletlere şu sözcüklerle duyurulmuştu: "Majesteleri Sultan'ın kendi İmparatorluğunun iç işlerine ve kendi tebaasıyla olan ilişkilerine toplu veya ayrı, her ne şekilde olursa olsun hiçbir şekilde yabancı güçlere müdahale hakkı verilmeyecektir."²⁶⁶

Öte yandan antlaşmaya göre Karadeniz tarafsız hale getirilmiş, bütün devletlerin ticaret gemilerine açılırken savaş gemilerine kapatılmıştı. Ne Osmanlılar ne de Ruslar, Karadeniz'de ne tersane ne donanma bulundurabilecekti. Ancak bu durum, Kırım Savaşı'nın galibi Osmanlı Devleti için bir haksızlık teşkil etmekteydi. Diğer taraftan, Padişah'ın uyruklarına reform vaat eden bir ferman çıkartacağını antlaşmada belirtilmesi Babıâli'yi büyük güçlerin baskısı altına sokuyordu.²⁶⁷

²⁶² Nuri Yurdusev ve Esin Yurdusev, "Osmanlı İmparatorluğunun Avrupa Devletler Sistemine Girişi ve 1856 Paris Konferansı", **Çağdaş Türk Diplomasisi: 200 Yıllık Süreç (15-17 Ekim 1997-Ankara) Sempozyuma Sunulan Tebliğler**, (yay.haz.İsmail Soysal), Ankara, Türk Tarih Kurumu, 1999, ss. 137-147

²⁶³ Yurdusev, Nuri ve Yurdusev, Esin. A.g.m, ss. 137-147

²⁶⁴ Tuncer, a.g.e., s. 70

²⁶⁵ Davison, a.g.m. ss.862-874

²⁶⁶ Davison, a.g.m. ss. 862-874

²⁶⁷ Tuncer, a.g.e., s. 71

Her ne kadar anlaşmada Osmanlı'nın içişlerine müdahale olmayacağı hükme bağlanmışsa da dış müdahaleler giderek arttı.²⁶⁸ Hatta kongre sürecinde dahi Osmanlı Devleti'nin bağımsızlık ve toprak bütünlüğü müzakere edilirken imparator Napolyon, İngiliz hükümetine Afrika-yı Osmanî'nin Fransa, İngiltere ve Sardinya devletleri tarafından paylaşılmasını öneriyordu.²⁶⁹ Bunun yanında Osmanlıların kapitülasyonların kaldırılmasına yönelik beklentileri de karşılanmamıştı. Bunun nedeni Osmanlı toplumu ve hukukunun Avrupalılara göre daha geri seviyeli olmasıydı.²⁷⁰ Ancak yine de, Paris Barış Antlaşması 15 Nisan'da Rusya'nın adı belirtilmese de açık bir şekilde Rusya'ya karşı olduğu anlaşılan başka bir antlaşma ile İngiltere, Fransa ve Avusturya tarafından Osmanlı İmparatorluğu'nun bağımsızlığı ve toprak bütünlüğü güvence altına alınıyor ve böylelikle Paris Barışı sağlamlaştırılıyordu.²⁷¹

Paris'te, Osmanlılar artık Avrupa devletler sisteminin bir parçası olmuşlardı.²⁷² Peki Avrupa devletler sisteminin bir parçası olmak Osmanlılara ne getirmişti? İlber Ortaylı bu durumu şu şekilde ifade etmektedir:

Rusya'dan, Hindistan'tan, Cava'dan bazı gençler gelip, Osmanlı eğitimi alırlar ve Osmanlı pasaportu edinirler. Ardından ülkelerine döndüklerinde, yerel makamlar düzeyinde bir Avrupa devletinin tebaası oldukları için çok eziyet görmezler, bu durum onlara bir dokunulmazlık kazandırır. Ya da Hollanda aleyhine çalışan Cava'da bir Müslüman aydın, Osmanlı olduğu için ne fazla hapsedilebilir ne de ağır bir cezaya çarptırılabilir.²⁷³

Diğer taraftan ise Batılı devletler ve Rusya arasında imzalanan Paris Antlaşması Şark Meselesi'ni yirmi yıllığına durdurmuştu. Padişah ise süreç içinde karışık durumları yüzünden Kırım Savaşı'na sebep olan hâkimiyeti altındaki Hristiyanlar için yeni bir önlem düşünecekti.²⁷⁴

²⁶⁸ Cezmi Karasu, "Tanzimat Dönemi Osmanlı Diplomasisine Genel Bir Bakış", **OTAM Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi**, Ankara: 4, 1993, ss. 205-222

²⁶⁹ Ali Fuat Türkgeldi, **Mesail-i Mühime-i Siyasiye Cilt: 1**, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları 1960, s. 140

²⁷⁰ Feroz Ahmad, **Bir Kimlik Peşinde Türkiye**, (Çev.: Sedat Cem Karadeli), İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, Aralık 2006, s. 42

²⁷¹ Anderson, a.g.e., s. 160

²⁷² Yurdusev, Nuri ve Yurdusev, Esin. a.g.m, ss. 137-147

²⁷³ İlber Ortaylı, **Avrupa ve Biz**, 11.Baskı, İstanbul: İş Kültür Yayınları, Mart 2008, s. 150

²⁷⁴ Lord Kinross, a.g.e., s. 512

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. DEVRİMLERİN ETKİLERİ VE OSMANLI İMPARATORLUĞU

3.1. Islahat Fermanı ve Sonuçları

1854 ile 1856 arası dönemde binlerce İngiliz ve Fransız askeri ve yanlarında getirdikleri ailelerinin İstanbul'da yaratmış oldukları kültürel etkileşim o zamana kadar sınırlı ve daha bölgesel olarak görülen Avrupa etkisinin tüm kente yayılmasına yol açtı. Bununla birlikte Kırım Savaşı sırasında askeri ve diplomatik destek aldığı İngiltere ve Fransa'ya karşı Osmanlılar siyaseten borçluluk hisseder olmuşlardı.²⁷⁵ Bu hislerin de büyük etkisiyle 18 Şubat 1856'da ilan edilen Islahat Fermanı ile Sultan Abdülmecit, Müslüman olmayan tebaanın geleneksel haklarını güvence altına alırken, dinsel özgürlük ve eşitlik vaadinde bulunuyordu. Bu durumun temel gayesi, Kutsal Yerler sorunu ile Kırım Savaşı'nın önemli bir nedeni olan, Rus Çarı'nın Yunan-Ortodoks tebaanın haklarını korumak amacıyla Osmanlı'nın içişlerine müdahalesini önlemektir. Bir önceki bölümde de ifade edildiği üzere Paris Antlaşması'nın 9. maddesi bu gayeyi güvence altına almıştı.²⁷⁶

Islahat Fermanı, Tanzimat'ı başlatmış olan Gülhane Hatt-ı Hümayunu'nun pek çok açıdan devamı olarak görülmektedir.²⁷⁷ Her iki ferman karşılaştırıldığında Gülhane Hatt-ı Hümayunu Osmanlı-Mısır savaşının ardından ilan edilirken, Islahat Fermanı ise Kırım Savaşı'nın sonunda ilan edilmiştir. Öte yandan, Tanzimat Fermanı, Mustafa Reşit Paşa tarafından belirgin bir yabancı etki olmadan hazırlanırken, Islahat Fermanı Ali Paşa ile Babıâli'deki İngiliz ve Fransız elçilerinin etkisiyle kaleme alınmıştır. Buna ek olarak, Tanzimat Fermanı yayınlanmasının ardından yabancı elçilere yalnızca, bilgi edinmeleri için bildirildiği halde, Islahat Fermanı Paris Konferansı'nın katılımcılarına antlaşmanın bir

²⁷⁵ Selçuk Akşin Somel, "Kırım Savaşı, Islahat Fermanı ve Osmanlı Eğitim Düzeninde Dönüşümler", **150.Yıldönümünde Kırım Savaşı ve Paris Antlaşması (1853-1856)**, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, <http://research.sabanciuniv.edu/5529/> (Erişim tarihi: 24.01.2012)

²⁷⁶ Sander Anka'nın Yükselişi..., s. 241

²⁷⁷ Mardin, "Baticılık", **Türk Modernleşmesi** s. 14

maddesinde ifade edilmek müsaadesiyle gönderilmişti. Hatta Islahat Fermanı'nda Sultan tarafından Sadrazama seslenilen giriş kısmında “*Osmanlı Devletinin iyiliğini isteyen ve dostu bulunan büyük devletlerin yardım ve himmetlerine*” gönderme yapılarak ferman üzerindeki yabancı etkisi açık bir şekilde görülebilmektedir.²⁷⁸

Bu doğrultuda Islahat Fermanı'ndan Paris Antlaşması'nda bahsedilmesini Tanzimat Fermanı'nın mimarı Koca Reşit Paşa, büyük bir yanlış olarak belirtmiş ve Islahat Fermanı'nın ülkeye zarar vermek için Avrupalılara verilmiş bir silah olduğunu eklemiştir. Hatta fermanı imzalayan Ali ve Fuad paşaların hain olduklarını dahi öne sürmüştü.²⁷⁹ Ancak yine de kabul edilmelidir ki gerek 1839 gerekse de 1856 düzenlemeleri Batılı güçlerin kazandıkları ekonomik ve bunun beraberinde gelen politik etkilerinin yarattığı teşvikler ile yürütülmüştür.²⁸⁰ En azından 1856'da batılı devletlerin güvenceleri olmasaydı Tanzimatçıların dışarıdan bir saldırı korkusu duymadan reformlarını serbestçe yapmaları çok daha sıkıntılı olacaktı.²⁸¹

Islahat Fermanı, Tanzimat'ta sağlanan temel hakların güvence altına alınması ilkesine eşitlik maddesini de eklemekte ve yirmi noktada Hristiyanlarla Müslümanlar arasında eşitlik sağlanması amacını gütmekteydi. Ne var ki bu gelişme Hristiyan tebaa lehine hükümlere sahip olmasından ötürü, Müslümanları memnun etmemiştir.²⁸² Hatta devrin önemli tarihçisi ve devlet adamı Cevdet Paşa, Sultan Abdülmecit'i kast ederek “*ahlâk-ı hasenesine de za'f gelerek seccadenin dört ucunu salıverdi*” diyerek oldukça ağır bir eleştiride bile bulunmuştur.²⁸³ Aynı Cevdet Paşa bu bağlamda 1856 Reformunu Hristiyanlar için bir mutluluk günü olarak nitelendirirken Müslümanlar adına ise atalarından gelen kutsal haklarını kaybettikleri bir matem günü olarak tanımlamıştır.²⁸⁴

²⁷⁸ Enver Ziya Karal, **Osmanlı Tarihi 6.Cilt**, 3.Baskı, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1983, s. 5

²⁷⁹ Erhan Afyoncu, “2.Tanzimat değil 2.Islahat Fermanı”, **Bugün Gazetesi**, 16 Mayıs 2010

²⁸⁰ Fatma Müge Göçek, **Rise of the Bourgeoisie, Demise of Empire: Ottoman Westernization and Social Change**, New York: Oxford University Press, 1996, s. 112

²⁸¹ Stanford J. Shaw ve Ezel Kural Shaw, **History of the Ottoman Empire and Modern Turkey Volume II: Reform, Revolution, and Republic: The Rise of Modern Turkey, 1808-1975**, Cambridge: Cambridge University Press, Digital printing 2005, s. 141

²⁸² Sander Anka'nın Yükselişi..., s. 242

²⁸³ Şükrü Hanioglu, “Türk Muhafazakârlığı Tanzimat ile Barışıyor mu?” **Sabah Gazetesi**, 20 Kasım 2011

²⁸⁴ Göçek, a.g.e., s. 112

Eşitlik getiren maddeler arasında başta siyasal haklar, ardından ise vergi ve askerlik hizmeti üzerindeki değişikliklerle artık Hristiyanlar da zorunlu askerlik yükümlülüğü altına giriyordu. Bunun yanı sıra artık Hristiyanlar da Osmanlı eğitiminden yararlanabilecek, ek olarak devlet memurluğuna da alınabilecekti.²⁸⁵ Müslümanlar ile gayrimüslimler arasındaki davalara karma mahkemeler bakacak, gayrimüslim cemaatleri dönemin şartları doğrultusunda yeniden yapılandırılacaktı. Diğer yandan Müslüman-gayrimüslim eşitliği önemle vurgulanarak gayrimüslimlerin haklarının ne şekilde güvence altına alınacağı da belirlenmişti. Osmanlı tebaasından bir kimseye yönelik hakaret içeren hitaplar yasaklanmıştı.²⁸⁶

Bu doğrultuda rahatlıkla ifade edilebilir ki Islahat Fermanı, kurumlaşmış bir yapı kazanan din ayrımını yok etmiş, vatandaşlığa geçiş sürecinde önemli bir aşama olmuştur.²⁸⁷ Zaten yurtseverlik ya da yurttaşlık fikri de bu çerçevede fermanla belirtilmişti.²⁸⁸ Yine vatandaşlığın temel şartlarından olan temsil hakkı da yerel yönetimler ve cemaat meclislerinde halkın temsili kapsamında ilk kez Islahat Fermanı'nda resmi olarak tartışılmıştır.²⁸⁹

Ferman ile birlikte Osmanlı ülkesinde liberal düşünce daha hızlı dolaşmaya başlarken, gazeteler kurulacak; Edebiyatta da batı tarzı benimsenecekti. Montesquieu ile Rousseau gibi filozoflar Türkçeye çevrilmeye başlanacaktı. Sultan Abdülaziz, Avrupa gezisine çıkarak Viyana, Paris ve Londra'ya giden ilk Osmanlı Padişahı olacaktı.²⁹⁰ Ancak öte yandan Müslümanlar ve azınlıklar farklılıklarının farkına daha fazla vardıkça hukuki eşitlik konusu Osmanlı Devleti'nde kutuplaşmayı arttırıyordu. Bu kutuplaşmayla birlikte toplumsal sınırlar yeni bir bilinç kapsamında Osmanlı İmparatorluğu'nun her noktasında tekrar çizilecekti.²⁹¹ Bakıldığında din farkı gözetmeksizin Osmanlı'da yaşam koşulları

²⁸⁵ Tuncer, a.g.e., s. 74

²⁸⁶ Erhan Afyoncu, "2.Tanzimat değil 2.Islahat Fermanı", **Bugün Gazetesi**, 16 Mayıs 2010

²⁸⁷ Mümtaz'er Türköne, **Türk Modernleşmesi**, 2.Baskı, Ankara: Lotus yayınevi, , Nisan 2006, s. 81

²⁸⁸ Roderic Davison, "Ondokuzuncu Yüzyılda Hristiyan-Müslüman Eşitliği Konusunda Türklerin Tavrıları" (Çev.:Mehmet Moralı), **Osmanlı-Türk Tarihi (1774-1923)** içinde, İstanbul: Alkım Yayınları, Şubat 2004, s.:175

²⁸⁹ Tevfik Çavdar, **Türkiye'nin Demokrasi Tarihi 1839-1950**, 3.Baskı, Ankara: İmge Kitabevi, Mart 2004, s. 26

²⁹⁰ Sander Anka'nın Yükselişi..., a.g.e., s. 242

²⁹¹ Göçek, a.g.e., s. 112

zaten çok zordu ve gayrimüslimler elde ettikleri hakları ön plana çıkartıp, cemaatlerine yönelik tedbirlerden en üst düzeyde yararlanmaya başladıkça Müslümanların öfkelerini üzerlerine çekmeye başlayacaklardı.²⁹²

Müslüman orta sınıf zayıflamaya başladıkça Hristiyan orta sınıf güçlenecekti. Laikleşen Hristiyan kesimde din adamlarının etkisi azalırken, cemaatler bireysel özelliklerini keşfedecekti. Müslümanlar ise kullanan Hristiyan tüccarlara karşı rekabet etmekte zorlanmaya başlarken ticaretten ve üretimden uzaklaşarak, devlet memurluğuna ve askerliğe yönelecekti.²⁹³ Fakat bürokratik kadroların şişkinliği iş bulma umutlarını azalttıkça halkın ıslahata olan tepkisi zaman içinde daha da artacaktı. Öte yandan imparatorluk içinde nüfuz kazanmak adına birbirleriyle tepişen birçok kesim vardı ve bunlar arasında sadece yerli tacirler aynı anda hem üreticiler, hem devlet görevlileri ve sahil kentlerinde bulunan yabancı ticarethanelerle temasa sahipti. Bu sayede yerli tacirler Osmanlı topraklarının iç kısımlarıyla ilgilenen tüccarlar için önemli bir köprü oluyordu. Bu yerli tacirler, Balkan vilayetlerinde Rum ve Ermeniler, doğu ve güneydoğuda Arap, İranlı, Ermeni, Rum ve Yahudilerdi.²⁹⁴

Yine bu süreç çerçevesinde ele alınması gereken bir diğer boyut ise, Osmanlı Devleti'nde bireyin doğumudur. Belki de bu nokta bütün her şeyin de çıkış noktasıdır. Çünkü politik olarak sistemden hizmet bekler duruma ulaşan ve sistemin içinde faaliyet göstererek yönetimi etkiler konuma gelen birey, talepleri karşılanmadığında –hele başka bir politik topluluğun parçası ise- büyük ve komşu devletlerin cesaretlendirmeleri ve koruması altında da olsa isyan etmemesi kaçınılmaz olacaktır.²⁹⁵ Bu anlamda Ortodokslar kendilerini Rus, Katolikler Fransız ve Protestanlar İngiliz olarak tanımlarken, zaten başlamış olan çeşitli milliyetçi isyanların bu dönemden sonra artmaması da düşünülemeyecektir. Her ne kadar Osmanlı İmparatorluğu'nda hayatını devam ettiren

²⁹² Caroline Finkel, *Rüyadan İmparatorluğa Osmanlı: Osmanlı İmparatorluğu'nun Öyküsü*, (Çev.: Zülal Kılıç), 2.Baskı, İstanbul: Timaş Yayınları, Şubat 2007, s. 408

²⁹³ Ahmad, a.g.e., s. 44

²⁹⁴ Kasaba, a.g.e., s. 60

²⁹⁵ Ersin Kalaycıoğlu ve Ali Yaşar Sarıbay, “Tanzimat: Modernleşme Arayışı ve Politik Değişme”, *Türkiye’de Politik Değişim ve Modernleşme* içinde, İstanbul: Alfa Aktüel Yayınları, 2007 s. 20

değişik uluslardan tebaayı “*Osmanlılık*” olarak ifade edilen soyut ve kapalı bir ulus duygusu boyutunda toplama çabası Islahat Fermanı’nda gündeme getirilmiş olsa bile.²⁹⁶

Sonuç olarak eşitlik uygulamasıyla gerçekleştirilmeye çalışılan reformlar bir anlamda yerleşik kurumlar ve yasal mevzuat eksikliğinden ötürü sınırlı olmuştur. Hatta Karpat’ın belirttiğine göre Osmanlı’da uygulanmak istenen “*demokratik süreçler*” esasen Avrupa’da dahi o sıralarda çok biliniyor sayılmazdı. Ferman’da belirtilen askerlik hizmetinde eşitlik hiç kimseyi memnun etmemiş, okullarda sağlanan eşitlik ise Hristiyan okullarının çok daha ileri konumda olmasından ötürü anlamsız kalmıştı. Ne var ki söz konusu eşitlik uzun dönemde Osmanlı Devleti’nde yerleşik Hristiyan grupların ekonomik gücüne yukarıda da anlatıldığı üzere büyük katkılar sağlamış ve onları milliyetçi mücadelelerinde dolaylı destek sağlayacak donanımına sahip kılmıştı.²⁹⁷ Aslında bu gruplar Karal’ın da vurguladığı gibi söz konusu Avrupa devletlerindeki –özellikle Rusya- birçok dindaşlarından daha iyi durumdaydılar. Bakıldığında İngiltere meşruti kraliyet ile Fransa ise imparatorlukla yönetilip sömürgeleri altında yaşayan milyonlarca insan perişan halde türlü yokluklar içindeyken Osmanlı devletinde yapılmaya/yaptırılmaya çalışılan ıslahatlar yine Karal’a göre kuzu ile kurtların mücadelesini hatırlatmaktadır.²⁹⁸

Bundan sonra Devlet Balkanlar’dan Ortadoğu’ya birbiri ardına patlayan isyanlar ile başa çıkmaya çalışırken ekonomisi iyice bozulacak ve çöküş süreci geri dönülemez bir noktaya ulaşacaktır. Şark Meselesi 1856’dan sonra büyük güçlerin elinde artık tam anlamıyla bir bumeranga dönüşecektir.

3.2. Islahat Fermanı Sonrası Şark Meselesi’nden Örnekler

3.2.1. Lübnan Olayları

Islahat Fermanı’nın Müslümanlar ve Hristiyanlar arasında eşitlik sağlamasının beklentilerin aksine olumsuz sonuçlar yarattığı yerlerden birisi de Suriye olmuştur. Osmanlı topraklarına 1516 Ekim ayında katılan bölgeye İmparatorluk, yüzyıllar boyunca

²⁹⁶ Çavdar, a.g.e., s. 26

²⁹⁷ Kemal Karpat, *Osmanlı’da Değişim Modernleşme ve Uluslaşma*, (Çev.: Dilek Özdemir), 1.Baskı, Ankara: İmge Kitabevi, Haziran 2006, s.34

²⁹⁸ Karal, a.g.e., s. 28

valiler ve kaymakamlar yollamış ancak bölgeyi geçmişi Haçlı Seferleri dönemine kadar uzanan bir sistemle, "Lübnan emiri" unvanı verilen Dürzî derebeyleri aracılığıyla yönetmişti.²⁹⁹

Bu bağlamda bölgenin idaresi Osmanlılar açısından sürekli potansiyel bir sorun kaynağı oluşturmıştır. Bunun temel nedenlerine bakıldığında bölgenin coğrafi ve sosyal dokusu ile Lübnan emirlerinin yarı-bağımsız statülerinin olduğundan fazla yetki ile hareket alanı bulmasıdır.³⁰⁰ Suriye olarak ifade edilen coğrafya aslında Halep, Şam, Sayda ve Bağdat olmak üzere dört eyalete ayrılmıştı ve etnik doku çeşitli kökenlerden oluşmaktaydı. Osmanlı idaresinde Arapça ortak dil olarak kabul edilmiş olsa da daha derinlemesine bir birlik oluşturulamamıştı.³⁰¹

Bu farklılık ve coğrafi yapı Osmanlı üzerinde etki alanını genişletmek isteyen güçler açısından oldukça büyük ilgiye sahip olmuştur. Özellikle Hindistan yolunun Doğu Akdeniz başlangıcının bu bölge olması sebebiyle sömürgecilik yarışında kilit bir konum kazanmıştır. Osmanlı Devleti'nin planlanmadan ani bir şekilde yıkılmasının tüm Avrupa ve hatta küresel dengeleri bozacağını bilen büyük güçler, bölgede nüfuz kazanmak için en makul seçenek olarak halkla iyi ilişkiler kurmayı tercih etmişlerdir. Bu amaç çerçevesinde Fransa Marunîleri, Rusya ise elbette Ortodoksları kendilerine bağlarken, İngilizler de Dürzîler ile yakınlık kurmaya çalışmıştır.³⁰²

Büyük güçlerin planlarına ek olarak Suriye'deki Mısır işgali ile bölgenin ekonomik ve sosyal yapısı önemli değişiklikler yaşamıştır. 1833 Kütahya Antlaşması'nın ardından Suriye valiliğini üstlenen İbrahim Paşa tüm dinlere eşit haklar vermiş, vergileri Hristiyanlar ve Müslümanlar arasında eşit bir şekilde paylaşmış, o güne dek askerlikten muaf olan Hristiyanları kendisine yönelik çıkma olasılığı bulunan isyanlara karşı silahlandırmıştır.³⁰³

²⁹⁹ Murat Bardakçı, "Lübnan'a Barış Gelsin Diye 1860'ta Kendi Valimizi Bile İdam Etmiştik", **Hürriyet Gazetesi**, 3 Eylül 2006

³⁰⁰ Haluk Ülman, **1860-1861 Suriye Buhranı: Osmanlı Diplomasisinden Bir Örnek Olay**, Ankara: Ankara Üniversitesi SBF Yayınları, 1966, s. 5

³⁰¹ Fahir Armaoğlu, **19. Yüzyıl Siyasi Tarihi 1789–1914**, 4.Baskı, İstanbul, Alkım Yayınevi, 2006, s. 265

³⁰² Ülman, a.g.e., s. 8

³⁰³ Şinasi Altundağ, "Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın Suriye'de Hâkimiyeti Esnasında Tatbik Ettiği İdare Tarzı", **Belleten**, VIII/30, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1944, ss. 231–243

Lübnan'da ise İbrahim Paşa Lübnan'ın ayrıcalıklı statüsüne son verse de elli bir yıllık Beşir al-Şihabi yönetimine son vermemiştir. Beşir al-Şihabi dengeli bir politika yürütebilmiş olsa da Dürzî feodalitesine karşı sert önlemler almıştır. Bu önlemler karşısına İbrahim Paşa'nın takip ettiği vergi ve askerlik politikasına karşı isyan çıkaran Dürzîler karşısında Marunîleri silahlandırması ile topluluklar arası geçimsizlik daha yüksek seviyelere ulaşmıştır.³⁰⁴ Bölge Osmanlı egemenliği altına girdikten sonra da sorunlar dinmemiştir. Mısır yönetimi sırasında sürgün edilen Dürzî liderler Lübnan'a dönerek eski yerlerini ve haklarını almak, yaşadıklarının sorumlusu olarak gördükleri Marunîlerden ve Şihab ailesinden intikam almak istemişlerdir. Marunîler ise Osmanlılar ile birleşip İbrahim Paşa yönetimine karşı verdikleri savaştan ötürü yeni beklentiler içine girmişlerdir.³⁰⁵

1841 ile 1845 yılları arasında karşılaşılan şiddetli anlaşmazlıkları çözümlmek için Babiâli Hariciye Vekili Şekip Efendi'yi Beyrut'a yollamıştır. Şekip Efendi burada ülkenin yönetimini bir yasa ve düzene bağlamış, yöneticilerin idari bağımsızlığına ve feodal beylerin haklarına bir sınır çizmiştir.³⁰⁶ Ancak Lübnan'da düzeni sağlamak hiç de kolay değildi. Çünkü büyük devletlerin konsolosları Dürzîlerle Marunîler arasındaki çıkar çatışmalarını bastırmakta tamamen farklı tavırlar almaktaydılar. Öyle ki, Şekip Efendi sivil halkın elindeki silahları toplamak ve Lübnan'ın çeşitli köşelerine dağılmış yabancıları düzen sağlanana kadar Beyrut'ta ikamet ettirmek isteği konsoloslarca Avrupa kamuoyuna Lübnan'ın özerkliğine son veriliyor şeklinde anlatılmıştır.³⁰⁷

Şekip Efendi düzeni Lübnan'a görünürde bir düzen sağlamış olsa da 1860 yılına doğru Lübnan'da Osmanlı yönetimine ve feodal yapılara karşı isyanlar ve Dürzî-Marunî çatışmaları olacaktır.³⁰⁸ Islahat Fermanı'nın ilanının ardından Cidde'de 15 Temmuz 1858'de çıkan kavganın ardından vatandaşlarını korumak isteyen Fransız konsolosu ve İngiliz konsolos muavininin öldürülmesi İngiltere ve Fransa'nın şehri topa tutmasına neden oldu. Bu müdahale Suriye'nin Müslüman halkı üzerinde oldukça olumsuz bir etki yaratacaktı. Zaten mevcut olan geçimsizlik İngiltere ve Fransa tarafından daha da kışkırtılacaktı. Elbette bunun önemli nedenlerinden birisi de Fransızların 1854 yılında,

³⁰⁴ Ülman, a.g.e., s. 14

³⁰⁵ Ülman, a.g.e., s. 14

³⁰⁶ Ülman, a.g.e., s. 20

³⁰⁷ Ülman, a.g.e., s. 21

³⁰⁸ Ülman, a.g.e., s. 25

Osmanlı'dan Süveyş Kanalı'nı açma imtiyazını elde etmeleri ile İngilizlerin yaşadığı memnuniyetsizlikti.³⁰⁹

1858 ile 1860 yıllarında yaşanan Dürzî-Marunî çatışması sırasında binlerce kişi öldü.³¹⁰ 1860 Mayıs'ında Halep'te Dürzîlerin Hristiyanlara yönelik saldırısı daha sonra tüm Lübnan'a yayılacak ve Dürzîler Marunîleri öldürerek mallarını yağmalamaya başlayacaklardı. 9 Temmuz 1860'da Şam'da çıkacak ayaklanmada Araplar ile Dürzîler önlerine çıkan her Hristiyanı öldüreceklerdi.³¹¹ Bardakçı, Babiâli'nin sonrasındaki tepkisini şöyle nakleder:

Lübnan'da toplumlar arasında kalıcı bir barış tesis etmenin sadece güç kullanarak mümkün olabileceğine inanan İstanbul, Tanzimat döneminin meşhur devlet adamlarından olan zamanın Hariciye Nazırı yani Dışişleri Bakanı Keçecizâde Fuad Paşa'yı tam yetkiyle bölgeye gönderdi. Paşa, Avrupa'nın Lübnan'da olup bitenlere karışmak üzere olduğunun farkındaydı ve müdahaleyi önleyebilmek için gayet sert tedbirlere başvurdu. Müslümanların zarar gören Hristiyanlar'a toplam 75 milyon kuruş tazminat ödemesini sağladı ve olaylara katılanları iki ayrı askeri mahkemeye sevk etti. Mahkemeler, sadece birkaç gün devam eden yargılamadan sonra 185 kişinin idamına karar verdiler. Öyleki idam edilenler arasında Şam Valisi Maraşal Ahmed Paşa da vardı ve Ahmed Paşa, kararın açıklanmasından sonra "Devletin dertleri benimle sona erecekse, kanım helâl olsun" diyecek, kendisini kurşuna dizecek olan idam mangasına da ateş emrini bizzat verecekti.³¹²

İsyan kısa sürede bastırılmış olsa da Avrupa devletleri karşısına çıkan bu durumu kendileri açısından bir fırsata dönüştürmeye çalışmaktan geri durmayacaklardı. Daha önce belirtilenlere ek olarak Fransızlar 1250 yılında Marunîlerin haclı seferleri süresince yaptıkları hizmetle karşılığında Marunîlere bir "*charte*" vermişler ve her türlü yardımda bulunma sözü vermişlerdi. Dört asır sonra da XIV. Louis de Lübnan'daki Marunîleri koruması altına alacaktı. Ardından Napolyon'un Mısır ve Suriye seferleri ile Mehmet Ali'nin Suriye seferleri Fransa'nın Suriye üzerindeki ilgisini korumuştur. İngilizler ise elbette Hindistan yolu için Suriye'ye önem verirken Rusya ise Suriye'de bulunan Ortodokslar vesilesi ile Osmanlı'nın içişlerine karışmak için çıkan olayları bir fırsat olarak değerlendirmiştir.³¹³

³⁰⁹ Armaoğlu, a.g.e., s. 267

³¹⁰ Murat Bardakçı, "Lübnan'a Barış Gelsin Diye 1860'ta Kendi Valimizi Bile İdam Etmiştik", **Hürriyet Gazetesi**, 3 Eylül 2006

³¹¹ Armaoğlu, a.g.e., s. 267

³¹² Murat Bardakçı, "Lübnan'a Barış Gelsin Diye 1860'ta Kendi Valimizi Bile İdam Etmiştik", **Hürriyet Gazetesi**, 3 Eylül 2006

³¹³ Karal, a.g.e., s. 36

Suriye olaylarının Avrupa’da yarattığı tepki sonucunda Fransızlar silahlı bir müdahale için ilk girişimi üstlendiler. Esasında Fransızlar Beyrut’a ayak bastıklarında Fuat Paşa isyanı bastırmıştı. Ancak Paşa, Dürzîlere yönelik yapılacak bir harekâta Fransızların Marunîlerin intikamını alma düşüncesinde olacaklarını tahmin ediyordu ve bütün Dürzîlere karşı bir savaştan ziyade yalnız suçlu olan Dürzî reislerin cezalandırılmasını isterken Dürzî reislerin de teslim olmaları Fuat Paşa’yı hayli tatmin edecekti.³¹⁴ Ne var ki, Suriye’de denge bozulmuştu ve bu dengeyi tekrar sağlamak gerekiyordu. Bunun için Osmanlı Devleti, 20 Temmuz 1860’ta bir nota yayımlayarak bir Avrupa Komisyonu’nun oluşturulmasını istedi.³¹⁵

Avrupa komisyonu, İngiltere, Fransa, Avusturya, Rusya ve Prusya ile elbette ki Osmanlı temsilcilerinden oluştu. Komisyonun görevi Dürzîlerin cezalandırılması, Marunîlere verilecek tazminatın tespiti ve Lübnan’da oluşturulacak yeni idari düzenin şekli idi.³¹⁶ 5 Eylül 1860 ile 4 Mayıs 1861 arasında Beyrut’ta yirmi dokuz toplantı yapan Komisyon’un ulaştığı sonuçlar İstanbul’da 9 Haziran 1861’de imzalanan Lübnan Nizamnamesi adı verilen bir belgede toplandı. Buna göre, ayrı bir vilayet olarak kabul edilen ve doğrudan Osmanlı’ya sorumlu olan Hristiyan bir vali Lübnan’a tayin edildi. Halkı oluşturan unsurlardan her birini temsil eden bir vekil de Vali’nin yanında bulunacaktı. Ayrıca, ana mezheplerden her birisinden iki temsilcinin bulunacağı on iki üyeli bir meclis ise danışman özelliği taşıyarak, vergilerin tarhı, gelir ve giderlerin kontrolünü üstlenecekti. Altı kazaya bölünen Lübnan’da her kazada yine dini cemaatlerin temsilcilerinden oluşan meclisler kurulacaktı.³¹⁷ Bir “Ferman-ı Hümayun” ile onaylanan bu nizamname, 1845’teki muadillerinden daha uzun süreli olacaktı; bunun nedeni bir taraftan mutasarrıf Beyrut ve Şam valilerinden bağımsız olurken, öte yandan çeşitli milletler ve çeşitli Hristiyan mezheplerin ortak işlerine eşit katılım sağlanıyordu. Elçiliklerin de desteklediği David Efendi adında bir Ermeni Katolik üç sene için Lübnan mutasarrıfı olmuştu.³¹⁸

³¹⁴ Karal, a.g.e., s. 39

³¹⁵ Armaoğlu, a.g.e., s. 269

³¹⁶ Karal, a.g.e., s. 39

³¹⁷ Armaoğlu, a.g.e., s. 269- 270

³¹⁸ Engelhardt, **Tanzimat ve Türkiye**, (Çev.: Ali Reşad), 1.Baskı, İstanbul: Kaknüs Yayınları, Kasım 2009, s. 171

Ancak şüphesiz ki, yabancı devletlerin baskı ve zorlamaları altında oluşan bu özerklik durumu Babıâli'nin prestijini oldukça etkileyecek ve ilerleyen dönemde Devlet içindeki diğer grupların isyanlarına örnek olacaktır.³¹⁹

3.2.2. Eflak ve Boğdan Olayları

Eflak ile Boğdan ya da Osmanlı kaynaklarında bahsedilen biçimiyle Memleketeyn; Osmanlılar Rumeli'ye ayak bastıkları sıralarda egemen birer beylik konumundaydılar. Eflak 14. yüzyılın sonunda, Boğdan ise 15. yüzyılın başlarında Osmanlı egemenliğini tanıyarak imtiyazlı birer beylik olarak İstanbul'un hâkimiyetini tanımışlardı. 18. yüzyılda artan Rus baskısı sonucunda Eflak ve Boğdan voyvodaları hem Rusya hem de Avrupa devletleriyle çeşitli şekillerde ilişkiler kurmaya başladılar. Bunun sonucunda Osmanlı'nın söz konusu voyvodalara güveni azaldı ve İstanbul'un itibarlı Rumlarından bu bölgeleri yönetmek için voyvodalar seçmeye başladı. Ancak bu da istenilen sonucu vermedi ve buraların yönetiminde bir istikrarsızlık meydana geldi.³²⁰

19. yüzyılın ortalarında ise Rusya, söz konusu bölgeleri kendi topraklarına katmayı, ancak bunu başaramadığı takdirde bu bölgeleri himayesi altına almayı hedeflemişti. Osmanlı ile imzalamış olduğu 1812 Bükreş Antlaşması ile Boğdan'ın Besarabya bölgesini topraklarına katarak, hem Boğdan hem de Eflak üzerinde koruyucu konumunu sürdürebilmişti.³²¹ Diğer taraftan Napolyon'un yükselişiyle birlikte Fransızlar da Balkanlar'da varlıklarını göstermeye başlamışlar, Slovenya, Hırvatistan ve Dalmaçya'da kendilerine bağlı İlyria eyaletlerini kurmuşlardı. Eflak ve Boğdan da bu bağlamda Fransızlar için önemli bir ilgi alanı oluşturmaktaydı.³²²

Milliyetçilik fikri bu bölgelerde Yunanistan'da olduğu gibi birdenbire ve halkçı bir hareket olarak ortaya çıkmamıştır. Eğitim ve kültür alanında başlayan kıvılcımlar yukarıda bahsedilen devletlerin etkileriyle şekillenmiştir. 1848 İhtilalleri sonucunda ilk olarak Transilvanya Rumenleri isyan etmişler ardından da Eflak ve Boğdan'daki ayaklanmalar

³¹⁹ Karal, a.g.e., s. 42

³²⁰ Karal, a.g.e., s. 43

³²¹ Tuncer, a.g.e., s. 78

³²² Maria Todorova, **Balkanlar'ı Tahayyül Etmek**, (Çev.:Dilek Şendil), İstanbul: İletişim Yayınları, 2003, s. 169

meydana gelmiştir. Ancak bu ayaklanmalar hâkim güç Türklerden öte Rusların müdahaleci politikalarına ve voyvodaların kötü yönetimlerine karşı çıkmıştı. Kırım Savaşı'na kadar geçen istikrarsızlık ve isyan döneminin sonucunda Osmanlılar ve Ruslar Balta Limanı Anlaşması (1849) ile yedi yıl süreliğine iki yeni voyvoda atamak için anlaştılar. Ancak Romenler Paris'e sığınarak liberal ve milli bir Romanya'nın kuruluşu için çalışmalarını sürdürdüler.³²³

Panortodoksluk politikasını ideolojik açıdan kullanmaktan çekinmeyen Ruslara karşı verilen Kırım Savaşı sırasında İngiltere ve Fransa'nın Türkiye'yi desteklemesi ile bölgede güç istikrarının ne derece önemli olduğu bir kere daha kanıtlanmıştı. Fransa ise yukarıdaki gelişmelere ilk kez gerçekten önem verecek Tuna kıyısındaki Latin kız kardeşini, Romanya'yı keşfedecekti.³²⁴ Kırım Savaşı'nın ardından düzenlenen Paris Kongresi'nde Eflak ve Boğdan özerklik kazanmış; böylelikle her iki eyalet de ayrı birer meclise ve ayrı birer prence sahip olacaktı. Ancak bu bölgelerde nüfusun çoğunluğu Katolik'ti ve birleşme üzerinde güçlü bir oydaşma söz konusuydu. Rusya ve Fransa da bu eğilime destek veriyorlardı.³²⁵ Özellikle Fransız kamuoyu hem Osmanlı'ya hem de Ortodoks Rusya'ya düşmandı ve Paris Anlaşması'nın ardından milliyetçi fikirlerinin önemli bir savunucusu olmuştu. Bunu yaparken amacı hem Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nu zayıflatmak hem de Rusya'nın batı yönlü gelişmesini kesmekti. Paris'e sığınmış milliyetçilerin propagandaları ve Katolik kardeşlik duygusu da Napolyon için önemli birer destekti. İngilizler ise Fransızların aksine Rus ilerlemesinin Osmanlı Devleti'nin gücüyle ters orantılı olduğunu düşünüyor ve Eflak ve Boğdan'ın birleşmesine ve bağımsızlığına taraftar olmuyordu. Fransa ile bir yakınlaşma içine giren Rusya ise yukarıda bahsedildiği gibi Fransız tezini desteklemekteydi. Çünkü bir taraftan İngilizler ile Asya'da, diğer yandan ise Avusturya ile Balkanlar'da ihtilaflara sahipti.³²⁶

Bu şartlar altında doğal olarak Osmanlı Devleti ise Avusturya ile birlikte mevcut statünün en güçlü taraftarıydı. Çünkü Babıâli eyaletlerdeki durumunda olası bir değişimi

³²³ Karal, a.g.e., s. 48

³²⁴ Stefanos Yerasimos,, **Milliyetler ve Sınırlar: Balkanlar, Kafkasya ve Orta-Doğu**, (Çev.:Şirin Tekeli), 5.Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları, 2002, s. 56

³²⁵ Haluk Ülman, **1. Dünya Savaşı'na Giden Yol ve Savaş**, 3.Baskı, Ankara: İmge Kitabevi, Ekim 2002, s. 127

³²⁶ Karal, a.g.e., s. 52

hükümlerlik haklarından bir taviz şeklinde değeriendiriyordu.³²⁷ Ne var ki 1857 yılının Eylül ayında yapılan seçimlerde birleşme yanlıları hem Eflâk'ta hem de Boğdan'da çoğunluğu elde etmişlerdi. Her iki Meclis, birlikte yapmış olduğu toplantı sonucunda iki eyaletin Romanya adı altında birleştirilerek başına Avrupa hanedanlarından bir prensin getirilmesi kararını aldılar. Bu karar Paris Kongresi'ne açık bir aykırılık taşıyordu ve Osmanlı Devleti tarafından reddedildi.³²⁸ *“İlk Müslüman'dan son Müslüman'a dek hiç kimse bu birleşmeyi istemiyor”* diyen Mustafa Reşit Paşa'nın beklenmedik bir şekilde kalp krizinden ölmesiyle birlikte yerine geçen Ali Paşa ve Fuad Paşalar belirli koşullar altında birleşme konusunda daha ılımlı bir tutum çiziyorlardı.³²⁹ 1858'de tekrar bir araya gelen Paris Kongresi'nin katılımcıları, eyaletlerin Osmanlı egemenliğinde kalmasını ancak iki ayrı prens ve meclis yönetiminde ordusu ortak birleşik bir ülke oluşturulması kararını aldılar.³³⁰

Böylelikle Paris Konferansı iki eyaleti birleştirmemiş; ancak birleşme yolunda çok büyük bir ilerleme kaydetmişti. Bu kararın ardından Eflak ve Boğdan açık bir Fransız yanlısı Albay Couza'yı Voyvoda olarak seçti. Ancak Osmanlı Devleti bunu kabul etmedi. 1859 Nisanı'nda yine Paris'te konuyu çözümlmek için bir toplantı daha yapılacak fakat İngilizlerin ve Piyemonte ile girdiği savaşta Fransa ile müttefik olan Avusturya'nın desteği kaybedilmişti. Sonuç olarak Couza Voyvoda olarak tanınmış ve Osmanlı da Paris'te alınan karara 24 Eylül 1859'da çıkarttığı bir fermanla uymak zorunda kalmıştı. Fakat Couza 1 Mayıs 1861'de Babıâli ve diğer devletlere gönderdiği bir fermanla iki farklı bir meclis ile çalışmanın zorluğundan bahsederek, iki eyalet meclisinin birleştirilerek tek meclis oluşturulmasını isteyecekti.³³¹

Meclislerin birleştirilmesi yalnızca Couza'nın yönetimi süresince geçerli olacak olsa da 1861 yılının sonunda gereken onayı alıyordu. Tek bir meclis ve idari yapının oluşturulması ile birlikte ismen Eflak ve Boğdan Birleşik Prenslikleri olarak geçse dahi bu

³²⁷ Barbara Jelavich, **Balkan Tarihi 1: 18. ve 19. Yüzyıllar**, (Çev.:İhsan Durdu;Haşim-Gülçin Koç), 1. Baskı, İstanbul: Küre Yayınları, Ekim 2006, s. 316

³²⁸ Ülman, a.g.e., s. 127

³²⁹ Nicolae Jorga, **Osmanlı İmparatorluğu Tarihi Cilt:5 (1774-1912)**, (Çev: Nilüfer Epçeli), İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2005, s. 420

³³⁰ Ülman, a.g.e., s. 127

³³¹ Armaoğlu, a.g.e., s. 264

durum artık Romanya'nın kurulduğu anlamına geliyordu. Böylelikle 1848'in liberal devrimcileri de ilk amaçlarına ulaşıyorlardı.³³² Avusturya haricinde kalan diğer devletler de Couza'yı Birleşik Prensliklerin tek hükümdarı olarak tanımıştı. Hatta yeni hükümdar Padişah'ın isteği üzerine İstanbul'u da ziyaret etmiş ve kendisine bir devletin hükümdarına nasıl davranılıyorsa o şekilde davranılmıştır. Haziran 1864'te ise yine Büyük Güçlerin önerileri üzerine Osmanlılar eyaletlerin egemenlik hakkının devam etmesi şartıyla, Eflak ve Boğdan'a yeni bazı haklar tanımayı kabul ettiler. Bu haklar sonucunda Eyaletler, iç yönetimlerinde, Osmanlı'ya danışmadan istedikleri tasarruflarda bulunabileceklerdi. Fakat aynı yıl halk Couza'nın yönetimine karşı ayaklanıyordu.³³³ 1866 yılında Couza her taraftan düşmanlara sahipti ve askeri bir darbe sonucunda ordudan bir grup subay tarafından tahttan indirilecekti.³³⁴ Prens Couza'nın yerine Romanya'nın başına Hohenzollern Hanedanı'na mensup yani Prusya kral ailesinden, Prens Charles, I. Carol adını alarak hükümdar oldu. Romanya'da 30 Haziran 1866'da demokratik bir anayasa kabul edilmiştir.³³⁵

Osmanlılar yeni prens ile yaptıkları bir antlaşma ile Eflak ve Boğdan'ın birliğini kayıtsız şartsız kabul etmiş ve Prens'in Romanya tacı üzerindeki veraset haklarını da onamıştı. Buna karşılık olarak ise Prens, Osmanlı Devleti'nin Romanya üzerindeki hükümlanlığını tanımış ve Babıâli ile yabancı devletlerarasında yapılan antlaşmaların Romanya için de geçerli olduğunu ve Romanya'nın Osmanlı'ya verdiği vergiyi arttırma sorumluluğunu kabul etmiştir.³³⁶

Ancak Avrupa tarihi değişip ve büyük güçlerin çıkarları çatışıp Osmanlılar giderek daha da zayıfladıkça, Romanya yirmi iki yıl sonra yapılacak olan Berlin Antlaşması ile bağımsız bir krallık haline gelecekti.

3.2.3. Sırbistan ve Karadağ Olayları

Balkanlardaki ulusalcı hareketler ve Osmanlı Devleti'nin dağılışı doğal olarak birbirlerinden ayrı düşünülemezler. Özellikle son dönemde giderek etkisini hissettiren

³³² Jelavich, a.g.e., s. 319

³³³ Tuncer, a.g.e., s. 82

³³⁴ Jelavich, a.g.e., s. 319

³³⁵ Armaoğlu, a.g.e., s. 265

³³⁶ Tuncer, a.g.e., s. 82

Eflak ve Boğdan'da olduğu gibi yönetim bozukluğu, siyasi istikrarsızlık, ağır vergiler, baskı ve şiddet Osmanlı Balkanlarında etnik temelli ulusçuluğun daha fazla kendisine yer bulmasını sağlamıştır. Fakat diğer taraftan bu faktörleri doğrudan etkileyen bir diğer unsur da Balkanlar'daki ulusalcı akımları açıklamak açısından göz ardı edilemez konuma sahiptir. Bu özellikle İngiltere başta olmak üzere Avrupalı endüstrileşmiş güçlerin Osmanlı ekonomisi ve dolayısıyla devleti üzerindeki sömürgeci etkisidir.

Bu etkinin kökeni diğer bölümlerde de bahsedildiği üzere yalnızca ekonomik değildir. Jeopolitik olarak Bakanlardaki ulusalcı dalgalanmalar söz konusu devletlere bölgenin denetiminde açık bir kolaylık sağlamaktaydı. Fakat elbette Osmanlı Balkanlarında ulusal talepleri olan halkların durum ve tutumlarını yadsımak da doğru bir yaklaşım olmayacaktır. Çünkü Balkan halkları gücünü günden güne kaybeden Osmanlılara karşılık asırlardır korudukları kimliklerinin giderek farkına varacak ve değişen dünyada kendilerine yeni bir yol arayacaklardır.³³⁷ Aranan bu yolun “Devrimler Çağı” boyunca tüm Avrupa’yı etkileyen ulusalcı akımlarla kesişmemesi de beklenemezdi. Önceki bölümlerde bahsedilen 1804 Sırp İsyanı da zaten bu kesişimin ilk örneği olarak tarihte yerini almıştı.

1829 Edirne Antlaşması Sırbistan’a özerklik getirmişti. Ancak 1848 İhtilalleri’nin etkileri de kaçınılmaz bir biçimde Sırbistan’ı da etkileyecekti. Avusturya egemenliği altında yaşayan Sırp, Macarlara karşı ayaklanmışlar ve bu mücadelelerinde Sırbistan’dan gelen gönüllü desteğini de yanlarında bulmuşlardır. Öte yandan Osmanlılar 1853 yılında Ruslara karşı savaşa girdiğinde Sırp Osmanlı’nın dikkatini ve gücünü başka yöne çevirmesinden yararlanarak toprak kazanma girişiminde bulunmak istedi. Ne var ki, 1854 yılında Fransa’nın ve İngiltere’nin Osmanlı tarafında savaşa katılmalarından sonra Habsburglar ile birlikte Sırp, Macarlara herhangi bir harekete geçmemeleri konusunda büyük baskılar da bulunmuşlardı.³³⁸ Bu durumun da etkisiyle Kırım Savaşı’nın ardından toplanan Paris Kongresi sonucunda imzalanan Paris Antlaşması’nın 28. maddesi ile de Sırbistan’a o ana dek sağlanan imtiyazlar büyük devletlerin güvencesi altına alınıyor ve Osmanlı Devleti’nin aynı antlaşmanın 29. maddesi ile büyük devletlerin onayı olmadan

³³⁷ Meltem Begüm Saatçi, “Balkan Ulusçuluklarına Dair Bir Değerlendirme: Farklı Uluslar Farklı Usûller”, **Karadeniz Araştırmaları**, 6(23), Güz 2009, ss.13-28.

³³⁸ Jelavich, a.g.e., s. 270

Sırbistan’da askeri önlemlere başvurması kısıtlanıyordu.³³⁹ Sırlar kazanmış oldukları bu ayrıcalıklarla bir ulus bilincine ulaşma yolunda hızla ilerliyorlardı.³⁴⁰ Daha önceki yönetiminde başarısız olan Mihail Obrenoviç³⁴¹, bu defa daha akıllı davranacaktı. Yasaların üstünlüğünü kabul ederek, yeni bir vergi sistemi ve askere alma ile modern eğitim yasaları ile ulusal bir milis kuvveti oluşturmak için gereken yasaları çıkartmıştı.³⁴²

Ancak Sırbistan içindeki bu düzenlemelere rağmen Mihail’in Osmanlı ile arası sıcak değildi. Bunun nedeni, babası zamanında Osmanlıların Sırp Meclisi’nde kabul edilen “babadan oğla” ilkesini kabul etmemesi ve Sırp beyini yalnızca seçilmiş bir kişi olarak görmesiydi.³⁴³ Bu arada Sırbistan’da yaşayan Türkler için de hayat giderek zorlaşmaktaydı. Akkerman sözleşmesi ve Edirne Anlaşması ile Osmanlılar Sırbistan’da Belgrad, Semendire, Feth-i İslam ve Bögürdelen kalelerinde asker bulundurma hakkını korumuştular. Bu kalelerin içinde ve kapıları dışında bulunan Türkler, topçu askeri gibi hizmet görmekte olduklarından Sırbistan’da kalmaktaydılar. Öte yandan bu kaleler ve yakınlarında yaşamayan diğer Türkler mal ve mülklerini tasfiye ederek Sırbistan’dan ayrılmak zorunda kalmışlardı. Ancak Sırlar antlaşmanın bu maddelerinin uygulanması konusunda Türklerle gereken kolaylığı sağlamadıklarından Türklerin bir bölümü Sırbistan’dan ayrılmamıştı. Öte yandan bu Türkler birdenbire yarım yüzyıldır sahip oldukları Sırların efendisi konumundan çıkarak bazı durumlarda onlarla eşit, bazı durumlarda da onlara tabi konuma gelmişlerdi. Öte yandan Sırlar ise Türklerle karşı kibirli bir şekilde hareket ediyorlardı.³⁴⁴

İşte bu psikolojik ortam altında Belgrad’da 16 Haziran 1862’de bir Sırp genci bir Türk askeri tarafından öldürülünce şehirde günlerce süren bir Sırp-Türk çatışması meydana geldi. Bu karışıklık içinde bir Sırp polisi de öldürüldü. Artık, konu Paris Antlaşması hükümlerince uluslararası bir anlam ifade etmeye başlayacaktı. İngilizler ve Avusturya

³³⁹ Armaoğlu, a.g.e., s. 273

³⁴⁰ Tuncer, a.g.e., s. 84

³⁴¹ Mihail Obrenoviç, 1839 yılında babası Miloş Obrenoviç’in çıkan bir ayaklanma sonucunda tahttan feragat edip Avusturya’ya kaçması sonucunda tahta geçen abisi Mihail Obrenoviç’in ölümü üzerine 1840 yılında tahta geçmişti. Mihail iktidarını sağlamlaştırmak için tarım ve eğitim reformu yapmak istemiş ama köylü ve din adamlarının tepkileri ve reformlara kaynak bulmak için vergileri iki katına çıkarması üzerine çıkan ayaklanma sonucunda 1842’de o da babası gibi Avusturya’ya kaçmıştır. (Shaw, Stanford; Shaw, Ezel Kural. a.g.e.s.:148)

³⁴² Shaw, Stanford ve Shaw, Ezel Kural, a.g.e., s. 148

³⁴³ Armaoğlu, a.g.e., s. 274

³⁴⁴ Karal, a.g.e., s. 69

Osmanlıları desteklerken, Rusya, Fransa ve Prusya, Sırların yanında yer aldılar. Söz konusu devletlerin baskıları sonucunda 8 Eylül 1862’de kabul edilen bir protokolle Osmanlılar, Belgrad’ın dört kapısı dâhil, Sırbistan’da tuttuğu birçok kaleden çekiliyordu. Bir başka ifadeyle protokolün amacı Osmanlıların hangi kalelerde kalıp hangi kalelerden çekileceğinin belirlenmesiydi. Feth-i İslam, Şabaç ve Semendire kalelerinde Osmanlılar kalıyorlar ancak askerler kalelerden dışarı çıkamıyorlardı.³⁴⁵

Bütün bu maddelere rağmen Sırlar Belgrad kalesinin Osmanlıların elinde kalması dolayısı ile bir hoşnutsuzluk içerisindeydiler. Sırp Beyi Mihail, kaleler için Babıâli düzeyinde sürekli girişimlerde bulunuyor ve kalelerin Sırlara bırakılmasını istiyordu. Bu arada İngilizler, Fransızlar, Avusturyalılar, İtalyanlar ve Prusyalılar da Osmanlı’yı Sırların karşısında yalnız bırakmışlardı. Babıâli Sırların isteklerini reddettiği durumda söz konusu devletlerden yardım gelmeyeceğini anlamıştı. Hatta olası bir savaş durumunda karşısında Sırlara ek olarak Yunanlılar, Karadağlılar, Bosnalı Hristiyanlar ve Bulgarları da görmesi kuvvetle muhtemeldi. Sultan Abdülaziz, 20 Mart 1867’de ilan ettiği bir fermanla Belgrad kalesini de Sırlara terk edecekti.³⁴⁶ Bu tarihte Osmanlıların Sırbistan’da artık kalesi kalmıyordu. Mihail için artık yeni hedef tüm Sırları Osmanlı egemenliğinden kurtarmak ve bir “Balkan Konfederasyonu” kurmaktı. Bu amaçla 1862 Protokolü’nün Sırbistan silahlı kuvvetlerini sınırlamasına rağmen 1867 Nisanı’ndan itibaren yoğun bir silahlanma faaliyetine başlayacaktı.³⁴⁷

Mihail dönemi hem Osmanlı’nın dağılma sürecindeki Balkan milliyetçiliği incelemelerinde bir durak noktasıdır. Çünkü Mihail, Sırbistan’ı Balkanlardaki milliyetçi ve devrimci hareketlerin merkezi yapmıştır. Sırbistan’daki Bulgar gruplarına yönelik iyimser sempatik tutumları, onların Bulgar topraklarında örgütleyecekleri devrimci bir harekette oldukça yardımcı olmuştur. Öte yandan Sırların amaçları göz önünde bulundurulduğunda gelecek hedeflerinin Katolik Hırvat ve Habsburg yönetimi altındaki Sırp Ortodoks topraklarını da hâkimiyetleri altına almak olduğu görülecektir. Jelavich’e göre “Herhangi bir Güney Slav hareketinin liderliği, hangi toprakları veya insanları kapsadığı dikkate

³⁴⁵ Armaoğlu, a.g.e., s. 274

³⁴⁶ Tuncer, a.g.e., s. 85

³⁴⁷ Armaoğlu, a.g.e., s. 274

alınmaksızın Belgrad'ın elinde olmalıydı.”³⁴⁸ Ancak bütün bu devletler o zaman için böylesine büyük bir ideali gerçekleştirecek yeterli silahlı kuvvete sahip değildi. Bununla birlikte bu ideal Mihail'in 1868'de öldürülmesiyle dağıldı ve ortakları Makedonya ve Osmanlı idaresinde kalan diğer bölgelerdeki ulusal çıkarlarını –ki bunlar genel olarak birbiriyle çatışan çıkarlardı- korumaya yöneldiler. Fakat açık bir biçimde ifade edilebilir ki Mihail bir anlamda 1912'de Osmanlılara saldırarak Balkan devletleri koalisyonunun ilk adımlarını atmıştı.³⁴⁹

Mihail'in yerine mirasçısı olmadığından yeğeni henüz 13 yaşındaki Milan geçmişti ve bu yüzden bir vekil atanmıştı. Genç lider 1869 yılında vekâletin de desteğini alarak anayasal bir meclis topladı. Sırbistan hala Osmanlı hâkimiyetinde olsa da yönetime ne Babıâli ne de büyük güçler karışıyordu. Yeni anayasa prensi devlet içinde güçlü bir konuma getirirken Meclis'e de önemli yetkiler yüklüyordu. Üyelerinin dörtte üçü seçimle iş başına gelecek ve geri kalanı da onları azletme yetkisini de elinde bulunduran prens tarafından atanacaktı. Konsey ise yalnızca idari bir komite konumundaydı.³⁵⁰

1815'ten 1869 yılında dek Sırbistan yarı otonom bir eyalet durumundan neredeyse tamamıyla kendini yönetme hakkına sahip bir devlet konumuna ulaşmıştı. Bakıldığında Osmanlı İmparatorluğu hala vergi alan en üst otoriteydi ancak esasında Babıâli'nin Sırbistan'ın iç sorunlarına müdahale etmek için çok istekli olduğunu söylemek de doğru değildir. Dış politikadaki müdahaleler de hiçbir zaman Mihail'in yaptığı atılımları engelleyecek düzeye ulaşmamıştı.³⁵¹

Bu süreçte yaşanan benzer bir diğer gelişme de Karadağ olayları olmuştu. Karadağlılar aslında etnik olarak Arnavut kökenliydi. Ancak 7. yüzyıldan sonra Sırbistan hâkimiyetinde Sırplaşmış ve koyu bir Ortodoksluğu benimsemişlerdir. Osmanlılar 1389'da Karadağ'ı ele geçirmiş olsa da bölge üzerinde esas hâkimiyetini 15. yüzyılda sağlamıştır. Fakat yine de bölgenin dağlık ve halkının son derece sert bir yapıya

³⁴⁸ Jelavich, a.g.e., s. 272

³⁴⁹ Shaw, Stanford ve Shaw, Ezel Kural, a.g.e., ss.148-149

³⁵⁰ Jelavich, a.g.e., s. 272

³⁵¹ Jelavich, a.g.e., s. 273

sahip olması dolayısı ile Osmanlıların bölge üzerinde gerçek bir denetimlerinden bahsetmek doğru olmaz. Bu nedenle Karadağlılar, pratikte bir özerkliğe sahiptiler.³⁵²

Karadağ'ın yönetiminde 16. yüzyıldan itibaren "Vladika" olarak adlandırılan piskoposlar knezlerin (beylerin) yerini aldı. Bu durum teokratik bir yönetim şekli anlamına gelmekteydi. Bu vladikalar dinsel olarak Arnavutluk merkezli Peç patrikliğine bağlı idiler. 18. yüzyılın son dönemlerinde bu patriklik kaldırılınca Karadağ Vladikalığı da İstanbul patrikliğine bağlanacaktı ve Karadağ siyasi anlamda olduğu gibi dinsel anlamda da Osmanlının bünyesinde yer alacaktı. Öte yandan Rusya Panslavizm politikasını uygulamaya başladığında ilk olarak Karadağlıları kullanacaktı. 19. yüzyılın ilk bölümünde çıkan Osmanlı-Rus savaşları ve Sırp isyanları Karadağlıları Osmanlı'ya karşı harekete geçmeye yöneltti. Ruslar ve Sırp'lar başarılı oldukça Karadağ egemen bir prenslik gibi davranıyordu.³⁵³ Bu süreç bağlamında 21 Mart 1852'de başkent Cetinje'de halkın temsilcilerinden oluşan bir meclis toplanandı ve "*yüzyılın fikirleri ve uygarlığın ihtiyaçları*" ile uyum sağlamak adına altı maddelik bir karar aldı. Vladika Danilo Niegosche Vladika'lığı kendi ailesinden birisine devretti ve Karadağ Prensi oldu. Bu söz konusu kararlara tamamen uygundu ve sonuç olarak Karadağ'ın teokratik rejimi terk etmesi anlamına geliyordu.³⁵⁴

Babîli, bu yeni durumu tanımaya yanaşmayacaktı. Çünkü Karadağ'da bu yeni durumu destekleyen ve Osmanlı aleyhine topraklarını genişletmek isteyen bağımsızlık yanlısı bir ulusal partinin kurulduğunu biliyordu. Bu bağlamda Karadağ'da verilecek bir taviz diğer Balkan devletleri üzerinde de bir etki uyandırabilirdi. İşte bu nedenle Osmanlılar Karadağ'ı silahla durdurmayı tercih etti. Üç ay süren savaşın ardından Rusya'nın ve Avusturya'nın müdahaleleri geldi. Savaş sonunda Osmanlıların hem ekonomik hem de insani kaybı Karadağlılardan daha fazlaydı. Öte yandan Kutsal Yerler sorunu Rusya tarafından kaşınıyordu. Babîli Rusya ile olası bir savaş durumunda Avusturya'nın desteğini almak için Karadağ ile anlaştı ve savaş öncesindeki durum yeniden hâkim kılındı. Kırım Savaşı sırasında Karadağ tarafsız kalmasına rağmen yine de bazı çeteler Türk toprakları üzerinde yağma girişimlerinde bulunmuşlardı. Hatta bu

³⁵² Armaoğlu, a.g.e., s. 275

³⁵³ Karal, a.g.e., s. 71

³⁵⁴ Armaoğlu, a.g.e., s. 275

yağmacılar ve onları destekleyenler Prese karşı da bir isyan başlattılar. Ancak isyan sert bir biçimde bastırıldı. Bu arada Fransızlar da Balkanlar Rusya ile rakip olmaya çalışıyorlardı ve Karadağ prensinin koruyucusu ve dostu olmak Fransızlar için iyi bir başlangıçtı.³⁵⁵

Kırım Savaşı'nın ardından toplanan Paris Kongresi'nde Osmanlı Devleti, Karadağ'ın imparatorluğun bir parçası durumunda olduğunu ve bu durumu değiştirmek gibi bir düşüncesi olmadığını Avrupalı devletlere bildirmişti. Ancak Osmanlı ve Karadağ Mart 1858'de karşılaşp Osmanlı ağır kayıplar verdikten sonra Osmanlılar Fransa, İngiltere ve Rusya'nın arabuluculuğunu kabul edeceklerdi. 1858 yılının Aralık ayında İstanbul'da düzenlenen bir konferansın ardından, Karadağ ile Hersek arasında kesin bir sınırın belirlenmesi, Zupa, Grakovo ve Rudina'nın Karadağ'a terk edilerek kalan yerlerde savaştan önceki duruma dönülmesi üzerinde anlaşmaya varılacaktı.³⁵⁶ Prens Danilo'nun 1860 yılında bir Karadağlı tarafından öldürülmesinin ardından yerine geçen Prens Nikola da Prens Danilo'dan farklı bir politika izlemedi. Prens Nikola Hersek ayaklanmasında kendisine etkin bir konum aramaya kalkmıştı.³⁵⁷

Bununla birlikte Hersek ayaklanmasının görünürdeki nedeni Beylerin yaptıkları zulümlerdi. Ancak asıl nedenler Sırbistan ve Eflak-Boğdan'ın daha geniş bir özerkliğe sahip olmaları, Rusya'nın Slavlara yönelik izlediği politika, Avusturya'nın isyancılara destek vermesi ve Karadağlıların Prens Nikola önderliğinde Hersekli asiler ile işbirliği yapmalarıydı. Reform sözü vermek üzere, Ömer Paşa'nın Hersek'e gönderilmesine rağmen Karadağ'ın kıskırtmaları sebebiyle sert çarpışmalar başlayacaktı.³⁵⁸ Ancak Osmanlılar bu sefer Karadağ kuvvetlerini kesin bir şekilde yeniyorlardı. Bu sonuç üzerine 31 Ağustos 1862'de Osmanlı Devleti ile Karadağ arasında barış imzalanıyor ve Karadağ'ın iç yönetiminin Osmanlı güçlerinin Karadağ topraklarına ayak basmadan önceki durumda kalması kararlaştırılıyordu. Karadağ'ın bu durumu 1875'e kadar bu şekilde sürecekt ve 1878'de Berlin Antlaşması ile birlikte Karadağ bağımsızlığını kazanacaktı.³⁵⁹

³⁵⁵ Karal., a.g.e., s. 73

³⁵⁶ Tuncer, a.g.e., s. 86

³⁵⁷ Armaoğlu, a.g.e., s. 277

³⁵⁸ Tuncer, a.g.e., s. 88

³⁵⁹ Armaoğlu, a.g.e., s. 277

3.2.4. Girit İsyanı

Girit Adası bir dikdörtgen şeklinde 250 km uzunluğunda 11–57 km arasında değişen bir genişliğe sahip Akdeniz’in 5. büyük adasıdır. Girit’in yapısı Güney Avrupa’yı etkileyen hareketlerin sonucunda orta çıkmış; Peleponnes Yarımadası’ndan Güneybatı Anadolu’ya doğru uzanan kıvrımların kalıntılarıdır.³⁶⁰ Girit halkının kökenlerinin Finikeliler olduğu bilinmekle beraber, Girit ilk önce Bizans egemenliğine ardından ise 823 yılında Müslüman Arapların hâkimiyetine girdi. 961 yılında ise yeniden Bizans hâkimiyetine girecekti. Daha sonra Ceneviz hâkimiyeti altına giren Girit, 15 kilo altın karşılığında Venediklilere satılacaktı. Venedikliler adada katı bir Katolik yönetimi kurarak Ortodoks kilisesini kapatacaklardı. Türklerin Girit’e ilk ayak basışı ise 1341 yılında olacaktı. 1427’de Girit’e saldıran Osmanlı donanması, söz konusu akınları 1538’de Barbaros zamanında da sürdürecekti. 1645’te ise Girit’i tamamen fethetme amacıyla bir harekâta girişilecekti. 27 Eylül 1669’da ise Girit artık tamamen Türk hâkimiyeti altına girecekti. Türklerin adayı Venediklilerden alması ise Kıbrıs’ta olduğu gibi adada yaşayan Rumlar tarafından sevinçle karşılanacak, kapatılmış olan Ortodoks kiliseleri yeniden açılacaktı.³⁶¹

Fakat geçecek 150 yıllık süre döneminde meydana çıkacak ulusçu düşünceler Girit halkını da etkileyecekti. Özellikle 1856 Islahat Fermanı’nın ardından Yunanlılar, “Megali İdea” ülküsünü Giritliler arasında yaymaya ve halkı Osmanlı’ya karşı ayaklandırmaya yönelik faaliyetlerde bulunuyor, bu faaliyetler sırasında Rusya’nın da desteğini yanında buluyordu.³⁶²

Yunanistan’ın “Yunanca konuşulan her yeri sınırları içine katma” sevdası yüzünden Balkanlar’daki Osmanlı topraklarında zaten peş peşe huzursuzluklar yaşanırken, nüfusunun üçte biri Müslüman, geri kalanı Ortodoks olan Girit’te yaşanacak olan sıkıntı büyük bir tehlike anlamına geliyordu.³⁶³ Girit İsyanı’nın çıkışında ve yayılmasında, ötekileştirilen

³⁶⁰ **Ege Denizi ve Ege Adaları**, Harp Akademileri Komutanlığı Yayınları, Harp Akademileri Basım Evi, İstanbul: Mayıs 1995, s.15

³⁶¹ Sabahattin İsmail, **Girit’ten Kıbrıs’a Yunan Yayılmacılığı: Girit Nasıl Kaybedildi?**, KKTC Dışişleri ve Savunma Bakanlığı Tanıtma Dairesi, s.:1

³⁶² Tuncer, a.g.e., s. 90

³⁶³ Murat Bardakçı, “114 Yıl Önce Girit’i Verdik Ama Avrupalı Olamadık”, **Hürriyet Gazetesi**, 12.11.2000

Türk imajından beslenen Helen milliyetçiliğinin yarattığı hatıra ve hafıza birikiminin ilk sırada yer aldığı söylenebilir. Ancak buna ek olarak mevcut ekonomik koşulların da etkili olduğu ifade edilmelidir. Sonuç olarak, ekonomik sıkıntıların milliyetçi terminoloji ile birleşmesine Osmanlı idaresindeki zafiyetin de eklenmesi isyanı doğurur.³⁶⁴

Mayıs 1866'da Girit Halkı'nın, Padişah'tan, Islahat Fermanı'nda yer alan ve Avrupa devletlerinin güvencesi altında olan reformları yapmasını konusundaki isteklerinin Padişah tarafından göz ardı edilmesi Girit İsyanı'nın patlaması ile sonuçlandı. İsyanlılar, Megali İdea uyarınca Girit'in Yunanistan'a ilhakını istiyorlardı.³⁶⁵

Armaoğlu'nun Mehmed Salahi'den naklettiğine göre bu ayaklanmayı yönlendirenler arasında Rusya'nın Hanya konsolosu da bulunmaktaydı.³⁶⁶ Çünkü Rusya, Bizans İmparatorluğu'nu yeniden diriltmek gibi bir hayale sahipti ve küçük ya da büyük Yunanistan'ın kendisinden başka hiçbir devletin nüfuz alanında olmasını istemiyor; bu doğrultuda Girit'in Yunanlılara bırakılmasını istiyordu. Fransa ve İtalya ile Prusya da kendi çıkarları doğrultusunda Girit'in Yunanistan'a verilmesini isterken İngilizler, Osmanlı İmparatorluğu'nun bütünlüğünün korunması taraftarıydılar. Bunun nedeni Girit'i de sınırları altına alarak büyüyecek bir Yunanistan'ın Rusya etkisi altına girerek kendi çıkarlarına aykırı bir konum alacak olmasıydı. Buna karşılık Yunan halkı Girit'in Yunanistan'a katılmasını desteklese de Yunanistan Girit için Babıâli ile bir savaşı göze alamıyordu ancak Giritli asilere her türlü yardımı yapmaktan geri kalmıyordu.³⁶⁷

Babıâli söz konusu durum karşısında hem askeri hem de diplomatik faaliyetler yürütmeye çalışıyordu. Ancak Giritli gerilla savaşı yapan asilere karşı düzenli ordu başarılı olamıyordu. İsyanı kısa bir sürede bastırmayı hedefleyen Babıâli zor durumdaydı. Bu sırada sürecin uzamasını Yunanistan'dan Girit'e gönüllü olarak gidenlere bağlayanlar Babıâli'den Müslümanlara yardım için gönüllü kaydedilmesini istiyorlardı. Bu istek kabul görmeyecekti. Bunun yerine Babıâli, Girit'e olağanüstü yetkilerle donattığı Girit'te uzun yıllar valilik yaptığından Giritli lakabıyla bilinen Mustafa Naili Paşa'yı vali olarak atadı.

³⁶⁴ Hayrettin Pınar, "Diplomasi ile Siyasetin Birlikteliği: Girit İsyanı ve Âli Paşa", **SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Aralık 2008, 18, ss. 1-22.

³⁶⁵ Tuncer, a.g.e., s. 90

³⁶⁶ Armaoğlu, a.g.e., s. 280 (Mehmed Salahi, Girid Meselesi, Prof. Aktepe Sunuşu, s.4-5)

³⁶⁷ Tuncer, a.g.e., s. 91

Ancak Mustafa Naili Paşa istenilen sonucu elde edememişti. Onun yerine Girit'e Karadağ isyanlarında savaşmış ve başarı kazanmış gerilla savaşında tecrübeli Ömer Paşa gönderiliyordu. Ömer Paşa üstün çabalarda bulunmuş olsa da asilerin büyük kısmı yüksek kesimlerde savaşa devam ediyordu. Bunun sonucunda Sadrazam Ali Paşa bizzat Girit'e gelecekti.³⁶⁸

Ali Paşa, sorunu çözmek için hem diplomatik çabalar gösterirken diğer yandan da askeri, mali, idari ve sosyal alanlarda da bir yeniden yapılanma çalışması içine girmiştir. Ali Paşa'nın askeri çabaları ise ikiye ayrılabilir: Bu çabalar, adadaki isyancıları bertaraf etmek ve Yunanistan kaynaklı yardımı engellemek için adanın deniz yolunu almaya çalışmaktır.³⁶⁹

Ali Paşa diğer taraftan Girit'e vardığında Giritlilere bir beyanname yayınlar. Bu beyanname ile onları padişahın haklarında gösterdiği hayırlı düşüncelerinden faydalanmaya, adayı harabeye döndürmekte olan çatışmadan kaçınmaya ve yabancıların müdahalelerinden sıyrılmaya davet etti.³⁷⁰ Öte yandan beyanname ile Girit Adası'nın mülki idaresi sultan tarafından atanacak olan bir valiye, kalelerin komutası da yine sultan tarafından atanacak bir komutana verilecek, eğer gerekirse her iki konum birleştirilebilecekti. Valileri bir Müslüman bir de Hıristiyan olmak üzere Sultan tarafından tayin edilmiş iki müşavir eşlik edecekti. Bu bağlamda Girit Adası sancaklara ayrılarak yine Sultan tarafından atanacak Mutasarrıflarca yönetilecekti. Mutasarrıfların yarısı Müslüman diğer yarısı da Hıristiyan olurken, Müslüman Mutasarrıfların yardımcısı Hıristiyan, Hıristiyan Mutasarrıflarınki de Müslüman olacaktı. Bu ve buna benzer hükümler doğrultusunda Girit adasında bu hükümler çerçevesinde oluşturulmak istenen düzen, 1856 Islahat Fermanının gayet uygun olup asiler lehinde yabancı müdahaleye de olanak vermiyordu. Buna rağmen, asilerin oluşturdukları geçici hükümet, bu programı reddedecekti.³⁷¹ Çünkü asiler, bir yıl süren savaşın ardından söz konusu hakların kendilerine verilmesinde geç alındığını savunarak adanın Yunanistan'a ilhakı konusundaki

³⁶⁸ Enver Ziya Karal, "Girit İsyanı", **Girit Oyunu ve Kıbrıs** içinde, Lefkoşa: Akdeniz Haber Ajansı Yayınları, Kasım 2000, ss.:5-34

³⁶⁹ Hayrettin Pınar, **Diplomasi ile Siyasetin Birlikteliği...**, ss.: 1-22

³⁷⁰ Karal, a.g.m., ss.:5-34.

³⁷¹ Zekeriya Türkmen, "Girit Adasını Osmanlı İdaresinden Ayırma Çabaları: Yunan İsyanını Takip Eden Dönemdeki Gelişmeler (1821-1869)", **OTAM Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi**, 12, 2001, ss.:219-244

ısrarlarından vazgeçmiyorlardı. Bunun altında yatan en önemli sebep yabancı devletlerin adada Osmanlı'nın toprak bütünlüğüne etki etmeyecek bir teftiş ve plebisit konusunda ısrarlı olmalarıydı.³⁷²

Bu süreç çerçevesinde Babıâli, asilerin teklifin reddedilmesi ya da büyük devletlerle görüşülerek bir uzlaşma sağlanması kararını aldı. Hatta büyük devletlerin teftiş isteklerine devletin içinde bulunduğu mali sıkıntıları bahane ederek sıcak baktı, ancak Ali Paşa hem bunu hem de referandum teklifini kabul etmeyecekti.³⁷³

Aralık 1868'de Babıâli, Yunan Hükümeti'ne bir ultiatom verdi ve Yunan Hükümeti'nin bundan sonra mevcut antlaşmaların hükümlerine ve insan haklarına uygun şekilde hareket etmesini istedi. Ancak Yunan Hükümeti buna itiraz etti ve Babıâli Yunan Hükümeti ile diplomatik ve ticari ilişkilerini kesti. Bu durumun sonucunda Girit sorununa çözüm bulmak için, Büyük Güçler ile Osmanlı arasında 1869 yılının Ocak ayında Paris'te bir konferans toplandı. Konferans'ta Büyük Güçler Osmanlıları haklı bularak Osmanlı Devleti'nin isteklerini bir bildirge biçiminde Yunan Hükümeti'ne bildirdi.³⁷⁴ 2 Eylül 1866'ta Hacı Mihail önderliğinde başlayan isyan böylece sona eriyordu ancak Girit daha sonra çıkan Türk-Yunan savaşı (18 Nisan 1897) sonrasında, İngiltere, Fransa, İtalya ve Rusya'nın destekleriyle özerklik kazanacaktı. 6 Kasım 1908'de ise Girit Meclisi "Yunanistan'a ilhak" kararı verecekti.³⁷⁵

3.3. Anayasa'ya Doğru

3.3.1. Yeni Osmanlılar Hareketi ve Namık Kemal

Mehmet Ali Paşa'nın 1832-33'deki üç savaşta II. Mahmut'un ordularını mağlup etmesinin sebebi olarak Mısır'ın Batı'yı örnek alan bir eğitim sistemi kurması görülmektedir. Bu bağlamda II. Mahmut da aynı yolu deneyecekti. Bu amaçla 1827'de Mekteb-i Tıbbiye, 1834'te Mekteb-i Harbiye kuruldu. Osmanlı eğitim kurumları o kadar

³⁷² Karal, a.g.m., ss.:5-34.

³⁷³ Zekeriya Türkmen, a.g.m.

³⁷⁴ Tuncer, a.g.e., .s. 92

³⁷⁵ Murat Bardakçı, "114 Yıl Önce Girit'i Verdik Ama Avrupalı Olamadık", **Hürriyet Gazetesi**, 12.11.2000

geri bir düzeydeydiler ki bu okullar kendileri düzeyinde öğrenci bulabilmek için kendi ilk ve orta öğretim kurumlarını da kurdular. Bu açıdan bakıldığında Harbiye ilk mezunlarını tam on dört yıl sonra 1848’de orduya yetiştirebilecekti. 1859’da ise Mekteb-i Mülkiye kuruldu. Osmanlı’yı değiştirecek ihtilalciler bu okulların öğrencileri ve mezunları olacaktı. Ne var ki 1867’de Yeni Osmanlılara kadar siyasal özgürlük fikirlerinin kendileri için gereken anlamı bulduğunu söylemek mümkün değildir. Bununla birlikte, ülkeyi yönetmek konusunda daha iyi yetiştiklerini ve Osmanlı Devleti’nin yeniden güçlü, saygıdeğer bir devlet olması için ülkenin çağdaşlaşması gerektiğini düşünüyorlardı.³⁷⁶

Yeni Osmanlılar’ın geçmişi 1865’te kurulmuş olan "İttifak-ı Hamiyyet" adlı bir örgüte dayanmaktadır. Bir gençlik ve düşünce akımı olarak Halil Şerif Paşa’nın, Fransa’nın destekleyeceğini düşündüğü bir anayasa rejimi muhtırası hazırlaması ve daha sonra bunu kendi akrabasından ve maliye bakanı olan Mustafa Fazıl Paşa’nın, kendi amaçlarına uygun bir biçimde kullanmak üzere önderlik etmesiyle olmuştur. Bu desteklerle cemiyette ve cemiyetin dışındaki bazı gençler Avrupa’ya gitmiş ve orada ilk kez ulusçu Avrupa devrimcileri ile hatta Marksçı sosyalist devrimcilerle tanışmışlardır. Ne var ki bu gençler her iki devrimci gruba özgü fikirleri paylaşamamışlar, Osmanlı’da anayasalı rejim davası üzerinde Avrupa devrimcileriyle birleşememişlerdir.³⁷⁷

Girit İsyanı, Sırbistan’ın durumu ve diğer birçok karışıklık basındaki özgürlük sayesinde her gün gazetelerden halka ulaşabiliyordu. Namık Kemal’in vatanperver yazıları halk üzerinde son derece etkili oluyordu. Yine Suavi’nin Muhbir gazetesindeki yazıları da bu memnuniyetsizliği arttırıyordu. Ali ve Fuad Paşa’lar çok defalar yönetimi ellerine alsalar da devlet bir türlü istikrara kavuşamamıştı.³⁷⁸

Ali ve Fuad Paşa’lar Sadrazamlık ve Hariciye Nazırlığı makamlarında birbirlerinin yerine geçen Babıâli’nin politikalarının oluşturulmasında oldukça söz sahibi olan kimselerdi.³⁷⁹ Bu paşalar Tanzimat hareketinin uygulayıcıları olarak Reşit Paşa’nın

³⁷⁶ Sina Akşin, “Fransız İhtilalinin 2.Meşrutiyet Öncesi Osmanlı Devleti Üzerindeki Etkileri Üzerine Bazı Görüşler”, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 49(3), ss.:23-29

³⁷⁷ Berkes, a.g.e., s. 276

³⁷⁸ Ahmet Bedevi Kuran, *İnkılap Tarihimiz ve Jön Türkler*, 2. Basım, İstanbul: Kaynak Yayınları, Nisan 2000, s.20

³⁷⁹ Şerif Mardin, *The Genesis of Young Otoman Thought: A Study in the Modernization of Turkish Political Ideas*, Princeton University Press, 1962, s. 11

yolunda ilerliyorlardı. Bu bağlamda tebaaya fazla bir hürriyet vermiyorlardı. Çünkü amaçları devleti kurtarmaktı. Yeni Osmanlılar ise bu politikalara karşı koyarak “hürriyet” istiyor ve bunun için bir Anayasaya dayalı parlamentonun kurulmasını gerekli görüyorlardı.³⁸⁰ Fuad Paşa’nın sadrazamlığı döneminde Mısır Valisi İsmail Paşa’ya hıdivlik unvanının büyük rüşvetler karşılığında verilmiş olması halk ile hükümet arasında önemli bir ayrılık yaratmıştı. Bu ayrılık Yeni Osmanlılar Cemiyeti’ni meydana getirmiştir.

Yeni Osmanlılar Cemiyeti’nin hedefi imparatorlukta meşrutiyeti kurmak ve genel ıslahat yapılmasını sağlamaktır. Cemiyetin etkin bir şekilde rol oynaması ise Mısırlı Prens Mustafa Fazıl Paşa’nın Paris’ten Sultan Abdülaziz’e gönderdiği Fransızca bir yazıyla başlar. Kuran’ın belirttiği üzere, “*bu yazıda Meşrutiyet’in ilanı saygılı, fakat anlamlı bir dille Sultan Abdülaziz’den rica ediliyordu.*”³⁸¹ Bu mektubun Yeni Osmanlılar tarafından tüm İmparatorlukta dağıtılması önemli hareketlenmelere yol açacaktı.³⁸² Durumdan rahatsız olan Sadrazam Ali Paşa, cemiyetin ileri gelenlerinden olan Ziya Bey (Paşa) ve Namık Kemal’in İstanbul’dan gönderilmelerini istemiş ancak sürülmeleri için yeterli cesarete sahip olmadığından Ziya Bey Kıbrıs mutasarrıflığına, Namık Kemal de Erzurum vali muavinliğine atanacaktı. Muhbir gazetesinin Mısır hıdivliği sorunu üzerinde yayınlar yapması da gazete yazarlarından Suavi Efendi’nin Kastamonu’ya sürülmesi ile sonuçlanacaktı.³⁸³

Bu sırada Mısırlı Prens Mustafa Fazıl Paşa İstanbul’dan uzaklaştırılmış bu cemiyet üyelerini bir araya getirmek ve ülkenin ihtiyaç duyduğu ıslahatı sağlayarak Sultan Abdülaziz hükümetiyle mücadele etmek için Paris’e davet eder. Paris’te toplanan bu ihtilalciler Prens Mustafa Fazıl paşa ile yaptıkları toplantıda Suavi Efendi’nin Muhbir adında bir gazete çıkarmasına karar verirler. Bu gazetenin ilk sayısı 1867’de Londra’da çıkar. Ancak içeriği kendi düşüncelerine göre düzenleyen Suavi Efendi’nin gazetesi diğer Jön Türkler arasında rahatsızlık yaratmıştır. Bu durumun ardından Haziran 1868’de Londra’da “Hürriyet” gazetesi Kayazade Reşat Bey tarafından haftalık olarak ve “Yeni Osmanlılar Cemiyeti” adına çıkmaya başlar. Daha sonra gazetenin idaresi Ziya Paşa ve

³⁸⁰ Mardin, “Batıcılık”, **Türk Modernleşmesi**, s. 86

³⁸¹ Kuran, a.g.e., s. 21

³⁸² Mardin, **The Genesis of...**, s. 276

³⁸³ Kuran, a.g.e., s. 22

Namık Kemal tarafından üstlenilir. Bu çerçevede Hürriyet gazetesi en fazla Ali ve Fuad Paşa'ları eleştirmiştir. Özellikle gazetenin bazı maddi gerçekleri yazması ülke içerisinde önemli etkiler yaratıyordu ancak buna rağmen idarede herhangi bir yeni düzenleme fikri bir seçenek olmuyordu. Sultan Abdülaziz Avrupa seyahatine çıkıyor hatta bu seyahatinin Marsilya durağında Prens Mustafa Fazıl Paşa Sultan'dan af diliyor ve İstanbul'a dönüyordu. İstanbul'da ise sürekli eleştirdiği Ali ve Fuad Paşa'lar ile de barışarak Adliye veya Maliye nazırlığını kabul ediyor, Paris'teki Jön Türklerin kendisinden "Meşrutiyet Sadrazamı" olması yolundaki beklentilerini boşa çıkartıyordu.³⁸⁴

Hürriyet gazetesi Türkiye'ye gizlice sokuluyor olsa da Mustafa Fazıl Paşa'nın geri dönüşü ve sürgündekilerle ilişkilerindeki açık belirsizlik başkentteki gazete okuyucularında şüphelere yol açıyordu. Bu şüphelerin gölgesinde ironik bir şekilde Hürriyet için Genç Osmanlıların o zamana kadar düşman olarak bildikleri iki tane bağışçı ortaya çıktı. Bunlardan birisi Ali Paşa idi. Babıâli, Hürriyet'in yaklaşımlarını değiştirdiği takdirde 2000 abonelik gazete almayı taahhüt ediyordu. Kemal'in arkadaşları Nuri ve Reşad böyle bir destek almak için ideallerinden vazgeçeceklerine Babıâli'yi inandıracaklarına karar veriyorlardı.³⁸⁵

1870'de Namık Kemal de vatana geri dönecekti. 1871'de Ali Paşa'nın ölümünden sonra ise iki Yeni Osmanlı haricinde grubun tüm üyeleri demokratik reformların önündeki engellerin artık kalktığına inanarak geri dönecekti. Ancak bu sıralarda uluslararası dengeler de değişmeye başlamıştı. Süveyş Kanalı'nın 1869'da açılması ile Fransız ve İngilizlerin çıkarları İstanbul'dan Mısır'a yöneliyor; Fransa'nın Prusya karşısındaki yenilgisinin etkileri İstanbul'da Fransız etkisinin zayıflaması hatta sona ermesi şeklinde hissediliyordu. Bu durumun sonucunda muhafazakâr güçler ve Rus destekçilerinin etkisi artacaktı.³⁸⁶ Babıâli'de Tanzimat öncesinden Kırım Savaşı'na dek İngiliz siyaseti baskın bir konuma sahipken, Kırım Savaşı'nın ardından 1871'e kadar Fransızlar belirgin bir biçimde etken olmuşlardı. Fransa'nın söz konusu yenilgisi ile bu tarihten sonra İstanbul'da Fransız politikalarının destekçisi kalmayacaktı. Çekişme, İngiliz destekçileri (Mithat, Hüseyin Avni, Mütercim Rüştü Paşalar, Hayrullah Efendi) ve Rus politikasının destekçileri

³⁸⁴ Kuran, a.g.e., s. 23

³⁸⁵ Mardin, *The Genesis of...* s. 51

³⁸⁶ Zürcher, a.g.e., s. 70-71

Abdülazizciler (Mahmut Nedim, Sakızlı Esat Paşalar, Hasan Fehmi Efendi) arasında olacaktı.³⁸⁷ Ali Paşa'nın ölümünün ardından yeni sadrazam bu Rus destekçilerinin arasından çıkacaktı. Bu kişi Nedimof olarak da adlandırılan Mahmut Nedim Paşa'dan başkası değildi. Paşa sırtını Rusya'nın İstanbul elçisi Prens İgnatiyef'e dayadığından bu şekilde nitelendiriliyor; rüşvet ve şaibeli işler konusunda hakkında bir sürü rivayetler ediliyordu. Örneğin Ruslardan rüşvet olarak birkaç düzine Kırım İneği alarak sürüyü çiftliğine göndermiş ve ineklerin sütünü kullanarak yaptırdığı peynirleri de sus payı olarak saray kadınlarına dağıtmıştı.³⁸⁸

Mahmut Nedim Paşa'nın sadrazamlığa atandığında ilk yaptığı iş kendisine rakip olarak gördüğü Hüseyin Avni ve Şirvanizade Rüştü Paşa'ları İstanbul'dan uzaklaştırması, Bağdat Valiliği'nden azlettiği Mithat Paşa'yı Edirne Valiliği'ne ve Namık Kemal'i de Gelibolu'ya ataması üzerinde doğan birçok şikâyet sonucunda yerini Mithat Paşa'ya bırakması ile 1872'de sona ermiştir. Fakat Mithat Paşa da iki buçuk ay sonra azledilerek, yerine Mehmed Rüştü Paşa sadrazam olacak ancak o da görevini fazla sürdüremeyerek sadrazamlığı yeniden Mahmut Nedim Paşa'ya bırakacaktır.³⁸⁹

Bütün bu karmaşık dönem içerisinde Yeni Osmanlılar arasında da ayrılıklar mevcuttu. Mardin, bu ayrılıkları üç eksen çerçevesinde inceler: “Şinasi'nin kompleksiz Batıcılığı, Namık Kemal gibi en geniş oranda parlamentolu bir idareden faydalanmak isteyenler ve parlamenter demokrasiyi bir çeşit insan tabiatına aykırı “oyun” olarak değerlendiren Ali Suavi gibi kişiler” Ancak yine Mardin'in belirttiği üzere Yeni Osmanlılar arasında “*hürriyet*” bağlamında oluşan bu ayrılıklar “*terakki*” konusundaki bağlaşma dolayısıyla fazla açığa çıkma alanı bulamamıştır. Çünkü hem Namık Kemal hem de Ali Suavi, Osmanlı İmparatorluğu'nun Batı'nın maddi gücüne ulaşması gerektiği konusunda anlaşıyorlardı.³⁹⁰

Öte yandan Hanioglu da Yeni Osmanlılık hareketini bürokrasi içerisindeki konumlarından hoşnutsuz oldukları ölçüde toplum içinde de Tanzimat'ın ardından gelişen

³⁸⁷ Akşin, a.g.e., s. 149

³⁸⁸ Murat Bardakçı, “Bu da bir şey mi? Midhat Paşa bir de yemin etmişti”, **Hürriyet Gazetesi**, 22 Nisan 2001

³⁸⁹ Kuran, a.g.e., s. 25

³⁹⁰ Mardin, “Batıcılık”, **Türk...** s. 89

siyasetlerin yarattığı değişiklik ve dönüşüme duyulan tepkileri de içerisine alan bir hareket olarak betimlemektedir. Bu bağlamda Hanioglu, “Yeni Osmanlılar Hareketi”ni bir anlamda devletin klasik temellerine dönülmesini, kanunların fıkha dayanmasını isteyen ve Avrupa kurallarının alınmasına karşı çıkan bir hareket. Bundan zarar gören grupların duyduğu tepkiyi dile getiren bir hareket” şeklinde ifade etmektedir.³⁹¹

1 Nisan 1873’te bu tepkiler toplumsal anlamda zirve yapacaktı. Çünkü Gedikpaşa Tiyatrosu’nda Namık Kemal’in yazdığı “*Vatan Yahut Silistre*” oyunu ilk kez sahnelenecekti. Oyun vatanı sevmenin onu korumak olduğunu anlatmaktaydı. Oyunun ardından Halk, “Yaşasın vatan”, “Kemal Bey çok yaşa” diye bağırıyor, sevinç gösterileri sokağa taşıyordu. Tiyatro afişinin altında oyunun yazarı olarak “Fedai Kemal” ismi bulunduğundan gençler ellerinde meşaleler, ağızlarında ise “Fedai Kemal” sloganlarıyla yürüyorlardı. İkinci temsil daha fazla ses getirecekti. Nuri Bey, Bereketzade İsmail Hakkı Bey gibi isimler oyun hakkında olumlu eleştiriler kaleme aldılar. Bu durum sarayı rahatsız edecekti. Beş gazeteci, Namık Kemal, Nuri Bey, Bereketzade İsmail Hakkı, Ahmet Mithat, Ebuzziya Tevfik tutuklandı. Mahkemeye bile çıkarılmadan neyle suçlandıklarını dahi bilmeden sürgüne yollanıyorlardı. Suçlarını ve aldıkları cezayı 9 Nisan’da “Mısır” adlı gemiye çıktıklarında, Binbaşı Bahir’den öğreniyorlardı. Gerekçe “Vatan Yahut Silistre” değil gazetecilik yapmak ve zararlı yayın bulundurmaktır. Ahmet Mithat ve Ebuzziya Tevfik Rodos’a, diğer iki gazeteci ise Akka’ya götürülürken Namık Kemal Kıbrıs’a götürüldü; sürgün yeri Magosa’ydı. Cezalarının belli bir süresi yoktu. Islah olununcaya kadar devam edecekti. Namık Kemal’in Magosa Kalesi’ndeki sürgün hayatı Sultan Abdülaziz tahttan indirilinceye kadar tam otuz sekiz ay sürdü.³⁹²

Yeni Osmanlıların eleştirel düşünceleri Tanzimat hükümetlerinin, uydusu konumuna düştükleri Avrupa güçleri sayesinde hükümet baskısı kurarak, Avrupalı diplomatların bazen kibarlıkla, bazen kaba hatta hakarete varan bir üslupla söylediklerinden başka bir fikir dinlemez hale gelmeleri bağlamında şekillenmiştir. Söz konusu bu diplomatların kendi çıkarları gereğince Babîâli politikalarına müdahale etmeleri sonucuyla uygulamaya konan reformların “*devlet çıkarı*” olarak halkın sefilleşmesi ve

³⁹¹ Ali Ayçıl, “Söyleşi: Şükrü Hanioglu”, **Mostar Aylık Kültür ve Aktüalite Dergisi**, 43, Eylül 2008, <http://www.mostar.com.tr/Detay.aspx?YaziID=147> (Erişim Tarihi: 10 Ocak 2012)

³⁹² Soner Yalçın, “Namık Kemal’i Kim Öldürdü?”, **Hürriyet Gazetesi**, 13 Mart 2011

gerilmesiyle sonuçlanması ve devlet adamlarının devlet çıkarlarını kişisel çıkar haline getirmesi de yine bu çerçevede Yeni Osmanlı düşüncesinde etkin bir rol oynamıştır. Berkes'e göre Tanzimat; tarihsel seyri boyunca ilerlemek yerine Avrupa uygarlığının dış yanlarını almış ve Avrupalıların arasında Müslümanların değişmeyeceği, dinlerinin gelişmenin önünde engel teşkil ettiği, Müslüman olmayan halkların ise eninde sonunda bağımsızlaşmasının zorunlu olduğu fikrini de pekiştirmiştir. Tanzimat, bu bağlamda, kültürü, sözde Müslüman, sözde Batılı iki parçaya bölerek ikisi arasında meydana gelen uçurumu da desteklemiştir.³⁹³

3.3.2. Meşrutiyet Öncesi Ortam ve I. Meşrutiyet'in İlanı

II. Mahmut'un ikinci oğlu olan Abdülaziz 31 yaşında 1861 yılında tahta çıkmıştı. Ciddi bir eğitimi olmadığı halde edebiyat, müzik ve resimle ilgilenmişti. Selefleri babası II. Mahmut ve kardeşi Abdülmecit gibi o da yurt içi gezilere çıkmıştı. Mısır gezisi çok şaşılabilecek bir gezi değildi.³⁹⁴

Abdülaziz, tahta çıktığında devletin merkezi gücünü de artırmaya çalışmasına rağmen Mısır'da Vali İsmail Paşa başına buyruk bir biçimde hareket ederek vilayeti kendi istediği gibi yönetmeye çalışmaktaydı. Aynı zamanda Kavalalı Mehmed Ali Paşa'nın damadı da olan Sadrazam Yusuf Kâmil Paşa, Mısır'ın devlete bağlılığını kuvvetlendirip, Mısırlıları yeni padişaha karşı ısındırmak için sultanı Mısır'a gitmesi yönünde teşvik etti. Sonuç olarak Mısırlılar tam 346 yıldır Osmanlı sultanı konuk etmemişlerdi. Bu nedenle Abdülaziz'in ziyareti Mısır'da padişahı dahi şaşırtacak kadar büyük bir sevinç yaratacaktı. Böylelikle ziyaret amacına ulaşıyor, Sultan Mısır'da padişahın nüfuzunu gösterdikten sonra başkente geri dönüyordu.³⁹⁵

Fakat Abdülaziz'i seleflerinden ayıran önemli bir nokta vardı. Bu da III. Napolyon'un çağrısı ile 1867'de önce Fransa'yı, sonrasında İngiltere, Prusya ve Avusturya'yı görmesiydi. Bunun dışında vükela ile birlikte yemek yemesi, konaklarına gitmesi, demiryolu için aldığı teşvik edici tutum ve doğum günü kutlamaları da

³⁹³ Berkes, a.g.e., s. 296

³⁹⁴ Akşin, a.g.e. s. 137

³⁹⁵ Erhan Afyoncu, "Mısır'a 148 yıl önce giden Sultan Abdülaziz de muhteşem karşılanmıştı", **Bugün Gazetesi**, 14 Eylül 2011

Abdülaziz'i farklı kılıyordu. Özellikle kardeşi Abdülmecit'in tutumsuz yaşam tarzı, kadın düşkünlüğü ve batı özentiliğinden hoşnut olmayanların yeni padişapta bunları görmek istememesi da önemli belirleyicilerdendi. Ancak Abdülaziz'in mütevazı hayatı daha sonra oldukça değişecekti. Hatta çıktığı Avrupa seyahatinin ardından Abdülaziz devrinin israfı Abdülmecit döneminden hiç de geri kalmayacaktı.³⁹⁶

1870'lerde ekonomik bir buhran da Osmanlı'yı saracaktı. Kuraklık ve sel felaketleri çiftlik hayvanlarının telef olmasına ve ölümlerle beraber kente doğru yapılan göçler sebebiyle kırsal kesimde yaşayanların sayısını azaltmıştı. Sonuç olarak hem halk zor durumda kalmış hem de devletin vergi gelirlerinde bir azalma meydana gelmişti. 1873'de uluslararası menkul kıymetler borsasının beklenmedik çöküşü de Osmanlıların Kırım Savaşı'ndan beri benimsedikleri borç alma politikasını sürdürülemez bir noktaya taşımıştı. Daha önceki bölümlerde ifade edilen Balkanlar'da karışıklıklar da Osmanlı Devleti'ni son derece zorlamaktaydı.³⁹⁷

İşte tüm bu mevcut sorunların toplamı kamuoyunda ve devlet seçkinlerinin bir kısmında bir değişiklik yapma gereği hissinin uyanmasına sebep olmuştu. Burada esasında tepkiler Sadrazam Mahmut Nedim Paşa üzerinde yoğunlaşmaktaydı. Paşa'nın muhalifi olan devlet adamları bir yönetim değişikliği için fırsat aramaktaydı. Ne istikrarsız bir görüntü çizen Yeni Osmanlıların ne de henüz bir darbe yapacak güce ulaşamamış ordu üst yönetimi pek geçerli bir araç gibi gözükmüyordu. Bu nedenle düzenlenecek büyük bir halk gösterisi aracılığıyla padişahı etkilemeyi düşündüler. Bu bağlamda medrese öğrencilerinin eylemi (11 Mayıs 1876 Talebe-i Ulum Hareketi) ve halktan da katılım olması ile bir anlamda amaçlarına ulaşmış oldular. Padişah Abdülaziz Nedim Paşa'yı azletti ve yerine Mütercim Mehmet Paşa'yı atadı. Mithat Paşa da vekiller heyetine giriyordu.³⁹⁸

Çok yönlü bir idareci ve devlet adamı olarak devrinde önemli bir iz bırakan Mithat Paşa 1822'de İstanbul'da doğmuştu ve gerçek adı Ahmet Şefik'ti. Erken yaşlarda girmiş olduğu Divan-ı Hümayun kaleminde gösterdiği çalışkanlığı ve başarısı ile büyükleri ve amirlerince övülen ve methedilen anlamına gelen "Mithat" ismi verilmişti. Mithat Paşa,

³⁹⁶ Akşin, a.g.e., s. 138

³⁹⁷ Zürcher, a.g.e., s. 72

³⁹⁸ Enver Ziya Karal, **Osmanlı Tarihi Cilt:7**, 4. Baskı, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1988, ss. 101-103

Divan-ı Hümayun kaleminin ardından sadaret Mektubi kalemine atanmış, 1844 ile 1848 yılları arasında Şam, Konya ve Kastamonu’da Divan Katıblığı görevlerini üstlenmiş, İstanbul’a geri dönüşünün ardından Sadaret Mektebi kaleminde görev almıştır.³⁹⁹ Yine çeşitli görevlerde başarıyla yürüttükten sonra 1854’te Balkanlar’daki isyan ve karışıklık ortamını incelemek ve gerekli tedbirleri almak üzere bu bölgelere gönderilmiş ve döndüğünde hazırladığı raporu Sadrazam Reşit Paşa’ya sunmuştur. Üç yıl sonra şikâyet edilen Silistre ve Vidin Valilerinin durumlarını incelemek ve Tınova’da Bulgarlarca çıkartılan bir sorunu çözmek için görevlendirilen Paşa, suçsuzluklarını belirlediği valilerle ilgili hazırladığı raporun Mabeyn tarafından kabul edilmemesi üzerine Sadrazam Ali Paşa’dan aldığı izinle Avrupa’ya gitmiş dönüşünde Meclis-i Vala-yı Ahkam-ı Adliye Başkatipliğine atanmıştır.⁴⁰⁰ 1861’de vezirlik rütbesi ve Paşalık unvanı ile Niş’e atanmış ve burada asayiş sağlayarak Müslüman ve Hıristiyanların bir arada yaşamaları için aldığı tedbirler ve bayındırlık, maliye ve idare alanlarında başarılı çalışmalar yapmıştır. Bu başarılı çalışmalara bağlı olarak emniyetsizliğin hâkim olduğu Prizren de Mithat Paşa’nın valiliğini yaptığı Niş’e bağlanacaktır. Bunun da ötesinde Paşa’nın burada yaptığı çalışmalar 1863’te İstanbul’a çağırılmasına ve vilayetler idaresi hakkında bir kanun tasarısı hazırlanmasının istenmesine sebep oldu. Bu tasarı bir yıl sonra 1864’te “Tuna Vilayeti Nizamnamesi” olarak kabul edilecekti ve Niş, Silistre ile Vidin eyaletleri birleştirilerek Tuna vilayeti kurulacaktı. Mithat Paşa da buraya vali olarak atanıyordu. Mithat Paşa’nın buradaki üstün hizmetleri ve Panslavist komitacıları bastırması İstanbul’da kendisini kıskananları ve Rus elçisi Ignatief’i Paşa hakkında olumsuz bir tavır almaya itiyordu. Paşa bu girişimler sonucunda 5 Mart 1868’de Şura-yı Devlet başkanlığına atandı. Ardından Sadrazam Ali Paşa ile arası açılan Mithat Paşa 1869’da Bağdat valiliğine atanacaktı. Bağdat Valiliği döneminde de Tuna vilayetindeki gibi başarılı olan Mithat Paşa Ali Paşa’nın 1871’deki ölümünün ardından vilayet gelirlerini yatırım işlerine harcayıp hazineye bir şey göndermediği konusunda suçlanıyor ve 1871 Mayıs’ında valilikten istifa edip, İstanbul’a geri dönüyordu.⁴⁰¹ Bir yıl boyunca görevsiz kalan Paşa, teklif edilen Sivas valiliğini de kabul etmedi. Ancak Mahmut Nedim Paşa Mithat Paşa’nın İstanbul’da bulunmasını sakıncalı görüyordu ve bu amaçla Paşa’ya Edirne Valiliğini öneriyordu. Bu

³⁹⁹ Yavuz Özgüldür,; Serdar Özgüldür, “1876 Anayasası’nın Hazırlanmasında Mithat Paşa’nın Rolü ve Fonksiyonu”, **OTAM Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi**, Sayı:5, 1994, ss.:311-348

⁴⁰⁰ Yavuz Özgüldür ve Serdar Özgüldür, a.g.m., ss. 311-348

⁴⁰¹ Yavuz Özgüldür ve Serdar Özgüldür, a.g.m., ss. 311-348

telifi gönülsüzce kabul eden Mithat Paşa sadrazamın kendisi aleyhindeki tutumunu Sultan'a aktarınca Padişah Mahmut Nedim Paşa'yı görevden alarak yerine Mithat Paşa'yı atayacaktı.⁴⁰² Bu tarihten itibaren Mustafa Fazıl ve Halil Şerif tarafından geliştirilmiş olan Osmanlı'yı özerk vilayet veya bölgelerden kurulu federal bir devlet şeklinde örgütleme düşüncesi, din, dil ve milliyet farkı yapmadan herkesin devletle ilişkilerini düzenlemiştir. Onları birbirine bağlayacak temel bir yasa yapma fikri ile Namık Kemal'in "*Vatan sevgisi iman gereğidir*" (Hubbül-vatan mine'l-iman) sloganını, Müslüman-Hristiyan uzlaşması (kavimlerin imtizacı) ve Müslümanların beraberliği (ittihadı) gibi iki hedefi gerçekleştirecek bir Osmanlı vatanseverlik ideolojisi biçiminde geliştirme çabası ön planda olmuştur. Fakat Rus elçisinin diplomasisi, bunların üçüne de karşı bir politika anlamına gelmekteydi.⁴⁰³

Bu ortamda Mithat Paşa yalnızca iki ay yirmi bir gün sadrazamlık yapabildi. Karadağ'da yaşanan kargaşa dışında önemli bir olay olmadığından ülkenin imarı üzerine çalıştı. Yolsuzluklarla uğraştı ve Mahmut Nedim Paşa'yı zimmetine para geçirdiği için mahkûm ettirdi. Ancak padişah müdahale etti ve Nedim Paşa'nın borcunu affetti. Fakat bu olay Mithat Paşa'nın düşmanlarının Paşa'nın Sarayı israfçı göstererek Padişahın itibarını sarstığı konusunda dedikodular çıkartmasına yol açacaktı. Bu söylentiler ve Sadrazamın pervasız ve ileri görüşlü tutumu Sultan'ın Mithat Paşa'ya desteğini çekmesine yol açacak ve gelişmeler Paşa'nın görevden ayrılmasıyla sonuçlanacaktı.⁴⁰⁴ Mithat Paşa daha sonra 1873 yılının başlarında adliye nazırlığına atanıyordu. Temsili Meclisin gerekliliğine ilişkin layiha hazırlaması üzerine Eylül 1873'te Selanik Valiliği'ne atanacaktı. Bir başka ifade ile Paşa merkezden bir kez daha uzaklaştırılıyordu. 1875 yılında ise Mithat Paşa tekrar adliye nazırlığına getirilmiş olsa da yine Sadrazam Mahmut Nedim Paşa ile yaşayacağı ayrılıklar ve çatışmalar yüzünden bu görevi yalnızca üç ay süreyle devam ettirebilecekti.⁴⁰⁵

Islahat Fermanı ile başlayan, Tanzimat Dönemi'nin ikinci bölümünde de İmparatorluk yeni düzenlemelerle iç içe olmuştur. Erdoğan'a göre bu dönem içindeki kanunlaştırma çalışmaları çerçevesinde yürürlüğü konan Mecelle-i Ahkam-ı Adliye adlı

⁴⁰² Yavuz Özgüldür ve Serdar Özgüldür, a.g.m., ss. 311-348

⁴⁰³ Berkes, a.g.e., s. 310.

⁴⁰⁴ Yavuz Özgüldür ve Serdar Özgüldür, a.g.m., ss.311-348

⁴⁰⁵ tr. wikipedia, http://tr.wikipedia.org/wiki/Mithat_Pa%C5%9Fa (Erişim tarihi: 14.02.2012)

medeni kanun dikkati çekmektedir. Bunun nedeni neredeyse her yönden Avrupa etkisi altında olan bir dönem içinde İslam hukuk geleneğine dayanan bir medeni kanun yapılmasının tercih edilmiş olmasıdır. Bu kanun aynı zamanda İslam hukuku tarihinin modern kanun tekniğine göre hazırlanan ilk kanunlaştırma örneğini oluşturması açısından da ayrıca önemliydi.⁴⁰⁶

Öte yandan önceki bölümlerde anlatılan Vilayetler Kararnamesi diğeri ise Şura-yı Devlet'in kuruluşu da dönem içinde hayati öneme sahip dönüm noktalarıdır. Vilayetler Kararnamesi ile seçim ilkesi mahalli düzeyde ilk kez uygulama sahası bulmuş ve burada seçilen üyeler daha sonra ilan edilecek Meşrutiyet sırasında ilk genel seçimlerde ikinci seçmen olacaklardır. Bu bağlamda Meşruti rejime yönelik çok büyük bir adım atılmıştır. 1868'de kurulan bu yap Batı taraftarı çevrelerin Tunaya'nın belirttiği gibi "eseri" olmuştur.⁴⁰⁷ Şura din ve mezhep farkı olmaksızın, bir yıl içinde yirmi sekizi Müslüman geri kalanı da çeşitli diğ er din ve mezheplerden oluşan kırk bir üyeli bir yapıya kavuşmuştur. Şura asli olarak istişare yetkilerine sahipse de devlet bütçesini de inceleyebiliyordu. Şura-yı Devlet 10 Mayıs 1869'da Sultan Abdülaziz'in nutku ile açılmış ve Abdülaziz bu konuşmasında kuvvetler ayrılığı ilkesinin üstün yanlarından bahsetmiştir. Şura, kısa süre içerisinde hem Padişahın hem de koruyucusu Ali Paşa'nın uygulamaları karşısında sınırlayıcı bir role sahip olmuştur. Ancak Şura'nın geldiği bu konuma tahammül edemeyen Osmanlı iktidarı Şura'nın yapısını bozarak rolünü azaltmışlardır. Ancak yine de Şura-yı Devlet II. Mahmut ile Abdülmecit dönemi kurumları arasında önemli bir köprü görevi görmüştür. Tanzimat dönemi içerisinde Osmanlı hükümetleri gerek dış gerekse de iç baskılar arasında hareket etmişlerdir.⁴⁰⁸

Bu baskılar önceki bölümlerde de anlatıldığı gibi aralarında derin çıkar ayrılıkları olan Batılı ya da Batılılık iddiasına sahip devletlerden kaynaklanmaktaydı. İç baskı ise çeşitli farklı dinamiklere sahipti. Birinci Jön Türk hareketini oluşturan Yeni Osmanlılar ise yapılan ıslahatları yeterli görmüyor ve Meşruti bir sistemin kurulmasını istiyorlardı. Bu

⁴⁰⁶ Erdoğan, a.g.e., s. 31

⁴⁰⁷ Tarık Zafer Tunaya, **Türkiye'nin Siyasi Hayatında Batılılaşma Hareketleri**, İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları, Ağustos 2004, s. 36

⁴⁰⁸ Tunaya, a.g.e., s. 37

baskılar karşısında yöneticiler, özellikle dış baskıların da artmasıyla, bir ıslahat adımı daha atma yoluna gideceklerdir.⁴⁰⁹

Bu arada 5 Haziran 1875'te Hersek İsyanı patladı. Hersekli Hristiyan köylüler (Müslümanlar toprak ağasıydı) isyanın başrolündeydi. İsyanın sebepleri aslında oldukça bilindiktir. Bunlar; iltizam yolsuzlukları, ağır ağnam ve askeri vergiler ve jandarma zulmüydü. Elbette başta Rusya ve Avusturya olmak üzere dış güçlerin etkisini de yadsımamak mümkün değildir. Kısa sürede yine tarih tekerrür etti ve isyan bir Müslüman-Hristiyan çatışması halini aldı ve yine tahmin edileceği şekilde, bir yerde Şark Meselesi'nin doğası gereği, Avrupa'nın müdahalesi geldi. Avusturya Başbakanı Andraşi, büyük güçlerin benimsediği, özerklik doğrultusunda bir ıslahat planı hazırladı. Babiâli bu planı kabul etse de ancak isyancılar reddediyordu. Öte yandan Babiâli ekonomik açıdan iflas etmişti. 6 Ekim 1875'te ilan edilen Tenzil-i Faiz kararı ile hükümet, 5 yıl boyunca faiz borçlarının yarısını ödeyeceğini, ödemeyeceği faizlere karşılık yüzde 5 faizli tahviller çıkartacağını açıkladı.⁴¹⁰ Berkes, bu noktada dış borçlarda payı olmayan Rusya elçisinin teşviklerinin birinci derecede rol oynadığını nakletmektedir.⁴¹¹

Sonuç olarak Osmanlı Devleti mali açıdan da iflas ediyor, daha da bağımlı hale geliyordu. Ancak Avrupa'da bu kararın yansımaları çok sert olmuştu. Osmanlı borç tahvillerinin çoğu İngiliz ve Fransız tasarruf sahiplerinin elindeydi ve karar sonrasında gelirleri yüzde elli oranında azalıyordu. Diğer taraftan Hersek'ten sonra Bulgarlar da isyan ediyordu. Bu isyan daha küçük çaplı bir coğrafi bölgede meydana gelmiş olsa da karşılıklı yaşanan büyük katliamların önüne geçilemedi. Tenzil-i faiz kararından ötürü Osmanlı aleyhtarı olan Avrupa basını sorunu iyice büyütecekti.⁴¹²

Bu süreçte Sultan Abdülaziz'e karşı olanlar da artık iyiden iyiye güçlenmeye başlamışlardı. Mithat Paşa gibi meşrutiyet taraftarlarının yanı sıra Mahmut Nedim Paşa'nın karşıtları (Mütercim Rüştü, Hüseyin Avni Paşa) bir araya gelmişlerdi.⁴¹³

⁴⁰⁹ Tunaya, a.g.e., s. 38

⁴¹⁰ Akşin, a.g.e., s. 125

⁴¹¹ Berkes, a.g.e., s. 310

⁴¹² Akşin, a.g.e., s. 151

⁴¹³ Tanör, a.g.e., s. 125

Hükümet bu gelişmeler karşısında 9 Mayıs tarihinde basına sansür koydu. Basiret gazetesi üç boş sayfa ve bir sayfa ilan şeklinde çıktı. Ertesi gün ise İstanbul'da medrese talebeleri hükümet karşıtı gösteriler ve toplantılar düzenlediler. Veliht konumunda bulunan Murat'ın, sarrafı Hristaki'den aldığı paraları Mithat aracılığıyla bu gösterilerin düzenlenmesinde kullandığına da dair iddialar olsa da sonuçta Mahmut Nedim Paşa 11 Mayıs'ta azledildi ve yerine hemen bir gün sonra Mütercim Rüştü Paşa dördüncü defa Sadaret'e getirildi.⁴¹⁴

Aslında göstericiler Mithat Paşa'yı sadrazam yapmayı amaçlamaktaydı. Fakat Mithat Paşa, Meclisi Vükela'da görevlendirilmiş ardından da Şura-yı Devlet Reisi olmuştur. Hüseyin Hayrullah Efendi şeyhülislam, Hüseyin Avni Paşa da serasker olmuşlardı.⁴¹⁵ Bu kadro Osmanlı Devleti'nin mevcut durumunun sorumlusu olarak Sultan Abdülaziz'i görmekteydi.⁴¹⁶

Öte yandan Sultan'ın izlediği politika Rus taraftarı olarak görüldüğünden, Avrupa basını da konuya yakın ilgi göstermiş, İngiliz ve Fransız basını Mithat Paşa'ya övgüler düzmekteydi. Bu sırada Vükela Heyeti de Abdülaziz'i tahttan indirmek için yollar aramaktaydı. Çok da sıra dışı olmayan bir görüşme esnasında Mektebi Askeriye Nazırı Süleyman ve Dari Şura Reisi Redif Paşa'ların da bu fikri desteklemesiyle Hüseyin Avni Paşa konuyu Mithat Paşa ve Bahriye Nazırı Kayserili Ahmet Paşa ile de paylaşmış ve onlardan destek görmüştü. Ardından Sadrazam Rüştü Paşa ve Şeyhülislam Hayrullah Efendi de Abdülaziz'in tahttan indirilmesine onay vereceklerdi. Sultanın tahttan indirileceği gün ve bunun nasıl olacağı dahi tasarlanmıştı. Ancak bir dizi gelişme yüzünden bu plan tam olarak uygulanamasa da sonuçta Şeyhülislam Hasan Efendi'nin fetvasına dayanılarak Saray Harbiye Mektebi Nazırı Süleyman Paşa'nın hazırladığı kuvvetlere kuşatılmış ve Abdülaziz'in on beş yıl dört ay yirmi bir gün süren saltanatı sona ermiştir.⁴¹⁷

Bu süreçte yaşanan gelişmeler Yeni Osmanlıların gücünü iyice arttırdı. Tam da paramparça oldukları bir zamanda ve en etkili üyeleri Namık Kemal'in Kıbrıs'ta sürgünde

⁴¹⁴ Akşin, a.g.e., s. 151

⁴¹⁵ Kuran, a.g.e., s. 26

⁴¹⁶ Akşin, a.g.e., s. 151

⁴¹⁷ Kuran, a.g.e., s. 26

olduğu bir dönemde Ignatiyef - Abdülaziz cephesine karşı, Mithat Paşa - Rüştü Paşa – Hüseyin Avni Paşa - Süleyman Paşa ve Şeyhülislâm arasında kurulan ittifak başarılı oluyor ve Osmanlı tarihinde yeni bir sayfa açılıyordu. Öte yandan diğer bir tarihsel noktada ordu bir devrim sürecinde ilk kez böylesine rol alıyordu. Bu süreç Namık Kemal açısından da bir dönüm noktasıydı. Kıbrıs'taki sürgün döneminin sona ermesinin yanında, eskiden beri tanıdığı Şehzade Murat da yeni padişah olmuştu.⁴¹⁸

Abdülaziz gayet yumuşak bir şekilde en ufak bir tepki ile karşılaşmadan tahttan indirilmiş, Şehzade Murat tahta oturmuştu. Sultan Murat Abdülmecit'in oğluydu. 1840'da doğmuştu. Murat'ın tahta çıkışı ile başkentte coşkulu bir İngilizcilik, hürriyetçilik ve az da olsa bir meşrutiyetçilik rüzgârları esiyordu. Murat'ın cülusu için çıkartılan hatt-ı hümayun, Padişahın Allah'ın takdiri ve bütün uyrukların arzusu ile tahta geldiğini ifade ederek, demokratik bir eğilimi anımsatmaktaydı. Ne var ki Abdülaziz'i tahttan indiren dört devlet adamı gelecek konusunda farklı düşünmekteydiler. Mithat Paşa meşrutiyet taraftarıyken geri kalanlar henüz meşrutiyetin vaktinin gelmediğini düşünüyorlardı. Ancak bu dörtlünün ortak bir noktası mevcuttu. Devletin geldiği durumdan Sarayı sorumlu tuttukları için Sarayın iktidarını tamamen etkisizleştirmek istiyorlardı. Bu bağlamda Sultan Murat'ı bir kukla gibi görüyorlardı.⁴¹⁹

Sürecin devamında ise Sultan Murat'ın hal ve hareketleri giderek sağlıksız bir duruma geliyordu. Bu arada 4 Haziran'da Abdülaziz sakalını düzeltmek için bir makas isteyip, annesini odasından çıkartarak kapıyı sürgülüyor ve ardından kol damarları kesilmiş bir şekilde bulunuyordu.⁴²⁰

Sultan Murat'ın üst üste gelen bu psikolojik açmazlardan kurtulması için Viyana'dan uzman doktorlar getirilmiş ancak bu doktorlar tedaviyi imkânsız bulmuşlardır. Bu sırada Bosna-Hersek isyanına karşı başlayan askeri harekât için hükümetin başında bir otoriteye ihtiyaç duyulmaktaydı. Bu nedenle saltanatta bir değişiklik yapılması gerekmektedir. Mithat Paşa Veliaht Abdülhamit Efendi ile görüşmüş ve meşrutiyete geçilmesi şartıyla Saltanat değişikliği konusunda anlaşmışlardır. Şeyhülislam Hasan

⁴¹⁸ Berkes, a.g.e., s. 311

⁴¹⁹ Akşin, a.g.e., s. 152

⁴²⁰ Akşin, a.g.e., s. 152

Hayrullah Efendi tarafından çıkarılan fetva ile Beşinci Sultan Murat tahttan indirilerek Abdülhamit yeni Osmanlı Sultanı oluyordu.⁴²¹

3.3.3. Kanun-i Esasi'nin İlanı

II. Abdülhamit 31 Ağustos 1876'da tahta çıkmıştı. Ancak daha tahta çıkmadan Yeni Osmanlılar ve destekçilerinin çalışmaları sayesinde meşrutiyet yanlısı bir kamuoyu oluşturulmuştu. Bunun da ötesinde Abdülhamit'in bir adamı 26 Ağustos 1876 tarihinde İngiliz elçisi Eliot'u ziyaret etmiş ve efendisi tahta çıktığında hürriyet esaslarına öncelik vereceğini konusunda güvence sunmuştu.⁴²² Fakat diğer taraftan sıradan halk, esasında yeni padişah hakkında fazla bilgi sahibi değildi. Hatta tahta çıkışını sağlayan Sadrazam Rüşdü Paşa ve Mithat Paşa dahi Abdülhamit Efendi'yi çok tanımıyorlardı. Sultan asırlar boyunca imparatorluğun temelinde adaletin olduğunu biliyordu. Hürriyeti ise yeni bir kavram olarak algılıyor ve adalete ulaşmak için kullanılacak bir araç olarak yorumluyordu. Yeni padişah için adil bir padişah olmak vükelanın kuklası olmamak ve onlara karşı güçlü olmak demektir. Bundan dolayı Abdülaziz'i ve Murat'ı tahttan indirerek kendisini padişah yapan sadrazam Mehmet Rüşdü Paşa ve Mithat Paşa'ya güven duymuyordu. Ancak pek de çaresi olmadığından bu Paşalar ile bir süre beraber çalışmak zorundaydı.⁴²³

Öte yandan dış politika da karışıklık devam ediyordu. Hersek İsyanının ardından Sırbistan ve Karadağ da Rusya ve Avusturya'nın desteğiyle 26 Mayıs 1876'da Babıali'ye bir ültimat veriyordu.⁴²⁴ Ardından savaş ilanı gelecekti. Sırp Beyi ordusuna hedef olarak Ortaçağ'da kurulmuş olan büyük Sırp İmparatorluğu'nun sınırlarını göstermekteydi. Sırp kamuoyu ise ordularının kısa sürede İstanbul'da olacağını umuyordu. Osmanlılar, her ne kadar halk içinde mevcut vatansever heyecanlara güveniyor olsa dahi olası bir dış müdahaleden de çekinmekteydiler. Bundan dolayı izlediği politikalar hakkında kamuoyunu ve ilgili devletleri bilgilendirme yoluna gitti. Sırlara yönelik olarak ise Sırp hükümetinin kendi adına belirlenmiş ve Paris Muahedesi ile tespit edilmiş olan hükümlere aykırı davrandığını ifade eden bir bildiri yayınladı. Ayrıca yabancı devletler düzeyinde de artık

⁴²¹ Kuran, a.g.e., s. 28

⁴²² Akşin, a.g.e., s. 154

⁴²³ Enver Ziya Karal, **Osmanlı Tarihi Cilt:8**, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1983, s.:2.

⁴²⁴ Akşin, a.g.e., s. 154

kendisini savunacağını duyuruyordu. Fakat Rusya ve Avusturya imparatorları 8 Temmuz 1876'da Reichstad'da bir araya geldiler ve Osmanlı Devleti kazandığı takdirde mevcut statükonun korunması konusunda anlaşmışlardı. Anlaştıkları diğer bir konu ise elbette Osmanlıların mağlubiyetleri durumunda ne olacağı konusuydu. Buna göre Sırbistan, Karadağ ve Avusturya Bosna ve Hersek'i paylaşacakken Ruslar ise Beserabya'yı ve Batum'u alacaklardı. Hatta daha ötesinde Balkanlarda üç yeni devlet kurulacaktı. Bu devletler Arnavutluk, Bulgaristan ve Rumeli idi. Yunanistan ise Teselya ve Epir'i alıyor İstanbul serbest şehir oluyordu.⁴²⁵ Ancak iki aşamadan oluşan savaşın sonunda Reichstad Antlaşması'nın taraflarının öngörülleri gerçekleşmeyecekti. Sırp prensi Milan Rus Çarı'na gönderdiği bir telgrafla yardım isteyecekti. Aslında Sırbistan'ın yenilgisi ile Rusların Balkanlardaki etkisinin çok azalacağını anlamış olan Çar ise bu telgrafın ardından İstanbul'daki elçisi İgnatiyef aracılığı ile Osmanlı hükümetine bir ultimatoma veriyor ve ultimatoma eğer Sırp ve Karadağlılar ile iki aylık, herhangi bir kayıt ve şart olmadan mütareke yapılmazsa tüm Rus diplomatik misyonunun İstanbul'u terk etmesinin tek sorumlusunun Babıali olacağını belirtiyordu. Osmanlılar için iki seçenek vardı. Ya ultimatoma kabul edecekti ya da Ruslar ile savaşacaktı. Fakat yeni bir savaş için ne askeri ne de ekonomik durumu yeterli değildi. Bu nedenle Rus ultimatoma kabul etmekten başka çare yoktu. Yani Sırbistan ve Karadağ ile mütareke yapılacaktı.⁴²⁶ İngiltere de Balkan sorunlarının uluslararası bir konferans çerçevesinde görüşülmesini destekliyordu.⁴²⁷

Dış politika böylesine açmazlarla dolu bir durumdayken 23 Aralık 1876'da Osmanlı tarihinin ilk yazılı Anayasası olan Kanun-Esasi resmen ilan edildi. Kanun-i Esasi Mithat Paşa, Ziya Paşa ve Kemal Bey'lerin katıldıkları bir komisyon tarafından hazırlanmıştı.⁴²⁸

Yeni bir ıslahat hareketine yönelik adımları atmak için toplanan Tersane Konferansı'nın ilk oturumunun sonlarına doğru atılan top sesleri ile bu gelişme tüm kamuoyuna ilan ediliyordu. Öte yandan atılan bu adım İngiltere, Fransa, Rusya, Avusturya,

⁴²⁵ Karal, **Osmanlı Tarihi Cilt:8**, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1983, s.17–18

⁴²⁶ Karal, **Osmanlı Tarihi Cilt:8**, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1983, s. 24.

⁴²⁷ Akşin, a.g.e., s. 154

⁴²⁸ Kuran, a.g.e., s. 29

Almanya, İtalya temsilcileri açısından müthiş bir sürprizdi.⁴²⁹ Ancak gelinen nokta açısından bakıldığında artık geri dönülemez bir durum söz konusuydu. Özellikle yüzyıllarca yıl Osmanlı'ya bağlı yaşamış özerk prensliklerin dahi çoktan bir “*anayasa benzeri*” düzenleme sahibi oldukları gerçeğini göz önünde bulundurduğumuzda durumu daha iyi anlayabilmiş oluruz. Romanya'nın 1830'larda geçirmeye başladığı bu dönüşüm (Tanzimat Fermanı'ndan önce) ve Sırbistan'ın 1869'da geldiği Anayasal monarşi noktası Osmanlı Devleti'nin bu konu bağlamında ne denli geri kaldığını göstermektedir. Romanya'ya ve Sırbistan'a ek olarak Yunanistan'da dahi demokratik geleneklerin mevcut olduğu ifade edilebilir. Daha Osmanlı yönetimindeyken bile kimi Yunan adaları özerk ve temsili organlara sahipti ve 1821 Ayaklanması'nın önderleri de Fransız Devrimi'nden etkilenen tüccar ve armatörlerden oluşan Yunan burjuvazisi arasından çıkmıştı. Bu aktörler Kuvvetler ayrılığını getiren yedi maddelik kısa bir anayasanın da hazırlayıcısı olmuşlardı. Öte yandan Yunan burjuvazisi bağımsızlık ve iç savaşın ardından feodallerin kurmuş olduğu hâkimiyete son vererek siyasal planda belirgin bir rol üstlenirken meşruti monarşiye geçiş hamleleri de bu sürece eşlik ediyordu. Yunanistan'da ilk gerçek anayasal hayat 1843 isyanının ardından Kral Otto'nun tahtını koruma altına almak adına halkına tanıdığı 1844 Anayasası ile başlamıştı. Bu dönemde halka seçme hakkı verilirken, Kral tarafından seçilen bir ayan meclisi kurulmuş öte yandan bakanlar kurulu da parlamentoya karşı sorumlu hale gelmişti. Yirmi yıl sonra 1864 Anayasası ile Balkanlar'da ilk kez parlamenter rejim uygulaması başlayacaktı.⁴³⁰

Bütün bu örnekleri göz önüne aldığımızda aslında Meşrutiyet ilanının hiç de şaşılacak bir durum olmadığını rahatlıkla görebiliriz. Bu bağlamda Karal'ın da belirttiği gibi Kanun-i Esasi'yi bir sürpriz olarak nitelemek doğru değildir. II. Mahmut zamanında başlayan ve ardından gelen padişahlarca da devam ettirilen bir reform sürecinin Osmanlı ülkesinde mevcut olduğu göz ardı edilemez bir gerçekliktir. Tanzimat Fermanı ile birlikte insan haklarının geliştirilmesi ve devlet yapısının batılılaştırılmasına yönelik çabalardan da önceki bölümlerde bahsedilmiştir. Yine Tanzimat ile birlikte kültürel hayat açısından da önemli bir Batılılaşma görülmüş ve gazete, dergi ve eleştiri yazıları ile Tanzimat Fermanı'nın eksik noktaları incelenmiş ve daha ileri bir hukuk düzeni için çalışmalar yapılmıştır. Bu çalışmaların başrolünde olan Genç Osmanlıların en büyük hedefi de batıda

⁴²⁹ Tunaya, a.g.e., s. 38

⁴³⁰ Tanör, a.g.e., s. 129-131

demokratik mücadele aşamalarını yaşayarak meşrutiyet yönetimine ulaşan devletlerin yönetimlerine benzer bir yönetim şekli kurmak olmuştur. Bu anlamda Kanun-i Esasi'nin ulusal bir isyan sonucunda, bir kurucu meclis tarafından oluşturulmayarak Sultan tarafından hazırlanmış ve ilan edilmiş olması Kanun-i Esasi'nin temel yasa özelliğini taşınamaması açısından da bir neden oluşturmamaktadır. Bu bağlamda tarihsel örneklerle bakıldığında da bu durum görülebilir. Örnek olarak Fransa'da İhtilali meydana getiren Etats-Generaux Meclisi de Krallık bünyesinde olan bir meclisti ve halk tarafından da bir Anayasa istemekle görevlendirilmemişti. Yine İngiltere'de yürürlüğe giren ve dünya tarihinde önemli bir nokta olan Magna Carta'nın oluşumu sırasında da asiller halk adına hareket etmiş olsalar da halkın bu yönde bir isteği olmamıştı.⁴³¹

Kanun-i Esasi, Fransa, Belçika ve İngiltere'nin benzer kanunlarından faydalanarak hatta kopya edilerek oluşturulsa da Kanun-i Esasi'nin hiçbir entelektüel esasa dayanmadığı, ülkenin bünyesine uymadığı, hukuki ve siyasi bir kişilik taşımadığı da söylenemez.⁴³²

Meşrutiyet yönetimi belirli ve değişmez kurallara sahiptir. Bu nedenle meşrutiyeti teşkil etmek isteyenler daha önceden kurulan meşrutiyet örneklerini göz ardı edemezler. Kaldı ki, Osmanlı Devleti içinde de meşrutiyet fikirleri çok önceden zemin kazanmaya başlamıştı. Kanun-i Esasi Osmanlılık doktrini bağlamında cins ve mezhep ayrımı yapmaksızın halkın devlet yönetimine katılarak, aynı zamanda bu yönetim üzerinde halkın yapabileceği en etkili denetimi yapması yoluyla imparatorluktan ayrılmak isteyen kesimleri, çıkar bağlarıyla birleştirmek istemişti.⁴³³

Bu açıdan toplumun ve devletin üst kademelerinde bulunan kimselerden oluşan ve Sultan tarafından seçilen bir Ayan Meclisi var olsa da çok daha geniş yetkilere sahip olan Mebusan Meclisi üyeleri çoğunlukla kendilerini halk-millet temsilcisi olarak görüyorlardı. Bu mebuslar, Vilayet Meclisi tarafından seçilmekte ve çoğu taşra ileri gelenleri yani ayan ve eşraftan bir başka deyişle henüz gelişmekte olan orta sınıfı temsil ediyorlardı. Mebusan Meclisi'nde gayrimüslim sayısı yüksek olsa da Meclis'te Müslüman mebuslar hâkim

⁴³¹ Enver Ziya Karal, **Osmanlı Tarihi Cilt:8**, s. 227–228

⁴³² Recai Okandan, “Amme Hukukunda Tanzimat ve Birinci Meşrutiyet”, s. 93 (Nakleden: Karal 8.cilt, s.:228)

⁴³³ Enver Ziya Karal, **Osmanlı Tarihi Cilt:8**, s. 229

konumdaydılar. Bu açıdan, mebuslar açık bir biçimde hükümeti sert düzeylerde dahi eleştirebilmiş idareyi, ekonomiyi ve toplumu modernleştirecek tedbirler istemişlerdir.⁴³⁴ Fakat bütün bunlara rağmen bir milli egemenlikten bahsetmek mümkün değildir. Üç kıtaya yayılmış ve türlü etnik yapı ve farklı dinlere sahip milyonlarca insanı içeren bu imparatorlukta açıkçası ortalama bir ulus devletteki milli egemenlik kavramını aramak pek sağlıklı sayılabilecek bir durum değildir.⁴³⁵

I. Meşrutiyet'in ömrü uzun sürmeyecekti. Sultan Abdülhamit 1878'de anayasayı askıya alacak ve Meclis'i dağıtacaktı. Fakat buna rağmen modernleşme, meşrutiyet ve demokrasi istekleri dinmeyecek ve Karpat'ın ifadesiyle "hürriyet" istekleri demokrasinin simgesi olacaktı. Bunun yanında Osmanlı ekonomisi piyasa ekonomisi giderek güçlenecek Avrupa'nın ticaret ve finasta öncülüğü devam edecekti.⁴³⁶

⁴³⁴ Kemal Karpat, **Birinci Meşrutiyet'ten İkinci Meşrutiyet'e Kadar Orta Sınıflar**, Zaman Gazetesi, 16 Mart 2010

⁴³⁵ Enver Ziya Karal, **Osmanlı Tarihi Cilt:8**, s. 229

⁴³⁶ Kemal Karpat, **Birinci Meşrutiyet'ten İkinci Meşrutiyet'e Kadar Orta Sınıflar**, Zaman Gazetesi, 16 Mart 2010

SONUÇ

1769’da James Watt’ın buhar makinesinin patentini alışı ile birlikte başladığı kabul edilen Sanayi Devrimi ve 1789’da meydana gelen Fransız Devrimi’nin yarattığı gelişmeler ışığında dünya üzerindeki tüm üst yapı kurumları kökten bir biçimde etkilenmiştir. Bu durum, yarattığı sayısız olumlu gelişmenin yanı sıra ayrıca elbette ki yeni şartlara uyum konusu başta olmak üzere birçok sorunu da beraberinde getirmiştir.

Osmanlı İmparatorluğu da dünyanın önüne çıkan bu tarihsel dönemeçlerde karşılaştığı kilit sorunlardan payını fazlasıyla almış, bu gelişmelerin yarattığı sorunlara bulduğu çözüm yolları ile ömrünü yaklaşık bir asır daha uzatmayı başarmıştır. Bu bağlamda, diplomasi ve gerek Sanayi Devrimi’nin gerekse de Fransız Devrimi’nin sonuçlarından kendi çıkarları doğrultusunda Osmanlı İmparatorluğu’na yönelik yararlanmak isteyen Avrupa’nın büyük güçleri arasında başarıyla uyguladığı “Denge Politikası”nın rolü oldukça kayda değerdir.

Ne var ki bu politika uygulanırken de yeni sorunlar doğmuş ve bu sorunlar İmparatorluğu bir kısır sarmal içine sokmuştur. Osmanlı İmparatorluğu’nun kader yılları, özellikle Sanayi Devrimi’nin bir sonucu olan İngiliz pazarlarının yabancı mallara açılması ve küresel olarak serbest ticaret adına kurumsal çerçevenin inşa edilmesi amacını güden İngiliz politikası ile sıcak denizlere inme politikası izleyen Rusya arasında kurmaya çalıştığı denge ile tanımlanabilir.

Diğer taraftan Fransız Devrimi’nin taşıdığı başta ulusçuluk olmak üzere yeni fıkırsel idealler de Osmanlı gibi çok uluslu bir imparatorluğun başını oldukça ağrıtmıştır. Özellikle söz konusu Büyük Güçler’in her türlü başkaldırışı Babıâli’nin içişlerine karışmak için bir fırsat olarak değerlendirmesi tarihsel Şark Meselesi’nin 19. yüzyıldaki cephelerini şekillendirmiştir. Bu başkaldırıışlar ve ekonomik sıkıntılar dolayısıyla giderek zayıflayan Osmanlı İmparatorluğu’na yönelik yapılan hasta adam benzetmesi de bu gelişmeler ışığında tesadüf olarak değerlendirilemez.

Bu çerçevede Osmanlı devlet adamları -ki Avusturya büyükelçisi Sadık Rıfat Paşa ve Tanzimat Fermanı'nın mimarı Mustafa Reşit Paşa- ulusal boyutta idari, hukuksal ve ekonomik önlemler aracılığıyla İmparatorluk bünyesinde bulunan kültürel birimleri Osmanlılık şuuru altında bir araya getirebileceklerini tasarlamışlardı. Ancak, daha sonra anlaşılacaktır ki Tanzimat Fermanı aslında Batı kapitalizminin çıkarlarına uygun üstyapı kurumlarını Osmanlı ülkesinde oluşturmak için inşa edilmişti. Bu çerçevede, İncalcık da Tanzimat Dönemini, iktisadi ve sosyal temelleri çürüyerek yıkılmaya yüz tutan bir imparatorluğun yeni prensiplerle yeniden kurulma teşebbüsü olarak görmektedir.

İşte bu teşebbüsün 1839'da yapılması da bir başka denge arayışının eseri idi. Mehmet Ali İsyanı'nın ikinci aşaması Osmanlı Devleti için olumsuz sonuçlandığından, devletin geleceği bu savaşı durdurarak antlaşma koşullarını belirleyen İngiltere, Rusya, Fransa, Avusturya ve Prusya devletlerinin eline geçmişti. Fransa, Mehmet Ali Paşa'yı açık bir şekilde desteklerken ve hatta İngiltere de dahi Kavalalı'yı yenilikçi olarak destekleyenler bulunurken, Mustafa Reşit Paşa Babıâli'nin de Mısır valisi gibi liberal ve çağdaş bir düzen kurabileceğini Avrupa'ya gösterme fırsatını yakaladığını görecekti.

Böylelikle Tanzimat Fermanı ile Osmanlı İmparatorluğu yarı-sömürge ekonomisine doğru giderek yönelmiş ve uydu Batıcılık yolu açılmıştır. Balta Limanı ve takip eden antlaşmalar bu yönelimin en somut işaretleridir. Buna karşılık “Büyük Güçler” ise İmparatorluk'a bağımsızlık ve Avrupa hukukundan yararlanmayı garanti edeceklerdi.

Ayrıca, İmparatorluk'un toplumsal yapısında da hâkim olan hoşnutsuzluk hali çeşitli katmanlara doğru yayılacaktı. Halk, kendi içine dönerek, edilgen bir tutum takınacak tepkisini yalnızca askerden kaçarak dağda saklanmakla gösterecekti. Ünlü halk ozanı Dadaloğlu da “Ferman padişahınsa dağlar bizimdir” dizeleri ile bu dönemdeki gelişmelere karşı tepkisini dile getirecekti.

Tanzimat paşaları da, halka dair umut taşımamaktaydı. Saray ise, keyfi davranışlarıyla, güvenli bir kariyer perspektifi çizmemekteydi. Buna karşılık uydu Batıcılık, padişahın iktidarını sınırlamış, paşaları padişahın iktidarına ortak yapmıştı. Yani bir başka ifade ile Tanzimat, paşaların çıkarları ile oldukça uyumluydu.

Bununla birlikte yaşanan Kırım Savaşı, Osmanlı ülkesinde modernleşmeye başlayan hayatın her alanını etkileyecekti. Özellikle Rusya'dan gelen yoğun kitlesel göçlerin beraberinde taşıyacağı yeni fikirler ve başkentteki yabancı sayısının artışı yeni bir etkileşim sağlamış ve Türkiye'nin küresel ekonomiyle bütünleşmesini de hızlandıracaktı. Söz konusu bütünleşme yeni bir devri başlatırken bu dönemde Osmanlı pazarları tasfiye olmuş, devletin harcamalarını karşılama olanağı azalmıştı. Sonuç olarak dış borçlanmadan başka çare kalmayacaktı. Böylelikle İmparatorluk, Batı finans baronlarının vesayeti altına düşecekti.

Kırım Savaşı'nın ardından imzalanan Paris Antlaşması'nın kuşkusuz en önemli hükmü 7.maddesiydi. Bu madde ile beraber Osmanlılar Avrupa sisteminin(concert) ve kamu hukukunun sunduğu olanaklara katılmasının kabul edildiği antlaşmaya taraf ülkelerce ilan edilmiyor ayrıca, Osmanlı İmparatorluğu'nun bağımsızlığına ve toprak bütünlüğüne saygı duyulacağı ve bu vaatle tam uyumlu bir biçimde davranılacağı da ifade edilecekti. Osmanlı İmparatorluğu, artık bir Avrupa devleti olmuştu. Paris Antlaşması'nın 9. maddesi sonucunda gerek kişiler arasında gerekse de ulusal azınlıkların veya dinsel grupların kayrılmasında Avrupalı güçler artık Babıâli'nin iç işlerine karışmayacağını taahhüt etmiş oluyorlardı.

Ancak aynı dönemde ilan edilen Islahat Fermanı sonucunda Sultan Abdülmecit, gayrimüslim tebaanın geleneksel haklarını güvence altına alacak, dinsel özgürlük ve eşitlik vaadinde bulunacaktı. Burada temel amaç, elbette, Kutsal Yerler sorunu ile Kırım Savaşı'nın çıkışına kaynaklık eden, Rus Çarı'nın Yunan-Ortodoks tebaanın haklarını korumak gayesiyle Osmanlı'nın içişlerine müdahalesini önlemektir. Söz konusu 9. madde bu bağlamda değerlendirildiğinde daha bir anlamlı olmaktadır.

Islahat Fermanı ile Tanzimat Fermanı karşılaştırıldığında Gülhane Hatt-ı Hümayunu Osmanlı-Mısır savaşının ardından ilan edilirken, Islahat Fermanı'nın ise Kırım Savaşı'nın sonunda ilan edildiği görülür. Öte yandan, Tanzimat Fermanı, Mustafa Reşit Paşa tarafından belirgin bir yabancı etki olmadan hazırlanırken, Islahat Fermanı Ali Paşa ile Babıâli'deki İngiliz ve Fransız elçilerinin etkisiyle kaleme alınmıştır. Ayrıca, Tanzimat Fermanı yayınlanmasının ardından yabancı elçilere yalnızca, bilgi edinmeleri için bildirildiği halde, Islahat Fermanı Paris Konferansı'nın katılımcılarına antlaşmanın bir

maddesinde ifade edilmek müsaadesiyle gönderilmişti. Islahat Fermanı, kurumlaşmış bir yapı kazanan din ayrımını yok ederek, vatandaşlığa geçiş sürecinde önemli bir aşama olmuştur. Zaten yurtseverlik ya da yurttaşlık fikri de bu çerçevede fermanla belirtilecektir. Yine vatandaşlığın temel şartlarından olan temsil hakkı da yerel yönetimler ve cemaat meclislerinde halkın temsili kapsamında ilk kez Islahat Fermanı'nda resmi olarak tartışılmıştır

Herhangi bir ayrım gözetmeksizin rahatlıkla ifade edilebilir ki Osmanlı sınırları içinde hayat zordu ve bu zorluklar altında gayrimüslimler kazandıkları söz konusu hakları ön plana çıkartmaya ve cemaatlerine yönelik önlemlerden azami düzeyde yararlanmaya başladıkça Müslümanların tepkilerini de çekmeye başlayacaklardı

Avrupa'daki gelişmelerin diğer bir önemli sonucu da toplumsal açıdan değerlendirildiğinde Osmanlı ülkesinde bireyin doğumu olmuştur. Politik açıdan sistemden hizmet bekler duruma ulaşan ve sistemin içinde faaliyet göstererek yönetimi etkiler konuma gelmeye başlayan birey taleplerine tepki alamadığında ve başka etkili bir politik yapıya aidiyet hissediyorsa dış dinamiklerin de etkisiyle isyan yolunu seçecekti. Ortodokslar kendilerini Rus, Katolikler Fransız ve Protestanlar İngiliz olarak görürlerken milliyetçiliğin etkileri daha somut bir biçimde hissedilmeye başlanacaktır.

Yeni Osmanlılar Cemiyeti de imparatorlukta meşrutiyeti kurmak ve genel ıslahat yapılmasını sağlamak amacıyla kurulmuştu. Ne var ki Yeni Osmanlılar içinde de çeşitli farklı kanatlar vardı. Mardin'in belirttiği şekli ile “Şinasi'nin kompleksiz Batıcılığı, Namık Kemal gibi en geniş oranda parlamentolu bir idareden faydalanmak isteyenler ve parlamenter demokrasiyi bir çeşit insan tabiatına aykırı “oyun” olarak değerlendiren Ali Suavi gibi kişiler” bu kanatları oluşturmaktaydılar. Fakat yine de Yeni Osmanlılar “hürriyet” kapsamında ayrılışlar da “terakki” konusunda uyum göstermişlerdi. Gerek Namık Kemal gerekse de Ali Suavi, Osmanlı İmparatorluğu'nun Batı karşısında ekonomik olarak güçsüzlüğünden kurtulması gerektiğini düşünüyordu.

Sonuç olarak söz konusu kurtuluşun gerçekleşmesi için içsel kaynakların en üst düzeyde kullanılması gerekmektedir. Avrupa uygarlığının dış yanlarını almış Tanzimat Dönemi toplumsal yapı ile yönetici kanat arasındaki uçurumu genişlettiğinden dolayı Halk

giderek devletten uzaklaşmış; 1870'li yıllarda yaşanan ekonomik bir krizin yanı sıra kuraklık ve sel felaketleri çiftlik hayvanlarının telef olmasına yol açacaktı. Kente doğru yapılan göçler kırsal nüfusu azaltırken; kentler ekonomik açıdan yeni huzursuzluklara sahne olmaya başlayacaktı. Böylelikle devletin vergi gelirleri de azalacak; 1873'de uluslararası menkul kıymetler borsasının ani çöküşü de Osmanlıların borç alma politikasını olumsuz yönde etkileyecek ve Devlet giderek sona yaklaşacaktı.

YARARLANILAN KAYNAKLAR

- Afyoncu, Erhan (16.05.2010), “2.Tanzimat değil 2.İslahat Fermanı”, **Bugün Gazetesi**.
- _____ (6.02.2011), “Mısır Kavalalı’nın Siyasetini Terk Etmeseydi Şimdi İslam Dünyasının Lideriydi”, **Bugün Gazetesi**.
- _____ (14.09.2011), “Mısır’a 148 yıl önce giden Sultan Abdülaziz de muhteşem karşılanmıştı”, **Bugün Gazetesi**
- Ahmad, Feroz (2006), **Bir Kimlik Peşinde Türkiye**, (Çev.: Sedat Cem Karadeli), İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları
- Akşin, Sina (2009), “Siyasal Tarih (1789-1908)”, **Türkiye Tarihi Cilt:3**, 10.Basım, İstanbul: Cem Yayınevi.
- _____ “Fransız İhtilalinin 2.Meşrutiyet Öncesi Osmanlı Devleti Üzerindeki Etkileri Üzerine Bazı Görüşler”, **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, 49/3, 23–29.
- Alp, İlker (2008), **Şark Meselesi veya Emperyalizmin Türk Politikası**, Edirne: Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınları.
- Altundağ, Şinasi (1943), “Kavalalı Mehmed Ali Paşa Hakkında Kısa Bir Etüd”, **Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi**, 1(2), 33–45.
- _____ (1944), “Kavalalı Mehmet Ali Paşa’nın Suriye’de Hâkimiyeti Esnasında Tatbik Ettiği İdare Tarzı”, **Belleten**, VIII/30, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 231–243.
- Anderson, Matthew Smith (2010), **Doğu Sorunu, 1774-1923 Uluslararası İlişkiler Üzerine Bir İnceleme**, (Çev.: İdil Eser), 2. Baskı, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Arendt, Hannah (2012), **Devrim Üzerine** (Çev.: Onur Eylül Kara), 1.Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları

- Armaoğlu, Fahir (2006), **19. Yüzyıl Siyasi Tarihi 1789–1914**, 4.Baskı, İstanbul: Alkım Yayınevi
- Avcıoğlu Doğan (1996), **Türkiye’nin Düzeni Cilt:1**, İstanbul: Tekin Yayınevi.
- Aybay, Rona (1970), **Sosyalizmin Öncülerinden Robert Owen-Yaşamı, Eylemi ve Öğretisi**, İstanbul: Remzi.
- Ayçıl, Ali (2008), “Söyleşi: Şükrü Hanioglu”, **Mostar Aylık Kültür ve Aktüalite Dergisi**, 43.Sayı. <http://www.mostar.com.tr/Detay.aspx?YaziID=147> (Erişim Tarihi: 10 Ocak 2012)
- Bardakçı, Murat (12.11.2000), “114 Yıl Önce Girit’i Verdik Ama Avrupalı Olamadık”, **Hürriyet Gazetesi**.
- _____ (22.04.2001) “Bu da bir şey mi? Midhat Paşa bir de yemin etmişti”, **Hürriyet Gazetesi**.
- _____ (3.09.2006) “Lübnan’a Barış Gelsin Diye 1860’ta Kendi Valimizi Bile İdam Etmiştik”, **Hürriyet Gazetesi**.
- Barker, Colin (2010), “Crises and Turning Points in Revolutionary Developent: Emotion, Organization and Strategy in Solidarnosc, 1980-81”, **A Journal For and About Social Movements Article**, 2(1), 79-117
- Berkes, Niyazi (2003), **Türkiye’de Çağdaşlaşma**, 4.Baskı, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Binnendijk, Hans (1999), “Back to Bipolarity”, **The Washington Quarterly**, 22/4, 7 –14.
- Braudel, Fernand (2001), **Uygarlıkların Grameri**, (Çev.: Mehmet Ali Kılıçbay), Ankara: İmge Kitabevi.
- Burke, Edmund, **Reflections on the Revolution in France**, Londra: Walter Scott Ltd. (ebook)
- Cem, İsmail (2009), **Türkiye’de Geri Kalmışlığın Tarihi**, 2.Baskı, İstanbul: İş Kültür Yayınları.
- Curtiss, John Shelton (1979) **Russia’s Crimean War**, Durham, NC: Duke University Press.
- Çavdar, Tefvik (2004), **Türkiye’nin Demokrasi Tarihi 1839-1950**, 3.Baskı, Ankara: İmge Kitabevi.

- Çetintaş, Erdal (2007), “Doğu Akdeniz politikaları çerçevesinde Avrupalı devletlerin Yunan isyanına desteği; Kamuoyu desteği, diplomatik destek, silahlı destek”. **Osmanlı Tarihi Araştırma Ve Uygulama Merkezi Dergisi: OTAM**, (22), 83-108
- Çolak, Kamil (2008), **Mısır’ın Fransızlar Tarafından İşgali ve Tahliyesi (1798-1801)**, SAÜ Fen Edebiyat Dergisi, 2, 141-183.
- Davies, Norman (1996), **Europe, A History**, New York: Oxford University Press.
- Davison, Roderic H. (2000), “The Modernization of Otoman Diplomacy in the Tanzimat Period”, **Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi**,11, 862-874
- Davutoğlu, Ahmet (2009), **Stratejik Derinlik-Türkiye’nin Uluslararası Konumu**, 35.Basım, İstanbul: Küre Yayınları.
- Ege Denizi ve Ege Adaları** (1995), İstanbul: Harp Akademileri Komutanlığı Yayınları,
- Dickens, Charles, **A Tale of Two Cities**, Planet eBooks
- Dunn, John (1989), **Modern Revolutions: An Introduction to the Analysis of a Political Phenomenon**, Cambridge: Cambridge University Press
- Engelhardt (2009), **Tanzimat ve Türkiye**, (Çev.: Ali Reşad), 1.Baskı, İstanbul: Kaknüs Yayınları.
- Erdoğan, Tayfur (1999), “1856 Paris Kongresi-1878 Berlin Kongresi Arasında Osmanlı Dış Politikası” **Çağdaş Türk Diplomasisi: 200 Yıllık Süreç (15-17 Ekim 1997-Ankara) Sempozyuma Sunulan Tebliğler**, (yay.haz.İsmail Soysal), Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Erkan, Süleyman (2010), “Savaş ve Barış Bağlamında XIX. Yüzyıl Uluslararası İlişkileri’nin Özellikleri”, **SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi**, 22, 93-115
- Figes, Orlando (2010), **The Crimean War: a history**, New York: Metropolitan boks.
- Finkel, Caroline (2007), **Rüyadan İmparatorluğa Osmanlı: Osmanlı İmparatorluğu’nun Öyküsü**, (Çev.: Zülal Kılıç), 2.Baskı, İstanbul: Timaş Yayınları.

- Göçek, Fatma Müge (1996), **Rise of the Bourgeoisie, Demise of Empire: Ottoman Westernization and Social Change**, New York: Oxford University Press.
- Gönlübol, Mehmet (2000), **Uluslararası Politika, İlkeler-Kavramlar-Kurumlar**, 5.Baskı, Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Greene, Jack P. (1973), “The Social Origins of the American Revolution: An Evaluation and an Interpretation”, **Political Science Quarterly**, 88 (1), 1-22
- Hale, William (2003), **Türk Dış Politikası 1774-2000**, (Çev.: Petek Demir), İstanbul: Mozaik Yayınları.
- Hanoğlu, Şükrü (20 Kasım 2011), “Türk Muhafazakârlığı Tanzimat ile Barışıyor mu?” **Sabah Gazetesi**.
- Hobsbawm, Eric (1996), **The Age of Revolution 1789-1848**, New York: Vintage Boks.
- İlhan, Attila (2010), **Hangi Batı?**, 9. Baskı, İstanbul: İş Kültür Yayınları.
- İnalcık, Halil (2011), “Tanzimat nedir?”, **Tanzimat-Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu** içinde (Der: Halil İnalcık-Mehmet Seyitdanlıoğlu), 1.Baskı, İstanbul: İş Kültür Yayınları.
- _____ (2011), **Rönesans Avrupası-Türkiye’nin Batı Medeniyetiyle Özdeşleşme Süreci**, 2. Baskı, İstanbul: İş Kültür Yayınları.
- İsmail, Sabahattin **Girit’ten Kıbrıs’a Yunan Yayılmacılığı: Girit Nasıl Kaybedildi?**, KKTC Dışişleri ve Savunma Bakanlığı Tanıtma Dairesi
- Jelavich, Barbara (2006), **Balkan Tarihi 1: 18. ve 19. Yüzyıllar**, (Çev.: İhsan Durdu;Haşim-Gülçin Koç), 1. Baskı, İstanbul: Küre Yayınları.
- Jorga, Nicolae (2005), **Osmanlı İmparatorluğu Tarihi Cilt:5 (1774-1912)**, (Çev: Nilüfer Epçeli), İstanbul: Yeditepe Yayınevi.
- Kalaycıoğlu, Ersin ve Sarıbay, Ali Yaşar (2007), “Tanzimat: Modernleşme Arayışı ve Politik Değişme”, **Türkiye’de Politik Değişim ve Modernleşme** içinde, İstanbul: Alfa Aktüel Yayınları.
- Karal, Enver Ziya (1970), **Osmanlı Tarihi Cilt: 5**, 3.Baskı, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Karal, Enver Ziya (1983), **Osmanlı Tarihi Cilt: 6**, 3.Baskı, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

_____ (1983), **Osmanlı Tarihi Cilt: 8**, 3.Baskı, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

_____ (1988), **Osmanlı Tarihi Cilt: 8**, 4.Baskı, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

_____ (2000), “Girit İsyanı”, **Girit Oyunu ve Kıbrıs** içinde, Lefkoşa: Akdeniz Haber Ajansı Yayınları.

Karasu, Cezmi (1993), “Tanzimat Dönemi Osmanlı Diplomasisine Genel Bir Bakış”, **OTAM Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi**, Ankara: 4, 205-222

Karpat, Kemal (2001), **The Politicization of Islam: Reconstructing Identity, State, Faith and Community in the Late Otoman State**, Oxford University Pres.

_____ (2006), **Osmanlı’da Değişim Modernleşme ve Uluslaşma**, (Çev.: Dilek Özdemir), 1.Baskı, Ankara: İmge Kitabevi.

_____ (16 Mart 2010), **Birinci Meşrutiyet’ten İkinci Meşrutiyet’e Kadar Orta Sınıflar**, Zaman Gazetesi.

Kasaba, Reşat (2005), **Dünya, İmparatorluk ve Toplum: Osmanlı Yazıları**, (Çev.: Banu Büyükkal), İstanbul, Kitap Yayınevi.

Kazgan, Gülten (2002), **Tanzimattan 21. Yüzyıla Türkiye Ekonomisi: Birinci Küreselleşmeden İkinci Küreselleşmeye**, 1.Baskı, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Keleş, Erdoğan (2008), “Kırım Savaşı’nda (1853-1856) Karadeniz ve Boğazlar Meselesi”, **Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi**, Sayı:23, 149-194

Kennedy, Paul (1988), **The Rise and Fall of the Great Powers: Economic Change and Military Conflict from 1500 to 2000**, Londra: Unwin Hymen Limited.

Khosrokhavar, Farhad ve Roy, Olivier (2000), **İran: Bir Devrimin Tükenişi** (Çev.: İsmail Yerguz), 1.Baskı, İstanbul: Metis Yayınları.

- Kissinger, Henry (2006), **Diplomasi**, (Çev: İbrahim H. Kurt), 5.Baskı, İstanbul: İş Kültür Yayınları.
- Kocaoğlu, Mehmet (1994), “The Revolt of Cavallan Mehmet Ali Pasha (1831-1841)”, **Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi**, 5. 209-226
- Kodaman, Bayram (2007), “Osmanlı Devleti’nin Yükseliş ve Çöküş Sebeplerine Genel Bakış”, **SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi**, 16, 1-24.
- Kraminick, Isaac (1972) “Reflections on Revolution: Definition and Explanation in Recent Scholarship”, **History Today**, 11 (1), 26-63
- Kuran, Ahmet Bedevi (2000), **İnkılap Tarihimiz ve Jön Türkler**, 2. Basım, İstanbul: Kaynak Yayınları.
- Küçükömer, İdris (2009), **Batılılaşma & Düzenin Yabancılaşması**, İstanbul: Profil Yayıncılık.
- Lawson, George (2005), “Negotiated Revolutions: the Prospects for Radical Change in Contemporary World Politics”, **Review Of International Studies**, 31 (3), 473-493
- Lewis, Bernard (1968), **The Emergence of Modern Turkey**, Londra: Oxford University Press.
- Lipsky, William E. (1976), “Comparative Approaches to the Study of Revolution: A Histogramic Essay”, **the Review of Politics**, 38 (4) 494-509
- Lord Kinross (2008), **Osmanlı-İmparatorluğun Yükselişi ve Çöküşü**, (Çev.: Meral Gaspıralı), 1.Baskı, İstanbul: Altın Kitaplar Yayınevi.
- Mandel, Ernest (1989), “The Marxist Case for Revolution Today”, **Socialist Register**, 25, 159-184
- Mardin, Şerif (1962), **The Genesis of Young Otoman Thought: A Study in the Modernization of Turkish Political Ideas**, Princeton University Press.
- _____ (2011), “Batıcılık”, **Türk Modernleşmesi**, (Der: Mümtaz’er Türköne-Tuncay Önder), 20.Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Marriott, J.A.R. (1917), **The Eastern Question – An Historical Study in European Diplomacy**, Oxford: Clarendon Press.

- McNeill, William H., (2006), **Dünya Tarihi**, (Çev.: Alaeddin Şenel), 11.Baskı, Ankara: İmge Kitabevi Yayınları
- Mitchell, Juliett (1966), “Women: The Longest Revolution”, **New Left Review**, 1(40), 11-37.
- Morgenthau, Hans J. (1970), **Uluslararası Politika Cilt:1**, (Çev.: Baskın Oran, Ünsal Oskay), Ankara: Türk Siyasi İlimler Derneği Yayınları.
- Noviçev, A.D. (2011), “Gülhane Hatt-ı Hümayunu ve Dış Politikadaki Boyutları”, **Tanzimat Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu** içinde (Ed.: Halil İnalcık, Mehmet Seyitdanlıoğlu), İstanbul: İş Kültür Yayınları, 353-371.
- Nye, Jr., Joseph S. (2007), **Undetstanding International Conflicts – An Introduction to Theory and History**, 6. Baskı, Longman.
- Oran, Baskın (2009), **Türk Dış Politikası Cilt:1**, 14.Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Ortaylı, İlber (2004), **İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı**, 19.Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları.
- _____ (Mart 2008), **Avrupa ve Biz**, 11.Baskı, İstanbul: İş Kültür Yayınları.
- Owen, Roger (2005), “Muhammad Ali: A view from the new world”, **Al-AhramWeeklyOnline**, Sayı:750. <http://weekly.ahram.org.eg/2005/750/special.htm> (Erişim Tarihi: 7 Ocak 2012)
- Özgüldür, Yavuz ve Özgüldür, Serdar (1994), “1876 Anayasası’nın Hazırlanmasında Mithat Paşa’nın Rolü ve Fonksiyonu”, **OTAM Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi**,5, 311-348
- Özkiraz, Ahmet ve Hamdemir, Berkan (2009) “Anayasacılık Hareketleri, Kapitalizm ve Osmanlı”, **Gazi University Journal Of Economics & Administrative Sciences**, 11(2), 59-78. *Business Source Complete*, EBSCOhost (Erişim tarihi: 3 Ocak 2012)
- Palmer, Alan (1995), **Osmanlı İmparatorluğu Sonu Üç Yüz Yıl Bir Çöküşün Yeni Tarihi**, (Çev. Belkıs Çorakçı Dişbudak), 5.Baskı, İstanbul: Sabah Kitapları.
- Pamir, Aybars (2002), “Kapitülasyon Kavramı ve Osmanlı Devleti’ne Etkileri”, **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, 51 (2), 79-119.

- Pınar, Hayrettin (2008), “Diplomasi ile Siyasetin Birlikteliği: Girit İsyanı ve Âlî Paşa”, **SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Sayı:18, 1-22.
- _____ (2011), “Mehmet Ali Paşa İsyanı ve Metternich’in Osmanlı Siyaseti”, **Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**,11 (2), 157–178.
- Pirenne, Henri (2005), **Ortaçağ Avrupa’sının Ekonomik ve Sosyal Tarihi**, (Çev. Uygur Kocabaşoğlu), İstanbul: İletişim Yayıncılık.
- Polanyi, Karl (2010), **Büyük Dönüşüm: Çağımızın Siyasal ve Ekonomik Kökenleri**, (Çev.: Ayşe Buğra), 9.Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları, 2010
- Potshveriya, B.M. (2003), “Rusya-Türkiye İlişkilerinde Boğazlar Sorunu”, **Dünden Bugüne Türkiye ve Rusya**, Der: Gülten Kazgan, Natalya Ulçenko, (Çev.: Hakan Aksay), İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Quataert, Donald (2005), **The Ottoman Empire 1700-1922**, 2. Baskı, New York: Cambridge University Press.
- Rietbergen, Peter (2006), **Europe, A Cultural History**, 2.Baskı, Oxford: Routledge.
- Russell, Bertrand (2002), **İktidar** (Çev.: Mete Ergin), 4. Basım, İstanbul: Cem Yayınevi
- Saatçi Meltem Begüm, (2009) “Balkan Ulusçuluklarına Dair Bir Değerlendirme: Farklı Uluslar Farklı Usûller”, **Karadeniz Araştırmaları**, 6(23), Güz 2009, 13-28.
- Sander, Oral (2004), **Anka’nın Yükselişi ve Düşüşü-Osmanlı Diplomasi Tarihi Üzerine Bir Deneme**, 3.Baskı, Ankara: İmge Kitabevi.
- _____ (2005), **Siyasi Tarih-İlk Çağlardan 1918’e**, 14.Baskı, Ankara: İmge Kitabevi.
- Seyitdanlıoğlu, Mehmet (2011), “Tanzimat Dönemi Osmanlı Sanayi(1839-1876)”, (Ed.: Halil İncalcık ve Mehmet Seyitdanlıoğlu), **Tanzimat: Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu** içinde, İstanbul: İş Kültür Yayınları.
- Shaw, Stanford J. ve Shaw, Ezel Kural (2005), **History of the Ottoman Empire and Modern Turkey Volume II: Reform, Revolution, and Republic: The Rise of Modern Turkey, 1808-1975**, Cambridge: Cambridge University Press, Digital printing.
- Smith, Adam (2007), **The Wealth of Nations**, Hampshire: Harriman House.

- Soboul, Albert (1969), **1789 – Fransız İnkılabı Tarihi**, (Çev: Şerif Hulusi), İstanbul: Cem Yayınevi.
- Somel, Selçuk Akşin (2007) “Kırım Savaşı, Islahat Fermanı ve Osmanlı Eğitim Düzeninde Dönüşümler”, **150.Yıldönümünde Kırım Savaşı ve Paris Antlaşması (1853-1856)**, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, <http://research.sabanciuniv.edu/5529/> (Erişim tarihi: 24.01.2012)
- Soysal, Mümtaz (1968), **Anayasaya Giriş**, Ankara: A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları.
- Stoneman, Richard (1984), "The Origins of European Philhellenism” **History Today**, 34, no. 12: s. 21. *Academic Search Complete*, EBSCOhost (Erişim tarihi: 3 Ocak 2012)
- Şahin, Hasan (2006), “Şark Meselesi Çerçevesinde Osmanlı-İngiliz İlişkilerine Genel Bir Bakış (Başlangıcından Paris Barışı’na Kadar)”, **A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, 29, Erzurum, 213-237
- Şenel, Alâeddin (2004), **Siyasal Düşünceler Tarihi-Tarihöncesinde İlkçağda Ortaçağda ve Yeniçağda Toplum ve Siyasal Düşünüş**, 11.Basım, Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.
- Tanilli, Server (2006), **Uygarlık Tarihi**, 23.Baskı, İstanbul: Alkım Yayınevi.
- Tanör, Bülent (2005), **Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri**, 13. Baskı, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Temperlay, Harold (1936), **England And The Near East: The Crimea**, Londra: Longmans Green and Co.
- Tilly, Charles (2005) **Avrupa’da Devrimler 1492-1992**, (Çev.: Özden Arıkan), İstanbul: Literatür Yayınları
- Todorova, Maria (2003), **Balkanlar’ı Tahayyül Etmek**, (Çev.:Dilek Şendil), İstanbul: İletişim Yayınları.
- Toprak Zafer, (2009), “İktisat Tarihi”, Ed.:Sina Akşin, **Türkiye Tarihi Cilt:3** içimde, 10. Basım, İstanbul: Cem Yayınevi.
- Tunaya, Tarık Zafer (2004), **Türkiye’nin Siyasi Hayatında Batılılaşma Hareketleri**, İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.

- Tuncer, Hüner (2003), **Doğu Sorunu ve Büyük Güçler (1853-1878) Osmanlı'nın Kader Yılları**, Ankara: Ümit Yayıncılık.
- Türk Ansiklopedisi; c. 13, Milli Eğitim Basımevi, Ankara, s. 443 (Nakleden: Prof. Dr. Gül Akyılmaz, Stratejik Araştırmalar Dergisi, 4, Aralık 2004, Ankara, s.48)
- Türk Dil Kurumu Türkçe Sözlük 1. Cilt** (1983), 7.Baskı, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 298
- Türkgeldi, Ali Fuat (1960), **Mesail-i Mühime-i Siyasiye Cilt: 1**, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Türkmen, Zekeriya (2001), “Girit Adasını Osmanlı İdaresinden Ayırma Çabaları: Yunan İsyanını Takip Eden Dönemdeki Gelişmeler (1821-1869)”, **OTAM Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi**, s.12, 219-244.
- Türköne, Mümtaz'er (2006), **Türk Modernleşmesi**, 2.Baskı, Ankara: Lotus yayınevi.
- Uysal, Birkan (1981), **Siyasal Otorite, Laiklik ve Katılma**, Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü, Amme İdaresi Dergisi, 14, 4, 61-74.
- Ülman, Haluk (1966), **1860-1861 Suriye Buhranı: Osmanlı Diplomasisinden Bir Örnek Olay**, Ankara: Ankara Üniversitesi SBF Yayınları.
- _____ (2002), **1. Dünya Savaşı'na Giden Yol ve Savaş**, 3.Baskı, Ankara: İmge Kitabevi.
- Wachtel, Andrew Baruch (2009), **Dünya Tarihinde Balkanlar**, (Çev: Ali Cevat Akkoyunlu), İstanbul: Doğan Kitap.
- Weisner-Hanks, Merry E., (2006), **Early Modern Europe, 1450–1789**, New York: Cambridge University Press.
- Yalçın, Soner (13 Mart 2011), “Namık Kemal'i Kim Öldürdü?”, **Hürriyet Gazetesi**
- Yerasimos, Stefanos (2002), **Milliyetler ve Sınırlar: Balkanlar, Kafkasya ve Orta-Doğu**, (Çev.:Şirin Tekeli), 5.Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Yetim, Fahri (2011), “Osmanlı İmparatorluğu'nun Dağılma Döneminde Balkan Milliyetçiliği ve Büyük Güçler”, **Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, 25, 285–296

- Yoder, Dale (1926), “Current Definitions of Revolution”, **American Journal of Sociology**, 32 (3), 433-441
- Yurdusev, Nuri ve Yurdusev, Esin (1999), “Osmanlı İmparatorluğunun Avrupa Devletler Sistemine Girişi ve 1856 Paris Konferansı”, **Çağdaş Türk Diplomasisi: 200 Yıllık Süreç (15-17 Ekim 1997-Ankara) Sempozyuma Sunulan Tebliğler**, (yay.haz.İsmail Soysal), Ankara, Türk Tarih Kurumu.
- Zanden, Jan Luiten van (2009), **The Long Road to the Industrial Revolution: The European Economy in a Global Perspective, 1000–1800**, Leiden, Brill NV.
- Zurcher, Erik Jan **Turkey: A Modern History**, 3.Baskı, Londra: I. B. Taurus (digital printing)
- Macaristan Dışişleri Bakanlığı, “Macaristan’dan Gerçekler”, 3.Sayı, 2001 <http://www.mfa.gov.hu/NR/rdonlyres/A10319A0-210B-432DA64FEA879CAEC3A9/0/kossuthorok.pdf> (13.01.2012)
- Kossuth Evi Müzesi, tr. Wikipedia, http://tr.wikipedia.org/wiki/Kossuth_Evi_M%C3%BCzesi (13.01.2012)
- Türkiye’deki Macar Anıtları <http://www.rodosto.hu/tr/kutahya.html> (13.01.2012)

ÖZGEÇMİŞ

Şevki Mert BARIŞ, 19 Ocak 1988’te Trabzon’da doğdu. Trabzon Cudibey İlköğretim Okulu ve Trabzon Kanuni Anadolu Lisesi’nin ardından 2006 yılında Gazi Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümü’nde başladığı yüksek öğrenimini 2010 yılında tamamladı. Aynı yıl Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi Ana Bilim Dalı’nda yüksek lisans öğrenimine başladı. İngilizce bilmektedir.